

Az európai etnológia táplálkozáskultúrát feltáró és értelmező megközelítései régóta követik azt a szabályt, hogy a táplálkozás univerzális jelenségében az étkezés számít annak a térben és időben, társadalmi rétegek vagy egyéb csoportok között összevethető egységnek, melynek időpontja, helyszíne, résztvevője van, s melyben az élelmiszerek és ételek már értelmezhető rendbe kerülnek, tehát a táplálkozás már kulturális szabályrendszerben értelmezhető. Az étkezések napi és heti rendje, ünnepnap és hétköznapi jellege, évszakos vagy éves ritmusa, a mindennapi élet időstruktúráival, a munkavégzés normáival, a gazdasággal, a világi és egyházi hatalom központi irányításával összefüggésben magyarázható. A táplálkozás biológiai szükségességé az étkezésben ölti magára a kultúra kódrendszerét, ebből olvashatók ki a társas és társadalmi viszonyok. Ezért, az európai etnológiai kutatások módszertana – túl az élelmiszerkészlet és az ételkészítés változatosságának leírásán –, elsősorban az étkezések rendjének leírására és elemzésére törekszik.

Kisbán Eszter: Az újkori táplálkozás régi és új forrásairól

Ára: 600,-Ft

2019. második szám

Soproni Szemle

Soproni Szemle

2019. második szám

Hetvenharmadik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.
Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csekő Ernő, Dávid Ferenc Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Pápai László, Sági Éva, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.
Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 3100 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.
Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényzeti Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magassföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.
Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748
Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelenítésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokot kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájl küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénztintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2019. második szám

| hetvenharmadik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

A TÁPLÁLKOZÁS KULTÚRTÖRTÉNETE

KISBÁN ESZTER: Az újkori táplálkozás régi és új forrásairól	109
BENDA BORBÁLA: „Vendigekrül és főzelikrül való regestrum Kapuvárat” avagy milyen ételeket ettek 1661 júniusa és 1662 áprilisa között Kapuvárott	115
D. SZAKÁCS ANITA: Vendéglők, vendéglős dinasztiák a kora újkori Sopronban. Adatok és szempontok a kora újkori soproni vendéglátás társadalomtörténetéhez	125
PERGER GYULA: „Petsenye az Ispotálosoknak utolsó fársángra.” Táplálkozástörténeti források a győri Magyar Ispitából, 1770–1870	141
KOLLERITS BEÁTA – OSVÁTHNÉ KRAMMERHOFER SZILVIA: Régi soproni szakácskönyvek a Soproni Múzeum Könyvtárában és a „Storno-konyha” blog	162
KUTI KLÁRA: Az utolsó pillanatban. Bornemisza Anna szakácskönyve és egy korszak vége	168

TANULMÁNYOK

HAJDÓK JUDIT: A soproni Szent Mihály-plébániatemplom orgonatorténete a Storno-féle templomfelújítástól. A templom Hesse- és Rieger-orgonája	177
SCHÖBERL MIKLÓS: Póda Endre városplébános sajtóküzdelmek: a katolikus sajtómozgalom előzményei Sopronban és az <i>Oedenburger Volksblatt</i>	207

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: A szülőföld visszahúz. Horváth László helytörténeti kutató emlékezete (1931. március 14. – 2019. január 1.)	230
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

CSISZÁR ATTILA: Tompáné Simon Sarolta: Nemeskér múltidéző képeskönyve. Nemeskérért Alapítvány, Sopron, 2017. 298. p.; Tompa Lajos: Völcsej képeskönyve. Völcsej Község Önkormányzata, Sopron, 2018. 296. p.	234
TÓTH IMRE: Csorba László: „Magyarország csillaga” Széchenyi István. 225 éve született a sopronnyéki kerület ’48-as képviselője. Sopron, 2017	236

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: A Soproni Városszépítő Egyesület elnökségének beszámolója az Egyesület 2018 évi munkájáról	238
---	-----

A TÁPLÁLKOZÁS KULTÚRTÖRTÉNETE

Kisbán Eszter

Az újkori táplálkozás régi és új forrásairól¹

Az európai etnológia táplálkozáskultúrát feltáró és értelmező megközelítései régóta követik azt a szabályt, hogy a táplálkozás univerzális jelenségében az *étkezés* számít annak a térben és időben, társadalmi rétegek vagy egyéb csoportok között összevethető *egységnek*, melynek időpontja, helyszíne, résztvevője van, s melyben az élelmiszerek és ételek már értelmezhető rendbe kerülnek, tehát a táplálkozás már kulturális szabályrendszerben értelmezhető. Az étkezések napi és heti rendje, ünnepnapi és hétköznapi jellege, évszakos vagy éves ritmusa, a mindennapi élet időstruktúráival, a munkavégzés normáival, a gazdasággal, a világi és egyházi hatalom központi irányításával összefüggésben magyarázható. A táplálkozás biológiai szükségzerűsége az étkezésben ölti magára a kultúra kódrendszerét, ebből olvashatók ki a társas és társadalmi viszonyok. Ezért, az európai etnológiai kutatások módszertana – túl az élelmiszerkészlet és az ételkészítés változatosságának leírásán –, elsősorban az étkezések rendjének leírására és elemzésére törekszik.

Az európai táplálkozáskultúra ilyen komplex kulturális kódrendszere – a történeti, írásos forrásadottságoknak köszönhetően – a középkortól ismerhető olyan mélységében, hogy az élelmiszerkészlet adottságain túl az étkezésben tükröződő társadalmi viszonyokra is következtethessünk.

A táplálkozás univerzalizmusa azonban azt is jelenti, hogy az individuális, eseti, véletlenszerű kísérletek, újítások, spontán megoldások, melyek állandóan és mindenütt jelen vannak, a táplálkozáskultúra rendszerében másodlagosak. A táplálkozáskultúra strukturális változásait – vagy épp állandóságát – azokon az újításokon keresztül tudjuk megragadni, melyek rendszerszerűen épülnek be ebbe a komplex struktúrába. Az újítások feltűnése és beépülése nem ritkán több száz évre is tehető, épp az egyéni ízlések és gyakorlatok konzervativizmusa miatt. De még a gyors változások elterjedése is inkább csak emberöltőkben mérhető. Az európai vagy a hazai táplálkozáskultúra korszakolása épp ezért hosszú időtartamok hullámozása.

Ezért van az, hogy amikor a táplálkozás már írásos források alapján ismerhető, szokásosként leírható rendszerében a 17–18. század fordulóján egy generáció életében „egy csapásra” új formák jelennek meg, akkor már a kortársak, és később nyomunkban a történészek is korszakváltó fordulatról beszélhetnek. Jellegzetes és jelenkori, saját tapasztalatból is ismerhető mentalitásra ismerhetünk azokban a visszaemlékezés vagy önéletírás jellegű irodalmi műfajokban, melyekben a táplálkozási szokások leggyakrabban mint „a

¹ A 2018. október 2-án, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára gastronómiatörténeti konferenciáján elhangzott előadás jegyzetekkel kiegészített, átdolgozott változata.

világ legtermészetesebb dolgai” jelennek meg. S aztán persze, épp „a világ legtermészetesebb dolgainak” megváltozása készletű írásra a szerzőket.

Kemény János (1607–1662), későbbben röviden maga is erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor udvarában tanulta fiatalon a diplomáciát. Amikor a fejedelem halála után özvegye Bécsbe követségbe küldte (1630), egyik nap gróf Dietrichstein államminiszter meghívta őt bécsi házába vendégségbe másnap délelőtt tíz órára ebédre. Az ebéd órája nagyon is mindennapi volt mindkét fél számára, az epizód nem ezért került Kemény Önéletírásába. Európa szerte szokásos volt a késő középkor óta, s lám a császárvárosban, a legmagasabb körökben, meg Erdélyben is, még mindig így volt. Szokásosak voltak egyébként tíz óránál korábbi időpontok is. Kemény János egy kínos félreértés folytán írt az esetről később, ugyanis akkor tapasztalta meg, hogy a vendéghívás formájának (érvényének) odahaza és Bécsben, eltérő a rendje. A megismételt, azaz kétszeri meghívás magyar szokása Bécsben ismeretlen. „Ezen Bécsben lételemben egy vendégséggel meg is tréfálódttam vala; mert császár palotáján lévén, az ide hátrébb említett, Erdélyben követségben járt comes De Tristein invitála másnapra tíz órára vendégségben, s én is elígírkézem [...]. Eljűvén az idő, az magyar szokás szerént szállásomon várom vala az újabb hivatalt [hívást] kibem semmi nem telék; elműlván az tíz óra és már tizenegy felé lévén...” Kemény még a szállásán várt, de saját emberével diszkrétan felderítette, mi történik ott, ahová meghívták: „...s hát immár ott régen hozzáültenek az ebédhez”. Magyar segítője egyúttal „...megizené mind az szokást, hogy az volna: az hivatalos az nevezett órára és az mennyid magával hívatatit, akkorra és annyid magával tartozzék az ebédhez [megérkezni], több hivatalt nem várván; és hogy már ott régen hozzátelepedtek volna, azért mennék őhosszája: melyet megcselekűdvén, ott valóban magyar módon is lakánk.”²

Ebéd és vacsora ismert rendje mellett, a nap reggeli óráira eső étkezés nem járt mindenkinek: a társadalmi elit köreiben felnőttek nem, csak gyerekek kapták. Bethlen Miklós (1642–1716) erdélyi főúr, államférfi, kancellár az 1691–1704 időszakban, korának legműveltebb, európai horizontú közszereplője. Hetvenedik életévéhez közeledve, bécsi fogságban vetette papírra önéletírását 1708–1710-ben, amelyben a szűkebb haza és a nagyvilág megélt eseményei mellett személyes sorsa, életmódja is helyet kapott. Saját „ételbeli rendtartásáról” szólva felidézi mind a felnőtt férfi, mind a gyermekember jellemző mindennapjait. A felnőttek kétszer esznek naponta, délben nincsen étkezés. „Gyermekségemből kikelvén, ebéd s vacsorát ettem csak – megéheztem ugyan igen, ebédre kivált, s nehezen vártam, néha szitkozódtam is, hogy az étket hamar el nem hozták – de hamar megelégedtem: az első fogásbeli vastag étkekkel úgy laktam, hogy osztán akármi szép étket, csemegét csak néztem, vagy erővel ettem benne, feleségim kedvéért is, akik affélével kedveskedtek; meg is hagytam aztán, hogy az afféléket mondják meg, hogy a káposzta vagy tehénhús ne foglalja el a helyeket előttök – Vacsorán kevesebbet ettem –

² Kemény János Önéletírása és válogatott levelei. Szerk.: V. Windisch Éva. Budapest, 1959, 165. és <http://mekniif.hu/06100/06166/html/kemeny0010001.html> (letöltve: 20190530).

Ebédidő 11, vacsora 7 óra volt rendszerint.³ Ezenkívül csak gyermekként járt neki harapnivaló, kora reggel. 12 éves korában, 1654-ben történtek kapcsán beszéli el, hogy Keresztúri Pállal, első gyulafehérvári mesterével (tanítójával) Radnóton töltötte a nyarat, II. Rákóczi György fejedelem magánbirtokán, akinek a mester udvari prédikátora volt. „Itt én mint gyermek gyakran kaptam fölöstökömbre egy darab fejer cipót, elmentem véle a kertbe, s egynehány fő foghagymát kihúztam s megettem, s osztán jó radnóti bort ittam reá; akkor is, ebéd és vacsorán is, mert mesterestől tanítványostól abban bővelkedtünk.” A nap két állandó étkezése, az ebéd és vacsora fogásaira megjegyzést téve, az „első fogásnál” Bethlen hallgatólagosan elárulja, hogy maga nem vezette be a mai értelemben vett leves önálló ételt, amely az idő tájban éppen helyet csinált magának, s rövidesen kötelező étel lett a menü legelején. Az, hogy a „káposzta vagy tehénhús” említődik az első fogások ételei közül, teljesen egybevág az 1603-tól kezdve a királyi Magyarországról fennmaradt étlapokkal, ahol szinte nincsen nap, hogy káposztás hús vagy főtt marhahús valamelyik vagy mindkét étkezésnek az elején ne szerepeltek volna. Egy hideg falatot kapott a serdülőkorú fiúcska fölöstökömbre, a délelőtti ebédet megelőző reggeli étkezésre. Leülni ezzel nem szoktak, elsétálhatott hagymaért az ott lévő veteményes kertbe. Főtt, meleg eleme nem volt ennek az étkezésnek, a borítal a háztartás jó körülményeinek köszönhető.

„Nem francia módon, mint most, hanem tíz órakor ettenek ebédet, hat órakor vacsorát” – írja Apor Péter (1676–1752) az Erdély változása című írásában.⁴ A *Metamorphosis Transylvaniae* nem önéletrajz, hanem a régi szokások és új szokások moralizáló, a változásokon kesergő szembeállítás 12 kérdéskörben. Végül megtoldotta még eggyel, amelyben saját iskolás éveiről szól, 10–17 éves korában Kolozsváron (1686–1693), a jezsuiták elemi és középiskolát magában foglaló intézményében. A teljes művön hosszan dolgozott, hatvanéves korában zárta le (1736). Társadalmi látókörét körülírja, hogy ő maga a hivatalnok nemesség vidéki kúriában élő társadalmi rétegéből kitekintve nézte a világot, felnevelő nagybátyja azonban Erdély leggazdagabb főura, Apor István (1638–1704) kincstartó volt. Az iskolás élet leírása időhöz köthetően forrásértékű, a másik 12 fejezet több idősíkból mozog. A régi rend az eszménykép, az írás kifejtett célja a hagyományos életmód megörökítése.

Az étkezésekre szűkítve most, a régi szokások tekintetében vannak benne szóbeszédből való, túl régi időkre való hivatkozások. „Nem értem, de a régi emberektől hallottam, hogy azelőtt még villájok sem volt a magyaroknak külön, hanem egy vagy két villa volt az asztalnál, azt elébb s meg elébb adták, úgy vettek húst az tányérra.” Legnagyobb számban vannak az Apor által jól ismert, megélt jelenségek, többé vagy kevésbé akár még az írás lezárása idején is élő gyakorlatban. A velük maró gúnnyal szembeállított új megoldások, az új divat, a „náj módi” felemlített esetei az írás idején ugyancsak többé vagy kevésbé – még

³ Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. Bev., szerk.: *Tolnai Gábor*. Budapest [1943] 115–116, 124. és <http://mek.oszk.hu/06100/06152/html/bethlen0020001.html>. (letöltve: 20190530).

⁴ *Apor Péter*: *Metamorphosis Transylvaniae*, azaz Erdélynek változása (1736). Szerk.: *Tóth Gyula*. Budapest, 1972. 9., és http://mek.oszk.hu/06100/06187/html/mei16_180030020001/mei16_180030020001.html (letöltve: 2019.06.18.).

vagy már – bevonultak a mindennapi gyakorlatba a bemutatott magasabb társadalmi körökben. Az 1720-as évekre a városokban mindenestre elérték már a polgári felső középosztály köreit is. Az idős nemzedékek tagjai az újítások elítélése nélkül is maradhattak a régi, megszokott megoldásoknál. Erre példa Bethlen Miklós esete, de Apor magáról is azt mondja, hogy „a régi szokásoknál megmaradt”. Írásában kijelölt egy jelképes pontot a régi jó erkölcsök, jó szokások hanyatlása és a cifra, költséges új szokások megjelenésének határán, éspedig az 1687. évet, „az mely esztendőben a német legelsőbben bejöve”, azaz amikor Buda felszabadítása után, a török uralmak visszaszorítása idején a Habsburg udvar erdélyi berendezkedése megkezdődött. „Azoltától fogva minden esztendőben új-új mód, avagy amint az német mondja, náj módi vagon.” Apor a választott határárvben még csak tíz éves iskolásfiú volt. Mindennapi dolgokról szólván az egyébként Habsburg-párti szerző az „azon időbeli bécsi szokás” térhódításáról számol be keserűen. Ezeknek egyik területe volt az étkezés is: „és már az atyáink szokott eledelit meg sem ehetjük, hacsak német szakácsunk nincsen, és különbféle drága étkeket nem főz”. Saját gazdag, akkor már kincstartó nagybátyja is „most utoljára, az németek kedviért tartott híres német szakácsot is”. Maga a császárváros Bécs egyébként büszke volt a korstílus rangjára emelkedett francia étkezési kultúra ismeretére, ez üt át Apor megjegyzésében, amikor a bécsit a franciával összekapcsolva is említi.

A mindennapi élet dolgaiban a frissen nyugatról érkezett új elemek honosulása olyan gyorsan sűrűsödött a századfordulón, hogy mértékük kigúnyolása gyorsan megkezdődött az „új divat” német megnevezésének használatával, ami a magyarban elég feltűnően hangzott (náj módi, náj módi, náj módi). Legnagyobb számban az öltözet, étkezés, udvariasági formák példáit emlegetik. A kifejezés legkorábbi írásbeli előfordulásaként Palocsay György ilyen című költeményét ismerjük 1704-ből.⁵ Palocsay (1670 k.–1730) előkelő köznemesi család tagja Sáros vármegyéből. A század végén Pozsonyban szolgált a magyar királyi kamaránál. Így közel élt Bécshez, és olykor meg is fordult a császárvárosban. „Náj módi” című, 152 soros verséből (1704) öt sor foglalkozik kifejezetten az étkezéssel. Leghosszabban kifejtett témái a női és férfi öltözködés, az új ruhadarabok: „Ezeknek a nevek német és francia / Magyar nyelv nem tudja ezt kimondania”. Erre a tényre épültek később Apor Péter csúfondáros szójátékai is.

„Nay Modi

1. Új idő, új világ, új élet, mind Újság,
A jó régi rend most kopott írás, s óság,
Elfordult a világ, nincs a régi jóság,
Ez mostani módi lesz ebben bizonyság.

28. Már az étkekben is Urak asztalánál
Az sok naymodi közt majd étlen maradnál,

⁵ *Badics Ferenc*: B. Palocsay György „Nay modi”-ja [1704]. Irodalomtörténeti Közlemények 22 (1912) 1–10. http://epa.oszk.hu/00000/00001/00095/pdf/ITK_00095_1912_01.pdf (letöltve: 2019.06.18.)

Cave, Csukaladi és herbaté Bornál
Jobb volna, ha otthon jó magyar Bort innál.

29. Most módira esznek, módira fekszenek,
Az napbul eyczakat, ebből napot tesznek.”

Nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy e fenti példák épp azzal a szándékkal íródtak, hogy a mindennapoktól, a megszokottól eltérő tapasztalatokat, élményeket, tanulságokat írják le. Viszont a táplálkozás mindennapos, magától értődő, banális gyakorlatának írásbeli rögzítése ez előbbiektől eltérő szándékot követel. Európai szinten a késő középkortól, hazai adottságok szerint csak az újkortól számíthatunk rendszeres, szeriális, írásos forrásokra, azon belül is a mindennapi gyakorlatok írásos rögzítésének szándékára. A néprajzi életmód-, anyagi kultúra- és táplálkozástudomány jellegzetessége, hogy az egyes társadalmi rétegek gazdasági-társadalmi helyzetéből következtetünk az életmód vagy a táplálkozási szokások rendszerszerűségére, és az írásos források egyenlenségéből következett, hogy a 19. századot megelőző korszakokra hosszú ideig csak közvetett források segítségével tudtunk következtetni. A hazai történeti táplálkozástudomány az elmúlt harminc évben kilépett a nemesi-főúri környezet írásos emlékeinek véletlenszerű feltárásából, és örömdetesén gyarapodik azoknak a forrásfeltárásoknak a száma is, melyek a széles, köznepi rétegek napi gyakorlatát mutatják.

A szaporodó szisztematikus forrásfeltárás ezen a téren előrelépést jelent. Az újkori, intézményesített, elszámolási kötelezettség alá eső „közellátás” forrásai egyre biztosabbá teszik azokat a következtetéseket, melyek a népesség széles rétegei számára mindennapnak számító rendre vonatkoznak. A katonaság, a diákság,⁶ a majorsági cselédek, munkások vagy a városi szociális ellátásban részesülők ellátásának forrásai az újkori hazai népesség mindennapjaiba nyújtanak betekintést. Ezek a fenti csoportok távolról sem tekintendők homogénnek, befelé éppoly differenciáltak lehetnek, mint egy-egy település közössége. Azonban, épp mivel mindennapi étkezésükben nem voltak önellátóak, hanem valamiféle földesúri vagy intézményi „közellátásban” részesültek, táplálkozásukat tekinthetjük egyfajta „minimális normalitás” mércéjének. Az már a társadalom belső hierarchizáltságából fakad, hogy ennek a „normalitásnak” a mennyiségét, változatoságát a mindenkor hatalom szabta meg. Az itt következő tanulmányok, forrásközlések és -elemzések jelentőségét épp az adja, hogy egyedi példák napra pontosan írják le, mi számított elegendőnek, mi számított gazdagnak és ünnepinek. Az egyes személyeknek járó élelmiszermennyiségek különbsége nem az individuális igények, hanem a rang és tekintély különbsége. A közösség nyilvánossága előtt feltárt ételek mennyisége és változatosága a pontosan meghatározott viszonyok, függőségek hű tükré. Az, hogy ezeket a

⁶ Ld. az egri szeminárium érendjéről szóló friss forrásközlést: *Horváth István: Az egri szeminárium érendje a 18. században.* In: *Somorjai Ádám OSB - Somorjai Gabi* (szerk.): *Laborator Assiduus.* A 70 éves Zombori István köszöntése. Budapest, 2019. 207–215.

meghatározott viszonyokat minden nap újra meg újra megrajzolták, nem jelentette, hogy olykor ezeket ne lehetett vagy kellett volna felülrni. Erre a finomhangolásra a mindennapos étkezés kiváló eszköz. Bár a „hivalkodó fogyasztás” fogalmát majd csak a 20. század elején írják le a szociológusok, a középkortól az újkorig általános nyilvános étkezések ennek a „hivalkodó fogyasztásnak” eredeti példái. A fogadók és vendéglők, később az éttermek és kávéházak zártkörű nyilvánossága majd csak a 19. századtól különíti el „saját”, a köznéptől elzárkózó közönségét.

Levéltáraink módszeresen feltárt forrásai, a mindennapok banális apróságait rendbe szedő adatai elengedhetetlenül szükségesek ahhoz, hogy a szokásost, a megszokottat, a magától értődőt megismerhessük annak érdekében, hogy az újítások megjelenését, elterjedését, szokásossá válását követhessük – legyenek azok a fejlődés lelkesen üdvözölt jelei, vagy a romlás keserűen számba vett virágai.

Konyhajelenet. Ismeretlen mester, 18. század, rézmetszet.
(Soproni Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény)

„Főztem ebídre tehénhúst tiszta borssal lib[ra] 2, tehénhússal káposztát lib[ra] 1, vacsorára tehénhúst ecettel, hagymával lib[ra] 2, lencsét csöregével” írták le 1661. szeptember 20-án egy Kapuvárott készült feljegyzésben.¹ Ebben a Nádasdy családnak a Magyar Kamara Archívumában őrzött levéltárában fennmaradt iratban amellett, hogy 1661. június 1. és 1662. április 9. között naponta felírták a megfőzött ételek nevét és a felhasznált hús mennyiségét, lejegyezték azt is, hogy kinek főztek és kinek adtak és összesen mennyi cipót, a praebendája (a természetbeni ellátása) részeként. A főúri udvarok és a hozzájuk tartozó uradalmakban szolgálók fizetségét konvencióban (szerződésben) határozták meg. Ennek részét képezte a praebenda, amelynek fontos eleme volt a szolgálók élelmezése. Volt, akinek pusztán meghatározott mennyiségű élelmiszert adtak, másnak viszont praebendájuk részeként „asztal” vagy „főzött éték” járt. Ők kaphattak a konyhán elkészített ételekből. A 17. századból fennmaradt iratanyagok között az itt ismertetendő kapuvári mellet még három hozzá hasonló ún. „étrendet” ismerünk.² Sajnos alacsony ez a szám, pedig a kor étkezési szokásait e források tükrözik a legjobban, mivel itt ismerkedhetünk meg azokkal az ételekkel, amiket valójában ettek –, szemben a szakácskönyvek inycsiklandó receptjeivel.

Kapuvár a Nádasdy család kapuvári uradalmának központja volt. Ehhez az uradalomhoz tartoztak a rábaközi és Ikva menti települései, szám szerint húszan.³ Ekkoriban Nádasdy III. Ferenc volt a birtokosa, de ő maga nemigen tartózkodott itt, legfeljebb néhány napot. Az uradalom viszont élte mindennapi dolgos életét, amelynek egyhangúságát időnként Nádasdy udvarában szolgáló familiáris vendégek érkezése szakította meg. Egy 1664–1665-ös elszámolás szerint Kapuváron ekkor egy porkoláb és tíz hajdú, egy-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar Kamara Archívuma (E 185), Nádasdy család levéltára. A gazdasági ügyviteli iratai. Kapuvár. (Mikrofilm: 31994. d.)

² Csejtei uradalmi étrend (1623. november 1.–1625. augusztus 31.) Leőhely: MNL OL, E 185 Számadások, vegyes anyag 350–489.; Nádasdy familiáris étrend (1650k) október 1.–december 31. Leőhely: MNL OL E 185 Gazdasági iratok, 64. csomó. Thurzó Szaniszló étlapja Galgóc várában 1603. januárjából. In: *Radvánszky Béla*: Régi szakácskönyvek. Budapest, 1893. 321–391. Részletesen lásd *Benda Borbála*: Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban. Szombathely, 2014. *Benda Borbála*: Nádasdy-alkalmazottak étrendje a 17. század közepéről. *Századok*, 138. (2004), 4. sz. 931–956.; *Uő*: Egy uradalmi központ egy korabeli étrend tükrében. *Aetas* 23. (2008) 4. sz. 24–46.

³ *Dominkovits Péter – Pálffy Géza*: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalma a 16–17. században (2. rész) *Századok*, 2010. 1095.

egy számtartó, kulcsár, pallér, sütő, liszthordó, kertész, pintér és még két, néven nevezett személy kapott konvenciója szerint fizetséget. Ezenkívül a vár ekkor láthatólag börtönként is szolgált, ahol általában 8–12 fő raboskodott. A feljegyzés alapján csak a pintér, a rabok és az ide, vagy a környékre dolgozni jövők és szolgálók kaptak praebendás cipót, és csak az ide érkezők, illetve előkelőbb rabok számára főztek. A számtartó és a porkoláb Nádasdy familiárisainak, illetve prefektusának ittlétekor időnként csatlakoztak az asztalukhoz. Majd negyven évvel korábban Csejten több ott szolgáló is kapott rendszeresen főtt ételt, Kapuváron viszont mintha már inkább az élelmiszer praebenda lett volna a jellemzőbb és nem biztosítottak olyan széles körnek főtt ételt. Ezt az állítást erősíti egy később itt keletkezett forrás is. Ez egy 1690-ből fennmaradt kiadási jegyzék, amiből kiderül, hogy a már Esterházy család birtokában lévő kapuvári uradalomban a készpénz mellé gabona, zab, tehénhús, kősó, vaj, bor, gyertya, kifejlett sertés (vagy malac) járt az alkalmazottaknak.⁴

Írásunk tárgya számos, a korszak étkezési szokásaira vonatkozó kérdés megválaszolásában szolgál segítségül. Amellett, hogy láthatjuk, milyen ételeket is ettek valójában, összehasonlítást kínál a főúri udvarban élő és dolgozó különböző társadalmi rétegek étrendjére vonatkozóan. Megláthatjuk, hogy miben különbözött egy az udvarban szolgáló kocsis, molnár és az előkelő, nemesi rangú familiárisok menüjére, ha itt étkeztek.

Nem tudjuk, hogy ki készítette a feljegyzést, csak annyit, hogy ő adta ki a praebendás cipót és ő főzetett az ittlévők számára. Az étrendek lejegyzője jellemzően ismeretlen, csupán következtetni lehet személyére. Feltételezésem szerint talán a kulcsár készítette akárcsak a csejtej uradalmi étrend esetén. Ugyanis ismerünk kulcsárnak szóló utasítást, amelyben konyhamester hiányában rá rótták ki az a feladatot, hogy törődjön a konyhával, étkezéssel kapcsolatos teendővel.⁵

Kapuváron tehát, a valamilyen okból ideiglenesen itt tartózkodó Nádasdy familiárisok vagy alkalmazottak kaptak főtt ételt. Nézzük meg először az alkalmazottakat. Hosszabb időt kocsisok, molnárok töltöttek itt, ezenkívül egy-egy napra a soproni kéménytisztító és egy kőműves érkezett még ide. Az időszakosan itt dolgozókon kívül további két, előkelőbb rab számára főztek. Egyikük Kanizsai Mamhut volt, egy török rab, aki a feljegyzés kezdetétől szeptember 10-ig volt itt, a másik Tury András bécsi kispap, akit október 9-én hoztak ide a győri püspök parancsára és november 29-én szabadult. A molnárok, szám szerint tízen augusztus 16-án jelentek meg a várban és e hónap 28-ig maradtak. Néhány napot leszámítva mindig külön főztek nekik a török rabtól, de együtt a kocsisokkal. A kocsisoknak 1661. augusztus 21-től 1662. február 12-ig készült itt meleg étel, a molnárok és a kispap jelenlétében ugyanaz az étel, mint nekik. Távozásuk után már csak a rabok és a pintér praebendára kapott cipóinak számát írták fel. Ettől kezdve az

⁴ A kapuvári uradalom személyzeti kiadásai 1690-ben. Közli: *Merényi Lajos*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 9. (1902) 470–473.

⁵ Utasítás 1701-ből a nagykárolyi kulcsár részére. Közli: *Horváth Sándor*. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 8. (1901) 307.

április 9-ig tartó monoton feljegyzést egy-egy vendégség szakítja meg. Ilyenkor uradalmi alkalmazottak és Nádasdy familiárisok étkeztek itt néhány alkalommal.

Kezdjük az itt főzött ételek leírását a török rabnak feltálatokkal, mivel ő az, aki feljegyzések kezdetétől itt volt. Számára néhány naptól eltekintve mindig külön főztek, akkor is, ha mások is itt étkeztek. Gyakran ugyanazt az ételt kapta ebédre és vacsorára is. Nem bőjti napokon mindig húsos ételt kapott, még hozzá a 137 alkalomból 117-szer tehén-, vagyis marhahúsból készültet. Barányhúsból kilencszer, tyúkból nyolcszor, csirkéből háromszor főztek neki ételt – egyértelmű tehát, hogy itteni étrendjét a marhahús uralta. Azon belül is a „tehénhús tisztaborssal” nevű étel, amely majd felét tette ki a neki feltálat tehénhúsos ételeknek. A tisztaborsnak az elnevezése ellenére csupán az egyik összetevője a bors, még hozzá az eleven bors, ezenkívül főzésekor először fokhagymát, petrezselyemgyökeret, szerecsendió virágot, majd később még borsot és gyömbért is adtak hozzá.⁶ E mártással az általam eddig ismert étrendek alapján elsősorban baromfihúsokat készítettek, a tehénhúsos változatával egyedül e kapuvári étrendben találok. Ezenkívül Mamhut gyakran kapott még tehénhúst petrezselyemmel, tehénhúst káposztával és tehénhúst ecettel, hagymával. A petrezselyemmel elkészített tehénhúst Bethlen Miklós is mint jó magyar ételt emlegeti naplójában⁷ és a csáktornyai szakácskönyv is „igen szokott ételemek” tartja. A tehénhús káposztával vagy más néven a káposzta tehénhússal (káposztás hús) a 17. század egyik legnépszerűbb étele volt, „Magyar- és Horvátország címerének”⁸ is nevezték a szakácskönyvek. Mindegyik társadalmi réteg fogyasztotta a főúri udvarokban a petrezselymest tehénhússal együtt. A tyúkot a töröknek tiszta borsal és fekete lével készítették el. A csirkét pedig ugyancsak tiszta borsal és sóban főve. A bárányhúst leginkább kaporral, ezenkívül káposztával és ecettel, hagymával. Ami a mennyiségeket illeti, tehénhúsból és bárányhúsból minden étkezéskor fél fontot, vagyis kb. 25 dkg húst használtak fel egy-egy ételéhez. A zöldségek közül a leggyakrabban káposztát készítették neki, húsos napokon tehénhússal, bárányhússal és szalonnával főzték együtt, bőjti napon pedig mindig vajjal. Az ugyancsak gyakori alapanyagnak tekinthető sárgarépat csak tehénhússal és szalonnával, bőjtben vajjal. A török asztalára elvétele kerülvő borsot és lencsét szalonnával és vajjal ízesítették. A vajas zöldségek mellett bőjti napokon kását főztek még vajjal, illetve egyszert mácsikot és túróstétket vajjal.

A molnárok – mint már említettük – augusztus 16-tól 28-ig étkeztek itt. Várbeli munkájuk „fafaragásból”,⁹ a sütőház tetőszékének fölépítéséből állt. Később zsindeleztek is, feltehetőleg a befejezett sütőházat. Vasárnap nem dolgoztak, ilyenkor nem főztek nekik. Nézzük meg milyen menü járt nekik. Alapvető eltérés a törökétől, hogy ők minden étkezésre kétfajta ételt kaptak: húsevő napokon az egyik mindig húsos volt, a másik időnként,

⁶ Radvánszky i.m. 13.

⁷ Bethlen Miklós Önéletírása. I–II. kötet. Kiadta V. Windisch Éva. Budapest, 1955. (Magyar Századok) I. köt. 183.

⁸ Szakács mesterségnek könyvecskéje. A csáktornyai Zrínyi-udvar XVII. századi kéziratosa szakácskönyve és a Tótfalusi Kis Miklós által kiadott kolozsvári szakácskönyv Szerk. Király Erzsébet. Budapest, 1981. 147.

⁹ Az adott időszakban a „fafaragás” alatt ács munkát kell értenünk. (Kücsán József szíves közlése)

de inkább szalonnával vagy vajjal készült. A molnároknak húsos ételt csak marhahúsból készítettek és ezek aránya kicsit kevesebb mint a felét tették ki az összes számukra készült ételnek. A 10–11 molnár egy-egy ételéhez általában 4–5 libra (2–2,5 kg) tehénhúst használtak fel, de volt, hogy mindkét étel húsos volt, akkor még plusz 2 libra (1 kg) húst került az asztalukra, vagyis összesen 3–3,5 kg-nyi, fejenként körülbelül 20 dkg. Érdekes, hogy ha kevesebb molnár ült asztalhoz, akkor is ezeket a mennyiségeket használták fel, vagyis akkor több hús jutott fejenként. A molnárok több petrezselymes tehénhúst kaptak, mint tiszta borsost, ezenkívül még ecettel és hagymával ízesítették nekik a marhahúst. Az utóbbi mindig vacsorára, a petrezselymest pedig mindig ebédre kapták.

A zöldséges húсок közül ritkán, de készítettek káposztát és sárgarépát tehénhússal, de inkább a szalonnás változat volt a jellemző. A borsót és a lencsét mindig vajjal ízesítették és nem csak böjti napon tálalták fel nekik. A böjti napokon került az asztalukra még gombota vajjal, amit a töröknek sohasem adtak. A gombotát Kisbán Eszter a tésztakásák közé sorolja,¹⁰ a Czuczor-Fogarasi szótár pedig borsónyi darabokból álló tésztaételként írja le.¹¹ Feltűnik egy másik tésztaétel is: a csörege, ami „zsírban sült, forgácshoz hasonló, s igen törekeny tészta étel”.¹² A lencsét, a káposztát és a kását ették vele. A zöldséges ételek legnagyobb részét a többi étrendhez hasonlóan a káposztás ételek tették ki. Egy böjti napon halat is készítettek tiszta borssal. Nagyon meglepő, hogy egyébként sem nekik, sem a török rabnak, sem a kocsisoknak nem adtak halas ételt. Csupán a familiáris vendégek itt étkezésekor főztek halat böjti napokon. A csejteji étrend tanúsága szerint máshol még az uradalmi alkalmazottak asztalárai is került hal, méghozzá nem csak böjti napokon: a halas ételek egy harmadát húsevő napokon főzték. Thurzó Szaniszló asztalára pedig a január 26 húsevő napjából csak négyen nem tálaltak fel halas ételt. Ha ő is jelen volt, akkor általában hármat, különben egyet. Azért is meglepő a halas ételek teljes hiánya, mert Kapuvár közelében az uradalomnak több tava is volt. Ezenkívül két uradalmi falunak, Kapunak és Vitnyédnek is kellett csík halat beszolgáltatnia. Tehát elméletben a hal rendelkezésre állt.

A kocsisoknak – mint már említettük – 1661. augusztus 21-től 1662. február 12-ig főztek itt, vagyis egy hétig együtt ettek a molnárokkal, 51 napig pedig a rab kispappal. Urunk ő nagysága kocsisairól, vagyis Nádasdy Ferenc udvarához tartozó kocsisokról van szó. Számuk kettő és három között váltakozott. Itt tartózkodásuk oka, hogy ők felügyelték Nádasdy itt tartott tarka lovait. A kocsisok is mindig két tál ételt kaptak ebédre és vacsorára is. Ha velük evett más, akkor is. Ilyenkor csak a húsadag volt nagyobb. A 2–3 kocsisnak mindig 1–1,5 librából (0,50–0,75 kg) készült egy-egy tál étel, tehát ha két hússot kaptak, akkor 2,25 librából összesen (1–1,15 kg). Amikor csak a kocsisok ettek itt, akkor is a tehénhúsos ételek túlsúlya volt a jellemző: a feladott ételek több mint felében volt valamilyen formában. Emellett kétszer kaptak tyúkot, de ekkor is egy tyúkból készítették

¹⁰ *Kisbán Eszter: A főtt tésztak elterjedése Európában és Magyarországon. In.: Mohay Tamás (szerk.): Közéletek. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Debrecen, 1992, 15.*

¹¹ *Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. II. köt. Pest, 1864, 1083.*

¹² *Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I. köt. Pest, 1862, 1071.*

ugyanazt az ételt ugyanaznap ebédre és vacsorára. A disznó belsőségeivel és testrészeivel jelent meg a kocsisok asztalán: kétszer készítettek disznófejet tormával és egyszer-egyszer disznólábat tormával és oldalast ecettel, ötször pedig kolbászt különféle módokon. Érdekes, hogy háromszor pacalt is ettek spékkel vagyis szalonnával ízesítve. Pacal receptet egyik korabeli szakácskönyvben sem találtam, viszont a Nádasdy familiárisok étrendjébe is szerepelt ötször a három hónap alatt.

A kocsisoknak a molnárokhoz hasonló étrendjük volt, annyi az eltérés, hogy az ő asztalukon megjelent a tehénhús tormával. Először október 13-án készítették, majd a kispap itt raboskodásakor a leggyakoribb étellé vált, de a kocsisok is gyakran kapták ettől kezdve. Korabeli étrendjeink tanúsága szerint ezt a tehénhúsos ételt is gyakran fogyasztották. A torma egyébként olyannyira népszerű fűszere volt a magyar konyhának, hogy egy, az országon átutazó lengyel nemes beszámolója szerint (1643), a magyarok túl sok tormát tettek az ételekben, ami szerinte teljesen elrontotta az ízüket.¹³ A tormával még az asztalnál is ízesíthette ki-ki a maga ízlése szerint az ételeket, erre utalnak a külön torma s tálak és a szakácskönyvek egyes sorai „*Mikor fel akarod adni, az inassal az tormát, ha megreszeltted vagy mosárban megtörtted, kis tálban tévén, ecetet tölts rea, az csuka mellett úgy add fel.*”¹⁴ Csak a kocsisok asztalára került a tehénhús pecsenye, igaz, nem jelentős számban (176 tehénhúsos étel között tízszer). Ezenkívül, a török rabhoz hasonlóan, sokszor kaptak káposztás tehénhúst is.

A nem húsos ételek – akárcsak a molnárok esetén – a nem böjti napokon is szerepeltek az asztalukon. Érdekes módon vajjal borsót készítettek legtöbbször, a káposzta csak őt követte, majd a lencse, végül a sárgarépa. A vajjal készült zöldségek mellett még a kása vajjal, kevésbé a gombota vajjal volt gyakori. A csöregét leginkább a kásával és a borsóval párosították, gyakorisága az asztalon a gombotával hasonló. Ritkán, de aszalt gyümölcs is került elsősorban főve az étlapba: közülük az almát és szilvát nevezik meg. Kétszer csikmákot is készítettek, amely ugyancsak tésztaétel volt, méghozzá csík formára metélt vagy sodrott, másutt négy szegletre vágott vagy metélt vagy szaggatott tésztás étel.¹⁵ Feltehetőleg mákkal ízesítették, bár később már minden metéltet így neveztek, vagyis volt túrós csikmák is. A törökhöz hasonlóan kaptak túrósétket vajjal. Túrósétek recepteket találunk a korabeli szakácskönyvekben. Ezek szerint a túrót vajjal és tojással összekeverték, apróra vágott vöröshagymát tettek bele, majd folytonos kevergetés közben megfőzték.¹⁶ Mivel a túrósétekbe eleve tettek vajat, az étel elnevezése talán arra utal, hogy a már kész túrósétekre tettek még vajat. A csejtei uradalmi étrendben a túrósétket böjti napokon hasonló arányban ették, mint a vajas zöldségeket és a kásaételeket, tehát jóval gyakrabban, mint Kapuváron.

¹³ II. Rákóczy György esküvője. Szerk. *Várkonyi Gábor*. Bp., 1990. (Régi magyar történelmi források II.) 30.

¹⁴ *Radvánszky* i.m. 104.

¹⁵ *Czuczor Gergely-Fogarasi János*: A magyar nyelv szótára. Pest, 1867, 4. kötet 4.

¹⁶ *Radvánszky* i.m. 218.

Amikor a kispap együtt evett a kocsisokkal, az ételek arányai nem tértek el jelentősen. Talán csak annyi különbség figyelhető meg, hogy a legtöbbször készült étel a tehénhús tormával volt, nem a petrezselymes tehénhús, és hatszor sütöttek tehénhúst. A sült hús a tehetősebbek asztalán fordult inkább elő akkoriban. Kétszer járt itt Sopronból egy kéménytisztító, aki egyszer 4 cipő mellett ebédre és vacsorára is tyúkot kapott fekete lében, vagyis saját vérében főzve. Ez megbecsülésnek számított, mivel a baromfihús az előkelők eledele volt inkább. Mint láttuk a kocsisok és a molnárok is csupán egyszer, illetve kétszer kaptak tyúkot, pedig a majorságban tartottak, 1660-ban például 25–25 tyúkot és csirkét. A kéményseprő második itt létekor már csupán csak húst (marhahúst) kapott a székről, vagyis a mészárszékről, főtt ételt nem. Egy napot volt itt szeptemberben egy kőműves, aki a kocsisokkal együtt evett és akkor mind a négy étel tehénhúsos volt: petrezselyemmel, tiszta borssal, káposztával és simán sütvé. A kőművesnek 5 cipő járt napjában. Egy napig faragtak itt összesen négyen. Ők fejenként két cipőt kaptak és lévén böjti nap ebédre sárgarépat szalonnával és szárított halat tiszta borssal, vacsorára pedig oldalas kásás lével és kását vajjal.

A feljegyzésekben február 28-tól április 7-ig a cipóadagok kiosztása mellett néhány olyan alkalom szerepel, amikor vendégeknek főztek. Előbb ezeket vizsgálom meg, és utána az előtte való időszak négy vendégségét, mivel e vendégségek összetartoznak. Ugyanis ebben az időszakban a Nádasdy család birtokigazgatásának első számú embere, a praefektusa környéket járta és gyakran itt ebédelt, de még inkább itt vacsorázott. Összesen 19 étkezéstről van szó. E környékbeli Nádasdy birtokok bejárása összefügghetett azzal, hogy a korábbi praefektus előző évben meghalt és az új, nevezetesen Kövér Gábor, 1662. január 1-jén kaptak kézhez instrukcióját, vagyis ekkor lépett hivatalába.¹⁷ Az új praefektus kísérete majd mindig azonos volt, igaz néha többen (hatan), máskor kevesebben (hárman) étkeztek vele egy asztalnál. Legtöbbször Farkas János familiáris, de Prainer Mátyás, komornyik uram¹⁸ és Gyöngyössi László is gyakori kísérője volt. Gyöngyössi Lászlóról tudjuk, hogy Kapuvár porkolábja volt 1664-ben. Az elemzett feljegyzésben egyszer említik is porkoláb Gyöngyössi urat, tehát biztos, hogy ekkor is ő töltötte be e tisztséget. Konvenciója szerint évi 96 forintos fizetése mellé még fűszerre és ártányra is kapott pénzt. Valószínűleg tehát neki valahogy magának kellett megoldania a főzést, mert nincs nyoma, hogy főzött ételt adtak volna neki. Azt is tudjuk róla, hogy néhány évvel korábban Keresztúron gyakran étkezett egy asztalnál Nádasdy Ferencsel, ami kifejezi előkelő rangját. Igaz, ha Nádasdy nagy kísérettel érkezett, akkor leszorult az uraimék (vagyis a familiárisok) asztalához. Prainer Mátyás ekkor még Nádasdy familiárisa, aki gazdatisztként, majd Nádasdy udvartartásának vezetőjeként szolgált. 1676-tól

¹⁷ *Dominkovits Péter*: Egy egy-generációs középbirtok és birtokosa: Kövér Gábor széplaki uradalma Adalék Sopron vármegye XVII. századi birtokos társadalmához. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)* IX. évfolyam (2002), 1–3. szám 285.

¹⁸ Feltehetőleg Hamarla Györgyről, Nádasdy ekkori komornyikjáról van szó. Lásd *Koltai András*: Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708. Budapest, 2001. (Milleniumi Magyar Történelem, Források) 104.

Sopron városbírója, később polgármestere lett, és a város gazdasági ügyeinek intézése volt az egyik fő feladata.¹⁹

De nézzük meg, mit ettek e vendégségek alkalmával. Lévén ez böjti időszak, a prefektus és kíséretének böjti ételeket főztek. Az asztalukra kerülő 104 étel közül 88 halból és rákból készült. Ez utóbbit mindig sóban főve készítették el. A halak közül egyedül a csíkot nevezik meg. A halas ételek egyharmadához használták fel csíkot és káposztalében és morsolt lében tálalták fel. Ez utóbbi receptjét megtaláljuk az erdélyi fejedelem udvari szakácskönyvében: eszerint vajban vagy olajban megpirított zsemledarát keverték a már félig megfőtt csíkhöz és úgy főzték tovább. Borssal és vöröshagymával ízesítették, és további zsemledara hozzáadásával sűrítették a szószát.²⁰ A halak azonban legtöbbször sülve vagy tiszta borssal kerültek az asztalukra, ezenkívül gyakran sóban főzve vagy éles lével, elvétve rántva vagy törött lével. A másik két Nádasdy étrendben is a tiszta borssal elkészítés volt a leggyakoribb. A csejtei uradalmiban sóban főzve, a familiáris étrendben pedig káposztalével volt még megszokott. A sóban főtt hal különlegessége abban áll, hogy a már felvágott és előkészített halra felmelegített ecetet öntöttek, amely ettől kék színű lett. Ezután egyszerűen megfőzték sós vízben és leginkább tormával tálalták.²¹ A szakácskönyvekben általában ezzel az ételfajttal kezdik a halas ételek felsorolását, ami ugyancsak a népszerűségére utalhat.

A halas ételek uralták tehát a prefektus és kíséretének böjti étrendjét, a vajas ételek teljesen háttérbe szorultak, csupán hat ilyen étel készült számukra. A zöldséges ételeket a káposzta vajjal képviselte, ezenkívül még kását készítettek vajjal, kétszer.

Most nézzük meg a korábbi vendégségeket: november 2-án és 28-án húsos nap, december 16-án és december 30-án böjti nap érkezett 9-12 familiáris. Jellemzően 9-13 fajta ételt főztek nekik. Az itt ebédelők között találjuk a familiárisok közül Gyöngyössi László porkolábot, Zeke Istvánt, aki ekkor a Rábán kívüli járás főszolgabírája.²² Ezenkívül Sopron megyei nemeseket, valószínűleg Nádasdy familiárisait mint Potyondy Istvánt és Pétert, Bácsmezei Jánost, Dóry Pált, Tevely Györgyöt, Fodor Lajost, Balla Istvánt. Húsos napokon a szokott ételek – tehénhús tormával, tehénhús hagymával, ecettel, káposzta tehénhússal – mellett tyúk, csirke és malac is megjelent az asztalon, lévén előkelő familiárisok a vendégek és nem holmi kocsisok vagy molnárok. A tyúkot november 2-án

¹⁹ Tóth Attila: Ellenreformáció, abszolutizmus és a városok. Kőszegi tisztújítások 1672 és 1681 között. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában, Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szombathely, 2003, 223.

²⁰ Az erdélyi fejedelem udvari szakácskönyve a XVI. századból. In: Házi történelmünk emlékei: szakácskönyvek. 1. kötet. Régi magyar szakácskönyvek. Közli: Radvánszky Béla. Budapest, 1893, 160.

²¹ Az erdélyi fejedelem udvari szakácskönyve a XVI. századból. i. m. 106.; A Csáktornyai Zrínyi-udvar XVII. századi kéziratos szakácskönyve. i. m. 207.

²² Dominkovits Péter: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16–18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Szerk.: Horváth József. Győr, 2000, 45.

és 28-án is éles lével és tiszta borssal készítették, a malacot 28-án fekete lével és sütve. A fekete lével való főzés azt jelenti, hogy saját vérében készítették el.

A böjti napi vendégségek közül a december 30-iki a különleges a menüt illetően. Ekkor 13 fajta ételt készítettek 12 főre. A különlegesség, hogy egyedül akkor főztek pontyot, menyhalat és gombát, nevezetesen vargányát. Itt érdemes megemlíteni, hogy eddig még nem sikerült megfejteni, hogy az étrendekben miért olyan ritkán nevezik néven a halfajtát, amiből az étel készült. És viszont, amikor megnevezik, akkor miért? Lennének olyan halfajták, amiket illet megnevezni, másokat meg sem? Vagy teljesen véletlenszerű lett volna, hogy a lejegyző megnevezi-e vagy nem? A Nádasdy familiáris étrend három hónapja alatt egyszer sem említenek halfajtát, a csejtei uradalmiaknál viszont a két év alatt összesen tizennégyszer igen: ekkor a pisztrángot, a pontyot, a csukát és a csíkot nevezik néven. A főúri Thurzó étrendben viszont többnyire inkább megnevezik őket, így a csík mellett csuka, viza, harcsa, kárász, kecsge, ponty, pozsár, süllő is megemlíttetik. Itt Kapuváron is a decemberi böjti vendégség ételénél nevezik meg a pontyot és a menyhalat, a tavaszi ittlétek alkalmával pedig egyedül a csíkot, amit a kocsisok is kaptak kétszer. A csík számított az egyik legközönségesebb halfajtának, a pisztráng pedig a legnemesebbnek. Mindkettőt említik. Vajon van valami rendszer abban, hogy mikor nevezik meg a halakat? Jelenleg még nem tudom erre a választ.

Egyedi ez a kapuvári étrend abban, hogy a négy 1661-ben lezajlott vendégségnél felírták, hogy gyümölcsöt, nevezetesen almát és körtét és retket is feladtak az asztalra. A gyümölcsről más források alapján tudjuk, hogy utolsó fogásként mindig részét képezte az ebédnek és vacsorának, az étrendekben nem volt szokás feljegyezni. A retekről pedig a már emlegetett lengyel nemes jegyezte fel, hogy a magyarok mindig az „édességek után legutolsó fogásként fehér, hámozatlan retket adtak sóval.”²³ Eddig ez az egyetlen általam ismert forrás, amely alátámasztja a lengyel utazó állítását.

Mint már szóba került, 10 hajdú is fizettek 1664–1665-ben. Bizonyára ekkor – vagyis korábban – is alkalmazták őket, hiszen valakiknek őriznie kellett a rabokat. Egyszer említi is őket a feljegyzés: karácsonykor felírták, hogy a 10 hajdú 20 cipót és 5 libra (2,5 kg) húst kapott az ünnepre való tekintetre. Ugyancsak ekkor kaptak kivételesen marhahúst a rabok, még hozzá kilencen 4 librát (2 kg-t). Különben úgy tűnik Kapuváron ők csak kenyeret kaptak. Legalábbis semmi nyoma sincs, hogy a napi három vagy négy, raboknak való rozslisztből és árpalisztből készült cipón kívül, mást is adtak volna nekik. A rab asszonyoknak – számukat egy ideig a férfiakétól külön felírták –, csak három cipó járt. A fennmaradó mennyiség alapján pedig egyértelmű, hogy viszont a férfiaknak négy. Érdekes, hogy Csejten az ottani rabok, ha nagyobb vendégséget tartottak, ők is kaptak a konyhán elkészült ételekből.

Mindig készült kétheti összegzés – ahogy a feljegyző fogalmaz – arról, hogy „menynyi élés kelt el a vár szükségére”. Ez ismét arra utalhat, hogy ő volt, aki rálátott a vár teljes élelmiszer fogyasztására. Ezek az összegzések nagyon érdekes információkkal szolgálnak.

²³ II. Rákóczy György esküvője. Szerk.: *Várkonyi Gábor*. Bp., 1990. (Régi magyar történelmi források II.). 16.

Különféle lisztek, húsok, illetve a tojás, ecet, vaj, kőszó, gyertyabél elfogyott mennyiségét írták fel. A lisztek esetén kiderül, hogy természetesen a familiáris vendégeknek fehér lisztből sütötték az ún. „fejér cipót”, az ún. praebendás, avagy „közcipó” pedig rozslisztből és árpalisztből készült. Január végétől az árpaliszt helyett raboknak való rozslisztet írtak és hasonló mennyiségben fogyott, mint az árpaliszt addig. Ezenkívül időnként olasz lisztből is sütöttek, ilyenkor nem szerepelt árpa liszt, feltehetőleg egymás megfelelői voltak a cipósütésnél. Minden összesítésnél felírták, hogy a két hét alatt 70, raboknak való cipót kaptak a hatyúk, akiket így napi 5 cipóval tápláltak. Sajnos nem sikerült korabeli leltárak alapján beazonosítani, hogy e hatyúk hol éltek a váron belül, illetve, azt sem tudjuk, miért tartották őket itt. Számuk mindenesetre csupán februárban csökkenhetett le, addig mindig ugyanazt a mennyiségű cipót kapták. A hatyúkról elmondható, hogy nem túl gyakori említésük korabeli leltárakban, de azért előfordul, így például Fogaras várának árkában (1656) is írtak össze hatyúkat,²⁴ Munkács várában pedig a vadaskertben őrizgettek őket.²⁵ Rákóczi László pedig, amikor Nádasdy Ferencet látogatta 1655. májusában és birtokait is megszemlélte, az ebenfurti várkastélynál lévő vadaspark halastavának partján látott „hatyút a fészkeben a tojásán ültében.”²⁶

Visszatérve a többi élelmiszerre: vajból általában 0,25 vagy 0,5 idra vagyis vödör fogyott. Ez 2,5–5 litert jelenthet. Ecetből 1–1,5 idra vagyis 10–15 liter. Meglepően sok a kétheti sófogyasztás: eleinte 3–5 libra (1,5–2,5 kg), majd 8 libra (4 kg). Ez azt jelentheti, hogy tartottak állatokat (szarvasmarha, juh, ló és sertés igényelte a sót a takarmánya mellé) vagyis a kenyérsütéshez és a főzéshez szükséges mennyiségen kívül ezek ellátása is növelte a sófogyasztást. Ezenkívül időszakosan a húsok és zöldségek sóval való tartósítása is megemelhette a sóra való igényt. Egy 1660-ban készült leltár szerint a kapuvári majorban 6 ökör, 9 fejős tehén, 9 meddő tehén volt.²⁷ Tojásból általában 3–6 darab fogyott, de időnként több, főleg vendégségek idején. A gombota főzésekor használtak 3–4 darabot, de előfordult, hogy keménytojást adtak fel vagy egyszer a prépostnak és vendégeinek tikmonyt hígan. Keménytojást csak a török kapott, méghozzá ötször és három tojásból. Érdekes, hogy ide jegyezték fel a gyertya vagy gyertyabél fogyását. Nyáron 15–18 körül változott a számuk, majd egyre több lett és télen 30–40 közötti mennyiséget írtak fel.

Továbbra is megválaszolatlan kérdés, hogy ki főzött? Néhány évvel később, 1664-ben nem tesznek említést szakácsról, csak sütőről. Ő főzött volna? Csejtén a kosztosok (vagyis praebendások) között szerepelt szakács, de az étkezéseken jelenlévők között nem sorolták fel. Miért csak a pintér kap praebendás cipót?

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) Urbaria et conscription (=E 156) Fasc. 014. No. 050.

²⁵ MNL OL E 156, Fasc. 019. No. 004.

²⁶ Rákóczi László naplója 1653–1658. Közéteszi és a jegyzeteket írta *Horn Ildikó*. Budapest, 1990. 124.

²⁷ MNL OL. Magyar Kamara Archívuma (E 185), Nádasdy család levéltára. A gazdasági ügyviteli iratai. Kapuvár. (Mikrofilm: 31994. d.)

Összefoglalásul megállapítható, hogy ez a kapuvári étrend több eddigi megállapítást is alátámasztja. Így például azt, hogy a főúri udvarokban az ételek száma nem az étkezéseken résztvevők számától, hanem a rangjától függött, vagyis mindenki a rangjának megfelelő számú tál ételt kapott. Ezért az egy rangban lévő molnároknak és a kocsisoknak ugyancsak két tál étel járt, míg a familiárisoknak minimum öt. A molnároknak akkor is két tál ételt főztek, ha tízen voltak, a familiárisok esetén viszont a jelenlévők számával megfelelő, vagy ahhoz közel azonos számú tál ételt.

Az étrend a marhahúsra a korabeli főúri udvar táplálkozásában betöltött domináns szerepét is jól mutatja, sőt Kapuváron a többihez képest még inkább jellemző a marhahús uralma az étlapon. A gyakran feltálat marhahúsos ételek közül a petrezselymes tehénhús, tehénhús tormával és tehénhús káposztával máshol is igen kedvelt ételek voltak, a tehénhús tisztaborssal és a tehénhús ecettel, hagymával viszont egyáltalán nem. Tisztaborssal inkább baromfit, ecettel és hagymával pedig bárányhúst készítettek.

Az a korábbi észrevételem is megerősítést nyert, hogy a 17. század második felére jelentősen megnőtt a konyhában a vaj szerepe: itt már a böjti napok ételeit a vajjal ízesítés uralta: az étlapon a zöldségek és tészták vajjal szerepelnek. A Tótfalusi Kis Miklós által Kolozsváron 1695-ben kinyomtatott *Szakács mesterségnek könyvecskéjében* már külön fejezetben tárgyalja a szerző a vajas étkeket, igaz külön a böjti ételektől.²⁸ Itt sorolja fel a különféle kelt tészták receptjeit is, de az itt lévő ételek többségét feltehetőleg azért sorolták ide, mert a recept végén vajjal megkenik. E vajas ételeket is feltehetőleg ettől nevezték vajjal készüteknek.

Ugyanakkor eltér az eddig tapasztaltaktól, hogy a halfogyasztás csupán a familiárisokra korlátozódik, ami talán annak lehet a következménye, hogy akkor ott nem állt rendelkezésükre elegendő hal, és az ittenieket is Nádasdy udvartartásának ellátására kellett küldeni. Más források alapján ugyanis a böjti és húsos napi halfogyasztás az alacsonyabb rangúak számára is adott volt, nem kellett csupán vajjal ízesített zöldségeket és tésztákat enniük. A különbség csak abban nyilvánult meg, hogy kevesebb fajta halból készültek ételeik, mint a főúrnak és asztaltársaságának. A familiárisok menüje nem csak a halfogyasztás terén tér el az alacsonyabb rangú ott étkezőkétől. Nekik a marhahús mellett mindig jutott valamilyen baromfi és malac is az asztalukra.

²⁸ Szakács mesterségnek könyvecskéje. Szerk: *Király Erzsébet*. Budapest, 1981. 325–363.

Bár a mai Magyarország határai között Sopron város 1848 előtti levéltári anyagának gazdagsága köztudottan egyedülálló,² e gyűjtemény határait is ismerni kell. Így például, a vizsgált tématerületet tekintve sajnos nem maradt fenn a tárgyidőszakból a városi konyhából egyetlen szakácskönyv sem, avagy, a jelentős számú korabeli krónika ellenére egyik vendéglő belsejéről sem ismert közel egykorú leírás, miképpen a jóval gazdagabb forrásadottságú egykorú Németalföldre viszonyítva festmények, metszetek sem állnak a rendelkezésünkre.

Alapvető cikkében Csatkai Endre művelődés- és művészettörténész, egykori múzeumigazgató 1966-ban foglalkozott a *Soproni Szemle* hasábjain a soproni vendéglátóhelyekkel és azok lokalizálásával.³ Bár e munka ma is megkerülhetetlen a témakör kutatói számára, közel két emberöltőnyi idő elteltével, a tudományos eredmények és a forrásbázis bővülésével (ideértve a hagyatéki leltárakat és végrendeleteket), a kutatási módszertan, és a kérdésfeltevések változásával, az eddigi eredmények újragondolása, új szempontok felvetése ismét indokolt lehet.

A kora újkori kocsmák esetében megkülönböztethetünk időszakos és állandó kocsmákat. Az időszakos kocsmák közé tartoztak a város bortermeléssel és borszállítással foglalkozó polgárainak saját házuknál fenntartott borkimérései is, ahol a város szabályrendelete szerint Szent Mihály napjától (szept. 29.) mintegy fél éven át a városi polgárok előre meghatározott beosztás szerint hitelesített mérőedénnyel bort mérhettek ki, a borkimérést a házuk homlokzatára kifüggesztett lombkoszorúval jelezve. Az időszakos borkimérésekkel szemben, a kocsmák állandó cégérrel rendelkeztek, az italok és ételek kiszolgálásán kívül vendégfogadóként is funkcionáltak, azaz a városba érkezőknek éjjeli szállást, lovaiknak ellátást biztosítottak. A kocsmáépületek egy része magántulajdonban volt, míg másik részét a város üzemeltette.⁴

A tárgyidőszakban Sopron városa rendelkezett egy városi konyhával a Várkerület 51. alatt, amelyhez a házat a városi tanács 1528. július 28-án vette meg, és a vétel után azt a

¹ A 2018. október 2-án, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára gasztronómiatörténeti konferenciáján elhangzott előadás jegyzetekkel kiegészített, átdolgozott változata.

² A városi levéltárról máig a legjobb bemutatás: *Házi Jenő*: Sopron város levéltára. In: *Levéltári Közlemények* 1. (1923/3–4. sz.), 227–247.

³ *Csatkai Endre*: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. In: *Soproni Szemle* 20. (1966/3) 201–217.

⁴ Scheutz, Martin: Das Wirtshaus der frühen Neuzeit. In: *Im Wirtshaus. Eine Geschichte der Wiener Geselligkeit*. Hg. Ulrike Spring, Wolfgang Kos, Wien o. j. *Z./ sine dato*. 76–83.

fenti célra átalakította.⁵ A város birtokában volt egy serfőzőház is, hiszen a sörfőzés és a sör értékesítése a város monopóliuma volt. A városi sörház egy vendégfogadásra alkalmas szobával, konyhával, pajtával, sörfőzdével, padlással, udvarral rendelkező, alapincézett épület volt. A városi sörház 1695-ből, illetve 1696-ból származó inventálása során feljegyzésre került a sörfőzőház berendezése és eszköztára is. A vendéglátó szobában egy ágy fedéllel, 4 hosszú és egy rövid pad, egy hosszú asztal, egy öreg asztal, egy régi láda és egy söntéspult szolgálta a vendégek kényelmét. Feltehetőleg a külső vendégfogadásra szolgált a ház elülső részében felállított régi fiókos asztal. A kiszolgálásra alkalmas edények teljességgel hiányzanak a leltárból, amely valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a leltározók számára értéktelen cserép ívóalkalmatosságok lehettek. A konyhában történt a pálinka lepárlása, ahol két üst állt erre rendelkezésre. Magában a sörfőzés helyéül szolgáló teremben különböző méretű sajtárok, üstök, vizes edények, kannák, hordók, cefrés hordók, kampók, szíjak, láncok, kötelek, pizskavasak, szűrők kerültek feljegyzésre. Három sörfőzőüst, a hozzá tartozó vízelvezetésre való alkalmatosság, a fűszerek lehűtésére alkalmas edény is az eszköztár részét képezték. A padlás többek között az elfekvő holmik tárolására szolgált, egy öreg ágy, egy öreg pad, 6 öreg malátaszák, 3 öreg hordókarika, egy nagy komlótároló, valamint 2 métermázsa fa került ott leltárba. A két pincehelyiségben a hordók alá szánt gerendák voltak.⁶

Az 1695. december 5-én kelt sörfőző instrukció alapján megállapítható, hogy az 1696. április 1-től 1697. április 1-ig terjedő időszakban Samuel Wilcky⁷ soproni sörfőzőmesteré volt a sörfőzőház üzemeltetésének joga.⁸ Az instrukció alapján tudjuk lokalizálni a városi sörfőzőház helyét is, mely az Újteleki kapu előtt állt. Wilckynek ezen egy év alatt köteleznie kellett magát, hogy a sörfőzdet megfelelő állapotban tartja, a szükséges felújítási munkálatokat elvégzi, minden egyes tűzkárért ő maga vállal felelősséget, valamint negyed évente 300-300 forintot fizet be a város kamarási hivatalának a pénztárába. Tartózkodik a rossz minőségű sör készítésétől, amennyiben a felügyelők látogatásuk során a minőség romlását észlelik, a sört lefoglalják. A sörházban főzött sört 5 forintért mérhette ki, illetve azt a város területén hordónként is eladhatta. A polgármesternek és a kamarási hivatal vezetőjének ezen időszak alatt egy-egy jól hizlalt malacot, a felügyelőknek pedig egy akó sört kellett beszolgáltatnia. Idegen sört se a városon átszállítani, se ott kimérni nem lehetett. A város a sörfőzőmester munkájához még 60 köbméter fával járult hozzá, s amennyiben többre lett volna szüksége, úgy azt a saját pénzén kellett megváltania. Az ún. *Marzen-Bier*-t (márciusi sört) a város pincéjében, a városban vagy az elővárosban is tárolhatta.

⁵ *Goda Károly – Mollay Károly: Gedenkbuch / Feljegyzési könyv. 1492–1543. Sopron, 2006. Nr. 363.*

⁶ MNL GyMSM SL, IV. 1015. Sopron Város Tövénysekének iratai, 58. kötet (=k.), 52–57., továbbiakban: IV. 1015.

⁷ *Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. Budapest, 1982. Nr. 11555. (a továbbiakban: Házi, 1982.)*

⁸ MNL GyMSM SL, IV. 1003. Sopron Város Tanácsának iratai, Oe. Lad. XX. et U. Fasc. 2. Nr. 13/3. A továbbiakban: IV. 1003. Oe.

A városi sörfőzde ingóság- és eszközlétára két városi serfőző mester, Georg Burgholzer⁹ és Andre Illk¹⁰ hagyatékával, illetve 6 sörfőző mester végrendeletével egészül még ki. A legkorábbi végrendelet 1675-ből származik Martin Knapfichtől.¹¹ Margaretha Rohrmayr végrendelete 1730-ból azért érdekes a számunkra, mert férje Franz Rohrmayr, az 1705. május 8-án polgárjogot nyert sörfőző egy több generációs sörfőző családból származott, édesapja Johann Rohrmayr Bécsben volt sörfőző.¹² A fent említett statutumhoz köthető Samuel Wilcky feleségével, Anna Máriával írt közös végrendelete 1707-ből.¹³ A következő végrendelet a sörfőző mesterséget több nemzedéken átörökítő Ottinger család tagjától, Josef Ottingertől¹⁴ ismert 1747-ből. Josef Ottinger Gottfried¹⁵ nevezetű fia, valamint Josef nevezetű unokája¹⁶ édesapja, illetve nagyapja mesterségét átörökítve lett sörfőző. A mesterség tovább örökítésének vagyunk a tanúi Josef Barth esetében is. Josef Barth édesapja, Adam Barth a bajorországi Velden városában volt sörfőző. Josef Barth 1735-ban tette le a polgáresküt Sopronban, végrendelete 1770-ben kelt. Második felesége, Anna Elisabeth, Barth halálát követően Josef Glatz sörfőzőhöz ment férjhez.¹⁷ Az utolsó végrendelet pedig magától Anna Elisabeth-től származik 1787-ből. Mind a felsorolt hat végrendelet, mind a két hagyatéki leltár sajátossága, hogy bennük ingatlan nem került örökítésre. A hagyaték részét ingóságok, ruha- és ágyneműk, lakberendezési tárgyak, ezüstneműk, ékszerek és pénz képezte. Az átörökített pénz mértéke a 17. századi végrendeletek esetében 2000–4000 forint közötti összegeket tett ki, amely nem lehetett csekély, ingatlanszerzéshez azonban nem volt elég. A tárgyidőszakból Házi könyve alapján még további sörfőzőket tudunk azonosítani, így a fent felsoroltakon kívül Johann Eismant,¹⁸ aki 1721-ben nyerte el a polgárjogot, vagy Josef Glatzot,¹⁹ aki Bart József sörfőző özvegyét vette feleségül és 1771-ben került a soproni polgárok sorába. Paul Marton²⁰ sörfőző 1760-ban, Simon Reczer²¹ 1678-ban lesz soproni polgár. Bonifacius Signer²² sörfőző özvegyét Ignatius Zach²³ veszi feleségül. Mint ahogy láttuk, a sörfőző mesterség vagy apáról fiúra szállt, vagy az özvegy az ipar fenntartása érdekében maga is sörfőzőhöz ment férjhez.

⁹ MNL GyMSM SL, IV. 1015. 44. k. 238–242.

¹⁰ MNL GyMSM SL, IV. 1015. 40. k. 119–150. ill. 41. k. 23–26.

¹¹ *Házi* 1982. Nr. 2587.

¹² *Házi* 1982. Nr. 9010.

¹³ *Házi* 1982. Nr. 11555.

¹⁴ *Házi* 1982. Nr. 8446.

¹⁵ *Házi* 1982. Nr. 8447.

¹⁶ *Házi* 1982. Nr. 8448.

¹⁷ *Házi* 1982. Nr. 404.

¹⁸ *Házi* 1982. Nr. 4304.

¹⁹ *Házi* 1982. Nr. 5513.

²⁰ *Házi* 1982. Nr. 7742.

²¹ *Házi* 1982. Nr. 8658.

²² *Házi* 1982. Nr. 10238.

²³ *Házi* 1982. Nr. 11818.

A vendéglátásra is alkalmas helyek közül Sopronban a legkorábbi adattal a városi konyháról, a későbbi Arany Angyalhoz elnevezésű fogadóról rendelkezünk. Ez az adat Johann Koppenwalder²⁴ és felesége Barbara 1544. évi végrendeletében található,²⁵ illetve ezen intézményről Sebastian Krainer²⁶ polgár és városi szakács bűnügyével kapcsolatban 1547-ből ismert még említés. Az 1539. július 23-án polgárjogot nyert Johann Koppenwalder szakács harmadik feleségével, Wolfgang Kheckh bécsi lakos Barbara nevezetű lányával 1539 vette meg a városi konyha (ma: Várkerület 51.) szomszédságában fekvő külvárosi házát. Mivel Koppenwalder végrendelete az 1544-es évre megy vissza és a Krainer és felesége ellen elkövetett bűncselekmény 1547-re datálódik, feltételezhetjük, hogy Koppenwaldert követően Krainer bérelte a városi konyhát, mely egyben fogadóként is üzemelt. A laibachi²⁷ születésű Sebastian Krainer Sopronba költözése előtt a schottwieni apát szakácsa és konyhamestere volt, majd Korneuburgban bérelte feleségével a városi konyhát. Kalandos életére jellemző, hogy feleségét hátrahagyva egy bécsi külső tanácsos cselédlányával szökött el első feleségétől, majd bigámiát elkövetve telepedett le Sopronban, ahol a városi konyhát vette bérbé. 1547-ben ő, terhes felesége és két férfi szolgálója lett a rablótámadás áldozata, melynek során Tóth András bandája szörnyű kegyetlenséggel legyilkolta őket. A Tóth András vallomásának apró mozaikjaiból összeálló kép is azt tanúsítja, hogy mind a soproni városi kocsmá, mind a fosztogatásoknak már korábban áldozatul esett széleskúti²⁸ és az ugyancsak kiszemelt szárazvámi²⁹ kocsmá fogadóként is üzemelt, ahol a pénzt és az értékeket egy-egy ládába zárt ládikában őrizték. A városi szakács vesztét is az okozta, hogy a bűnbanda tagjai között elterjedt a hír, hogy a szakács jelentős készpénzzel rendelkezik.

A 16. századból a városi konyha bérlői közül Berthold Drachsl³⁰ neve érdemel említést, aki többször is azzal hívta ki a városvezetés haragját, hogy engedély nélkül próbált a városba idegen bort behozni, melyet valószínűleg a fogadóban akart kimérni. A kihágást a tanács pénzbüntetéssel és a borok elkobzásával büntette. A Várkerület 51. alatt található városi kocsmá később, a 17. században már Arany Angyal néven működött, első név szerint ismert bérlője e századból Balthasar Engel³¹ volt, őt követte az 1648-ban polgárjogot szerzett Wolfgang Tröppel,³² aki nem csak Balthasar Engel bérelti jogát vette át, hanem özvegyét, Mária Magdolnát is oltárhoz vezette. Miután a házaspárnak gyermeke nem szü-

²⁴ *Házi* 1982. Nr. 2743.

²⁵ MNL GyMSM SL, Oe. IV. 1003. Sopron Város Tanácsának iratai, Testamenta, Lad. T. Fasc. 3. Nr. 91. A későbbiekben: Testamenta.

²⁶ *Házi* 1982. Nr. 2849.

²⁷ Ljubljana (Szlovénia)

²⁸ Breitenbrunn (Ausztria)

²⁹ Müllendorf (Ausztria)

³⁰ *Házi* 1982. Nr. 3841.

³¹ *Házi* 1982. Nr. 4352.

³² *Házi* 1982. Nr. 3983.

letett, Tröppel mostohafia, Tobias Engel³³ vitte az üzletet tovább. A családi hagyományok folytatását és az üzleti kapcsolatok kiteljesedését látjuk abban a tényben, hogy Tobias Engel harmadik felesége a Fehér Ló fogadásának, Johann Philippnek a leánya, Anna Mária volt, míg Tobias testvére, Siegfried az Arany Strucc vendéglőse volt 1653-ban. A város Arany Angyal vendégházát 1676-ban Pászthory Zsigmond polgármester elcserélte az általa 1675-ben vett Arany Szarvasra, hogy milyen üzleti érdekek álltak a csere hátterében, az máig ismeretlen.

A Fehér Ló vendégház (Várkerület 55.) általunk ismert kora újkori első említése 1564-re megy vissza. Akkor, a városi tanács Venzel Balbierer³⁴ polgárnak megengedte, hogy a városi konyha mellett a Fehér Lóhoz címzett vendéglőt is megvegye a feltétellel, hogy a vendégházat továbbra is üzemelteti. Hosszú kihagyást követően a végrendeletek és a hagyatéki leltárak Caspar Resch³⁵ posztókereskedő nevét őrizték meg, ki ezt követően a Fehér Lóhoz címzett fogadót a magáénak mondhatta. Resch 1636. február 15-én nyerte el a polgárjogot. Első felesége Katalin, néhai Raidel Ábrahám polgár és kereskedő leánya volt, akit 1637. július 9-én vezetett az oltár elé. Első felesége halálát követően, 1646. április 17-én vette feleségül Annát, nemes Johann Sailer özvegyét. 1653-ban többedmagával, így David Zichnerrel, a Vörös Ökör fogadó vendéglősevel együtt a város 20 tallérra büntette, mert borát a város borával megegyező áron mérte ki. 1662. április 18-án már hagyatéka vagyonszállásról³⁶ intézkedik a városvezetés, mely özvegye, Anna, első házasságából származó fia, Johann Adam, valamint második házasságából született fia, Johann között került felosztásra. Ez alapján Johann Adam kapta a Lóvásártéren álló ház felét, továbbá anyai és nagyanyai örökségként számos ingatlant, 9 szőlőt, 4 szántót és egy kertet, ezüstneműt, ezüst és arany pénzt, érméket. Az özvegy jelentős vagyont hozott 1601 forint értékben magával a házasságba, mely ingatlanokat és ingóságokat (többek között ezüstneműt) is magában foglalt. Az Állatvásár téren fekvő Fehér Lóhoz címzett fogadó negyedét férje möringolta a részére házasságkötésük alkalmával. Házasságuk során vagyonukat jelentős mértékben növelni tudták, hozzáépítettek a házhoz, illetve felújításokat is végeztek rajta, melyre az asszony korábbi férjétől (Johann Sailer) az asszony számára möringolt Templom utcai házrész is ráment. A vagyongyarapodás részét képezte, hogy vettek egy majort az Újteleki kapu előtt, Kolleis úr szomszédságában, továbbá szőlőket, szántókat, káposztáskerteket. A Lóvásár téren fekvő ház felét Johann Adam kapta egyéb ingatlanok és ingóságok mellett anyai részként, míg a fennmaradó 1/4–1/4-en az özvegy, valamint a két gyermek osztozott.

A Fehér Ló fogadóval kapcsolatban még egy vendéglős családot kell megemlítenünk, akik ugyancsak nemzedékről nemzedékre örökítették tovább a vendéglőt. Johann Philip

³³ *Házi* 1982. Nr. 4354.

³⁴ *Házi* 1982. Nr. 396.

³⁵ *Házi* 1982. Nr. 8846.

³⁶ MNL GyMSM SL, IV. 1015., 32. k. 209–265.

Starck³⁷ 1673. június 16-án kapta meg a polgárjogot. 1680. április 30-án azonban már végrendekezett. Jó anyagi helyzetére utal, hogy mind a kórháznak, mind az ispotálynak 10-10 forintot adott kegyes adományként, az evangélikus egyház részére pedig 20 forintot adományozott. Végrendeletében kiskorú fiára, Johann Jakobra 300 forintot hagyott. Kiskorú fián kívül egy már férjezett leánya volt, Maria, aki az Arany Angyal vendéglő vendéglősenek a felesége volt. Gyermekeire apai örökségként 500–500 forintot, valamint két szőlőt hagyott. Johann Jakob³⁸ nagykorúságát elérve tovább vitte a vendéglőt, 1695. június 15-én kapta meg a polgárjogot, kétszer nősült, első felesége Susanna, Niclas Müller fürdős leánya volt, akit 1697-ben már néhaiként említettek. Második feleségével, Máriával, Szvetics János köszegi ügyvéd leányával, felesége halálát követően 1698. február 10-én esküdött meg. Míg első házassága gyermektelen volt, második házasságából nyolc gyermeke született: Johann Ferdinand, Johann Karl, Anna Rosina, Eleonora, Isabella Theresia, Eva Katharina, Anna Susanna és Maria Regina. Örökhatóságként azonban a gyerekeknek fejenként szánt 220 forintot és néhány ezüst ékszeren és tárgyon kívül ingatlanról nem végrendekezett az 1719. október 14-én kelt végrendeletében. Dédunokája, Ludwig Starck³⁹ ugyancsak a Fehér Ló fogadó vendéglőse volt, a 19. század elején.

Az vizsgált időszakban az Arany Szarvas vendéglő tulajdonlása az egyik legjobban követhető. Az Arany Szarvas a Várkerületen, a mai Pannónia szálló helyén állt. A 17. század során a vendéglőt az 1614-ben polgáresküet tett Georg Meusel⁴⁰ birtokolta. A Meusel (Meissl) család a 16. század derekán (1547) jelenik meg Sopron város polgárai között. A família származási helye, felekezeti identitása jelenleg nem ismert.⁴¹ Bár a külvárosban élő családtagok között kőművest is találunk, tán kiemelésre érdemes az a tény, hogy már az egyik felmenő, Meusel Márton, 1590-ben a városi konyhát is bérelte.⁴² Meusel nem lehetett könnyű természetű vállalkozó. 1617-ben 25 tallerra büntették, mert hivatali ranglétrában a város második emberét, a városbíró szidalmazta, valamint a térség egyik mágnásának, rimaszécsi Széchy Dénesnek egy szoba után – mai fogalommal élve –, túlszámlázott, és tőle napi egy tallért követelt. Nyolc év múlva, 1625-ben, hamis pénzváltásért büntették meg. Ugyanakkor, a városi társadalomban kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkezhetett. Két házassága ismert (Barbara Kraxner, majd az ő halálát követően Eva Glaser). A vendéglőnek is helyt adó házat már Barbara Kraxnerrel megkötött házassága előtt is a magáénak mondhatta, hisz a házasságkötés során a háztulajdonának 1/8 részét, valamint 9 font szőlőt és az ingóságának az 1/4-ét mórिंगolta feleségének. S ámbár felesége vagyontalanul került a házasságba, a házaspár az asszony haláláig tovább tudta gyarapítani közös tulajdonát. Nem csak a házat újították fel, hanem további 4 darab, 4 és 20

³⁷ *Házi* 1982. Nr. 10508.

³⁸ *Házi* 1982. Nr. 10509.

³⁹ *Házi* 1982. Nr. 10511.

⁴⁰ *Házi* 1982. Nr. 7862.

⁴¹ *Házi* 1982. Nr. 7855.

⁴² *Házi* 1982. Nr. 7860.

font érték közötti szőlővel és egy réttel is gyarapodtak. Eladtak egy 3 font nagyságú szőlőt a Potzmann dűlőben és 2 hold szántót Harka irányában, hogy az adósságot kiegyenlítsék. Györgynek az első házasságból három gyermeke született: Martin, aki a kalapos mesterséget tanulta ki, Jakob, aki maga is tevékenyen kivette részét a szülői gazdaságból, valamint Dorothea. Georg Meusel második feleségének, Eva Glasernek, jó szokását megtartva ugyancsak a ház 1/8-át mórिंगolta, valamint az első feleségével közösen vett Irnfried dűlőbeli szőlőjének felét (a szőlő másik fele a gyerekeknek járt anyai örökségként). Továbbá, egy 8 font nagyságú szőlőt, a Schwabenbergben. A jó üzleti kapcsolatoknak és a jövedelmeinek köszönhetően, Georg Meusel és második felesége jelentős ingatlanvásárlásba kezdett. Házasságuk során az Újteleki kapunál lévő majoron kívül, 9 szőlővel, két szántóval és egy réttel gyarapodtak, mely ingatlanoknak a fele apai részként az első és a második házasságból származó gyermekeket illetve az asszony halálát követően. Azonnal felosztásra került ezen kívül még apai részként 6 szőlő, 3 rét és 6 szántó. Impozáns vagyona a korban egyedülálló volt, végrendelete elején meghagyott kegyes célú juttatások is erről tanúskodnak, a kórháznak és az ispotálynak 12–12 magyar forintot, a Szent Mihály-templomnak 15 magyar forintot hagyományozott. Végrendelete megírásakor 1648. április 2-án az első házasságból született, fent említett három gyermekén kívül még 5 gyermeket hagyott hátra a második házasságából, név szerint Michaelt, Christophot, Pault, Evát és Mariát.⁴³ Utóbbi öt gyermeke közül 4 kiskorú volt, Michael pedig külföldön tanult. Ez a hatalmas vagyon halálát követően szétaprózódott, fia Jakob – aki tovább vitte a vendéglőt – 1654. november 28-án kelt végrendeletében⁴⁴ ennél jóval szerényebb ingatlanhagyatékot tudott csak magáénak mondani, mindössze 3 szőlőt birtokolt és az apjától öröklött rétet. Ez részben azzal magyarázható, hogy viszonylag fiatalon halt meg, két gyermeket, Georgot és Mariaelt hagyva hátra. A feltüntetett öröklött ingatlanok csekély értéke pedig valószínűleg arra vezethető vissza, hogy Jakob a ház felének a fejében több ingatlanáról is lemondott, édestestvérei javára. Édesapjával ellentétben, jelentős adóssága volt, a kórház és az ispotály számára tett kegyes hagyománya is csak 5-5 forintot tett ki. Ezüst tulajdona elzálogosítás alatt állt, a házrészét 400 forint adósság terhelte, megfelelő nagykorú örökös hiányában pedig nem volt, aki a vendéglőt tovább vitte volna. A ház másik fele mostohatestvéreinek 1/4, illetve mostohaanyjának 1/4 tulajdonát képezte. Végző elkeseredésében felajánlotta tulajdonrésze megvásárlását mostohatestvéreinek, Michaelnek, 1700 forint fejében. Hogy miként került Michael helyett Paul nevű testvére a tulajdonjog, arról jelenleg nincs tudomásunk. Paul 1668. november 29-én kelt hagyatéki összeírásában azonban felesége, Rosina vette magához a 2000 forintra taksált vendégfogadót, az 1773 forintra rúgó adósság kifizetése ellenében. Ugyanakkor meghagyásra került, hogy amennyiben az özvegy a vendéglőt értékesíteni szeretné, úgy a rokonságot kell előnyben részesítenie. Túlás nélkül állítható, hogy ennek a vendéglőnek a birtoklása jó befektetés lehetett a család számára. Ahogy a fentiekből is kitűnik a 17. század első felében az

⁴³ MNL GyMSM SL, IV. 1003., Testamenta, Lad. M. Fasc. 3. Nr. 87.

⁴⁴ MNL GyMSM SL, IV. 1003., Testamenta, Lad. M. Fasc. 3. Nr. 103.

Állatvásár téren fekvő, minden bizonnyal jól jövedelmező vendéglőt a Meusel család tagjai szerezték meg, és a tulajdonlást egymás számára biztosították.

Sajnos, korabeli soproni vendéglő üzleti könyve nem ismert, de az e nélkül is megállapítható, hogy egy-egy ilyen létesítmény jövedelmező lehetett a birtokló számára. Ezt a feltételezést az is érzékelteti, hogy a Meusel családot követően 1675-ben a vendéglőt az eddigi soproni polgárok után egy magyar nemes szerezte meg. Az ő birtokszerzésének egyértelműen politikai vetülete is volt. Ugyanis a következő vendéglőt a Dasztifaluból Sopronba települt magyar kisnemes, Pászthory Zsigmond személyében tisztelhetjük, akit maga Kollonich Lipót kamaraelnök a soproni katolikus státus megerősítésére helyezett a város polgármesteri székébe. Pászthory 1675. október 24-én vette meg a vendéglőt.⁴⁵ 1676-ban a vendéglőt elcserélte a város vendéglőjével, az Arany Angyallal.

A 17. század végén a vendéglő egyik utolsó ismert vendéglőse, Johann Rein⁴⁶ volt. Johann Rein a felső-ausztriai Brinstorfból származott, 1676. november 9-én nyerte el a polgárjogot. Halálának pontos időpontja nem ismert, vagyonosztályára 1689. április 1-én került sor. A 372 forint 75 dénár értékben összeírt ingó vagyonát 115 forint 5 dénáros adósság terhelte. Az adósságok kiegyenlítését követően az ezüstpénzekből, arany és ezüst ékszerekből álló ingóság két fia, Matthias Rein nyerges segéd és Johann Adam között került felosztásra.⁴⁷ Johann Rein özvegye, Barbara 1685. július 3-án ment férjhez Krug Mihályhoz, a Vörös Ökör pincéréhez. Az ingóságok 1689-es összeírása során azonban már őt is elhunytként említi a jegyzőkönyv. A jelentős mennyiségű ékszert és ezüstpénzt felmutató összeírásban ingatlanvagyonként csak két, egyenként 3 hold nagyságú szántó szerepel a Homokveremnél. A vendéglő ekkor már a város tulajdonában állt. Johann Reint a bérlők hosszú sora követte, akiknek személyét Házi Jenő alapján tudjuk beazonosítani.

Leopold Entenfellner az Arany Szarvas következő ismert bérlője 1696. március 23-án tette le a polgáreskü.⁴⁸ Az őt követő Lorenz Bauer⁴⁹ 1728. szeptember 22-én nyerte el a polgárjogot. Mivel azonban az általa bérelt, ám a város tulajdonát képező fogadó olyan rossz állapotban volt és Bauer már javításokat is eszközölt rajta, a felvételi díjából 10 forintot elengedtek. Feleségével, Rosinával 1766. február 19-én kelt végrendeletéből⁵⁰ megtudjuk, hogy már három felnőtt, férjzett leányuk volt. Elisabeth, özvegy Gunstné szinte ki lett semmizve a hagyatékából nyugtalan, erkölcstelen életvitele miatt. Míg testvérei egy-egy ingatlanal nyertek végkielégítést a hagyatékából, ő csak 6 forintot kapott apa örökségként, míg édesanyja csak 2 forint örökségben részesítette. Eleonora, özvegy Nastlné 4 font szőlőt örökölt a Wätzer dűlőben, Theresia, férjzett Schekulinné

⁴⁵ Házi 1982. Nr.421.

⁴⁶ Házi 1982. Nr. 8703.

⁴⁷ MNL GyMSM SL, IV. 1015., 51. k. 36–48.

⁴⁸ Házi 1982. Nr. 4361.

⁴⁹ Házi 1982. Nr. 575.

⁵⁰ MNL GyMSM SL, IV. 1003., Testamenta, Lad. L. Fasc. 8. Nr. 409.

pedig 7 font szőlőt kapott a Fretner dűlőben. A férjezetlen Magdalena részére 5 font Lővert adtak át a hozzátartozó gesztenyével együtt, és 7 font szőlőt a Greisser dűlőben. A szülők ápolása utóbb megnevezett leányukra, Magdalenára hárult.

Johann Christoph Arnoldról⁵¹ mint az Arany Szarvas vendéglőséről, második feleségével, Máriával, Matthias Zimmermann soproni polgár özvegyével 1742. március 3-án megkötött házassága során tesznek említést a források.

Rauchlander Mihály,⁵² az Arany Szarvashoz címzett vendéglő következő név szerint megnevezett bérlője, 1747. március 13-án tette le a polgáresküt. Utóbb felsoroltakon kívül, még két személyről rendelkezünk információkkal, kik az Arany Szarvas bérlői voltak.

Farkasits János Antal⁵³ római katolikus nemes, 1769. június 14-én nyerte el a polgárjogot. Édesapja megfelelő vagyonnal rendelkező harmincados volt Lajtapordányban.⁵⁴ Felesége Anna Mária 1761. december 19-én kelt végrendelete⁵⁵ is a család kiegyensúlyozott anyagi helyzetéről tanúskodik. Farkasits Anna Mária ugyan kevés említést tesz az ingó és ingatlan vagyonról végakarataiban, annál többet foglalkozik azonban a lelki békéjével. 10 forintot hagyományozott a lelki üdvéért mondandó misékre, ugyancsak 10 forintot hagyott a Szent Mihály-templomra, 3–3 forintot a kórházra és az ispotályra, a Krisztus Kínszenvedése Vallásos Testvérület (Totdangst Christi Bruderschaft) 5 forintot, a Szent Ferenc Testvérület (Sancti Francisci Bruderschaft) ugyancsak 5 forintot, a Polgári Testvérület (Bürgerliche Leibsversammlung) 10 forintot, a városi kamara pedig 2 dukátot kapott.

Johann Friedrich Fritz,⁵⁶ aki a németországi Frankenfeldből származott, volt a vendéglő általunk ismert utolsó, 18. századi bérlője. 1781. július 13-án nyerte el a polgárjogot. Fiai nem léptek a nyomdokába, Johann Friedrich mészáros, Johann Georg pedig földműves lett.

Hasonló pénzügyi kimutatások jelenleg a szomszédos Vörös Ökör vendéglő 17–18. századi történetéből kerültek a napvilágra. 1650-ből ismerjük David Zichner⁵⁷ végrendeletét,⁵⁸ aki a Vörös Ökör fogadósa volt. David Zichner 1636. április 11-én nyerte el a polgárjogot. Kétszer nősült, első feleségének Rosinának a halálát követően 1647-ben Michael Bauer belső tanácsos özvegyét, Evát vette feleségül. Második felesége halálát követően ismét megnősült, Martin Jäger, a windhagi⁵⁹ uraság tisztartójának a leánya, Christina lett a felesége. 1651-ben kelt David Zichner hagyatéktárgyalási jegyzőkönyve,⁶⁰ mely egy-

⁵¹ *Házi* 1982. Nr. 168.

⁵² *Házi* 1982. Nr. 8625.

⁵³ *Házi* 1982. Nr. 4477.

⁵⁴ Leithaprodersdorf, A.

⁵⁵ MNL GyMSM SL, IV. 1003., Testamenta, Lad. F. Fasc. 5. Nr. 206.

⁵⁶ *Házi* 1982. Nr. 5153.

⁵⁷ *Házi*, 1982. Nr. 11943.

⁵⁸ MNL GyMSM SL, IV. 1003. Testamenta, Lad. Z. Fasc. 2. Nr. 44/2.

⁵⁹ Windhag (Ausztria)

⁶⁰ MNL GyMSM SL, IV. 1015., 19. k. 177–188.

értelműen arra utal, hogy egyik házasságából sem született gyermeke. Az iratok szerint Zichner kötelezte a rokonságot arra, hogy az Állatvásártéren álló házának ¼-ét értékeltessek fel, majd azt az összeget harmadik feleségének térítsék meg. Továbbá, az asszonyra hagyott 10 font szőlőt a Weidengrund dűlőben és 8 font szőlőt a Tiefenweg dűlőben, valamint az ingóságai negyedét. A többi fennmaradó ingó- és több tételből álló ingatlanvagyon a rokonság között került felosztásra. Az ingóságok között különböző rézedények, réz tallérok, réz csillár, egy pisztoly, egy muskéta, egy kard, ágyneműk, ezüstneműk és férfiruhák voltak. Hagyatéka alapján Zichner jómódú üzletember volt, aki a háztulajdona mellett jelentős ingatlan és ingó vagyontárggyal rendelkezett.

A Vörös Ökör fogadó következő, név szerint ismert vendéglőse Johann Friedrich mézárós volt.⁶¹ Édesapja, néhai Johann Friedrich ulmannsdorff⁶² bíró volt Zittau⁶³ közelében. 1649. április 20-án vette feleségül Magdolnát, Matthias Preuer, az Arany Strucc egykori vendéglősének özvegyét. 1653-ban a város három másik vendéglőssel együtt büntetésben részesítette, mert a várossal azonos árban mérte ki a borát.

A Vörös Ökör következő vendéglőse Andreas Sárkány,⁶⁴ aki beházasodással jutott a vendéglő használatába. Édesapja a néhai Johann Sárkány még Rohoncon⁶⁵ volt szíjgyártó, maga Matthias Sárkány 1685. augusztus 22-én nyerte el a soproni polgárjogot és 1684. október 10-én vette feleségül Annát, Johann Müller polgár és mézárós özvegyét. Első felesége halálát követően másodszer is megnősült, Johann Fischer külső tanácsos és mézárós Barbara Elisabeth nevezetű özvegyét vette feleségül. Heves vérmérséklete azonban gyakran félrelépésekre ragadtatta, özvegye alatt két cselédlányát is teherbe ejtette, törvényes örököséül azonban egyetlen lányát, Mariát ismerte el, kire 1719. szeptember 27-én az összes ingatlanját és ingóságát hagyta.⁶⁶ Hagyatékát a végrendelete nem részletezi, ismert azonban első felesége, Anna hagyatéktárgyalási jegyzőkönyve 1691-ből.⁶⁷ A bejegyzés szerint Anna maga is már férjezett volt korábban, első férje Andreas Cziráky⁶⁸ polgár és a Vörös Ökör vendéglőse volt. S hogy a szálak még kuszábbak legyenek, Anna a vendéglő tulajdonába Andreas Czirákyval megkötött házassága révén jutott, kinek a negyedik felesége volt, Cziráky pedig második házassága révén szerezte meg a Vörös Ökör fogadót, amikor feleségül kérte Magdalenát, a Vörös Ökör előző tulajdonosának, Johann Friedrichnek a feleségét. Andreas Cziráky a halálakor a 3339 forintra értékelt vendéglőn kívül, még egy házzal is rendelkezett az Ógabona téren. Jelentős szőlőbirtokai is voltak, egy-egy szőlőterület becsértéke 100 és 312 forint között mozgott. Az ingatlanokat szántók és rétek egészítették még ki. A pincéjében 133 akó bor állt raktáron. A több oldalra

⁶¹ *Házi* 1982. Nr. 5134.

⁶² Ma Besztercebánya része.

⁶³ Zitaŕve, Zsitŕvagyarmat (Szlovákia)

⁶⁴ *Házi* 1982. Nr. 9246.

⁶⁵ Rechnitz (Ausztria)

⁶⁶ MNL GyMSM SL, IV. 1003., Testamenta, Lad. S. Fasc. 9. Nr. 441.

⁶⁷ MNL GyMSM SL, IV. 1015., 53. k. 23–127.

⁶⁸ *Házi* 1982, Nr. 3265.

kiterjedő ingóság leltár az egyéb ingóságok felsorolásán kívül részletezi az ezüst ékszereket, tárgyakat és érméket is. Különböző erszényekben 811 forint értékben tulajdonolt érméket. Andreas Cziráky hagyatékának felét az adósságok levonását követően az özvegy örökölte, míg édes és mostoha gyermekei, Regina, Veronika, Susanna, Maria, Barbara és Johann 3716 forint 5 dénár értékben a tiszta hagyaték másik feléből, egyenlő mértékben részesültek. A hagyatéki leltár szerint a gyermekek közül csak Veronika, Jacob Kraus kőműves felesége részesült a Vörös Ökör fogadó becsült értékéből 431 forint 4 dénár értékben, míg a többi gyerek a háztulajdon egy-egy tulajdonrészét kapta. Ennek pedig egyetlen logikus oka, hogy Veronika a Vörös Ökör fogadó eredeti tulajdonosának, Johann Friedrichnek volt a vér szerinti édes gyermeke. Mint ahogy látjuk, a vendéglő házasságok révén ugyanazon kézen forgott. Annának Cziráky Andrással kötött házasságából két lánya született, Regina, férjezett Michael Angermayrné és Susanna, férjezett Tobias Schäfferné. Anna hagyatéka alapján tetemes vagyon képe rajzolódik ki előttünk. A kocsmát a hagyaték leltározói 3339 forint értékre taksálták. Ezenkívül az elhunyt tulajdonában állt még egy további háztulajdon az Ógabona téren 1375 forint értékben, valamint egy harmadik háztulajdon fele része 1000 forint értékben. Az első házasságára visszavezethető hagyaték részét képezte még a továbbiakban 6 szőlő 56 és 157 forint közötti értékekkel, 8 szántó és 7 rét. Berendezési és használati tárgyak listája tovább árnyalja a képet, a leltárt a gabona- és borkészletet, az istállóban álló állatok számát rögzítő jegyzék egészíti ki. A hagyaték Cziráky korábbi házasságából származó gyermekeinek apai jussát is feltünteti az 1683-as évből, így a fent felsorolt ingatlanok még további örökrészekkel egészülnek ki, mutatva a hagyaték jelentős mértékét.

A következő adatunk Adam Pum⁶⁹ bérkocsishoz kötődik. A Kukmirnről⁷⁰ származó Adam Pum 1683. május 17-én lett polgár, ugyanezen év február 2-án vette feleségül Mariát, néhai Matthias Müllner leányát. 1719-ből ismert a Vörös Ökör vendégfogadóhoz kapcsolható következő irat, Maria Magdalena Pum, Ferdinand Pum⁷¹ mészáros (Adam Pum fia) özvegyének hagyatéki és vagyonleltára.⁷² Az ő esetében nem csak azt érdemes hangsúlyozni, hogy a férj foglalkozása mészáros volt, de azt is, hogy a család a vendégfogadó felét lakásként használta. Gazdaságukhoz Sopron két jobbágyfalvában, Harkán és Balfon is tartoztak ingatlanok. Az elhunyt asszony hagyatékába került a Vörös Ökör tulajdonjogának fele része 1691 forint 35 dénár értékben, egy major a Hosszú soron, különböző földingatlanok, számszerűleg 8 szőlő, 4 rét, 7 szántó és 3 kert. A hagyaték az adósságok levonását követően az ingóságokkal együtt 4495 forint 8 dénár rúgott, mely a két leánygyermek és fia Ferdinánd között került felosztásra. Őket követően Johann Michael Reh szerezte meg a fogadó fele részét, de hasznát ő sem élvezhette sokáig, hiszen 1731-ben, már halálát követően, itteni javait inventálták.⁷³

⁶⁹ *Házi* 1982. Nr. 1863.

⁷⁰ Kukmirn (Ausztria)

⁷¹ *Házi* 1982. Nr. 1864.

⁷² MNL GyMSM SL, IV. 1015., 88. k. 77–88.

⁷³ MNL GyMSM SL, IV. 1015., 92. k. 281–285.

1748-ban a Reh családi-, rokonsági kör egy másik tagjához, Samuel Reh csizmadiához került a vendéglő. Johann Michael Reh fele részével kiegészülve most már Samuel Reh az egész vendégfogadó a magáénak mondhatta.⁷⁴ Magát az épületet 4137 forintra becsülték, melyből 500 forintot ért a háztelek. A lakószobán kívül, a házban két kisebb szobát, kamrát, pincét írtak össze, a házhoz a Neustift dűlőben egy káposztáskert tartozott. Samuel Reh időszakában jól mehetett a Vörös Ökör, hiszen Samuel Reh vagyonát még számos egyéb ingatlan is gyarapította. Ugyanakkor, a 6739 forint 46 dénáros hagyatékot 5185 forint 99 dénár összegű tartozás terhelte, melynek levonását követően a rendelkezésre álló tiszta hagyaték 1526 forint 47 dénárból állt.

Az utolsó rendelkezésükre álló adat a vendéglő 18. századi történetéből Johann Gottlieb Ritter⁷⁵ nevéhez kötődik, aki a szászországi Elsnitzből származott. 1782. március 27-én nyerte el a polgárjogot, majd 1808-ban külső tanácsos lett. A Vörös Ökör név szerint ismert 18. századi utolsó tulajdonosát az ő személyében tisztelhetjük.

A fent említett vendéglőkön kívül, még az Arany Strucc vendéglő működött a 17. században. Házi alapján első név szerint ismert vendéglőse Matthias Breuer⁷⁶ volt, aki Morvaországból települt át, s 1639. január 10-én jutott Sopronban polgárjoghoz. Özvegyét, Magdalenát, később Johann Friedrich, a Vörös Ökör vendéglőse vette feleségül. Zobel Gált⁷⁷ szintén az említett Arany Strucc vendéglőseként említik a források, a 17. század közepén.

A vendéglős dinasztiahoz tartozó Siegfried Engel,⁷⁸ (kinék édesapja Balthasar és testvére Tobias az Arany Angyal vendéglősei voltak), ugyancsak az Arany Strucc vendéglőse volt, a 17. században.

A 18. század végén újabb és újabb vendéglők nyíltak, többek között az Arany Oroszlán a Sas téren, a Magyar Korona a Szent György utcában, a Fehér Bárány az Ikvahíd és a Balfi utca sarkán, a Zöld Fa a Magyar és a Balfi kapu között, a Fehér Rózsa a Várkerület külső oldalán.

Mint ahogy láthattuk a végrendeleteken és inventáriumokon keresztül megfogható egy-egy vendégfogadó tulajdonosi köre, a tulajdonosok vagyoni helyzete, illetve kapcsolatrendszere. Ugyanakkor, máig nagyon keveset tudunk a kocsmák, vendéglátóhelyek minden bizonnyal konfliktusoktól sem mentes napi életéről. Ezek egy-egy szelete a bírói jegyzőkönyvek bűnügyi nyilvántartásaiból tárul fel. Így 1544 karácsonyát megelőzően (december 22-én) Talken Kristóf soproni polgár emelt panaszt a közeli Siklósdról⁷⁹ származó Göritz Bertalan ellen, aki viselkedésével okozott viszályt. Az Erzsébet napi országos vásár alkalmával éjszaka a kocsmában étkeztek, midőn a kocsmáros kérésükre

⁷⁴ MNL GyMSM SL, IV. 1015., 108. k. 123–141.

⁷⁵ *Házi* 1982. Nr. 8968.

⁷⁶ *Házi* 1982. Nr. 1695.

⁷⁷ *Házi* 1982. Nr. 12052.

⁷⁸ *Házi* 1982. Nr. 4353.

⁷⁹ Sigleß (Ausztria)

skatulyában sajtot szolgált fel, azt Göritz szitkozódva az ajtóhoz csapta, melynek következménye egy kiadós verekedés lett, sebesültekkel.⁸⁰ Nem szabad azt sem feledni, hogy a vendéglők már akkor is a közösség aktív kommunikációs helyei voltak, ahogy e tényre már az 1524. évi, a lutheránus tanok és könyvek terjedéséről végzett vizsgálatok is rámutattak, hisz e tanok és könyvek létéről a hírek kocsmái, otthoni beszélgetések során terjedtek el. A kézzel írott vagy nyomtatott újságok híreit ott beszélték meg, ott forgatták a különböző kalendáriumokat is. A kocsmák, vendégfogadók esküvői lakomák, halotti torok, keresztelők megünneplése mellett táncmulatságok, falugyűlések, toborzások, gyűlések színhelyeül is szolgáltak. Különösen a pestisjárványok idején, a fogadó tulajdonosa bejelentési kötelezettséggel tartozott az előjárásnak, a járvánnyal fertőzött területről érkező személyekről. Járvány idején tilos volt idegen személyeket elszállásolni, a kocsmák is csak egy kis ajtón keresztül szolgálhatták ki étellel és itallal az utcai vendéget. A 18. században a bejelentési kötelezettség tovább szigorodott, a koldusoknak, gyanús személyeknek, idegeneknek be kellett mutatni úti okmányaikat. Ugyanígy szabályozták a zárva tartást is, télen 8 órakor, nyáron 9 órakor volt a záróra. Az istentiszteletek alatt a kocsmáknak ugyancsak zárva kellett tartaniuk, ennek betartását a felsőbbség ellenőrizte. A felszolgált italok és ételek árát a városi előjáróság központilag próbálta szabályozni –, ezzel védve a saját tulajdonú vendégfogadónak forgalmát. Az árakat az étlapok 18. század végi megjelenéséig egy jól látható táblán kellett feltüntetni.

Nagyon keveset tudunk a kocsmák, fogadók berendezéséről. Általában szerény berendezéssel bírtak, egy vagy több faasztal, padok és székek képezték a berendezést. Nagyobb vendégfogadók esetében egy vagy több szoba tartozott a vendégfogadóhoz. A pult mögött tartották a fogyasztásra szánt bort, kancsókat, ivóedényeket. A kocsmákban használt ürmértékek a köböl, akó, pint, meszely, icce voltak. A kocsmák általában jelentősebb forgalmi pontok, így vásárterek, piacterek, a városból kivezető utak és kapuk mellett helyezkedtek el. Mint ahogy látjuk, Sopron esetében a kocsmák, vendégfogadók a 16–18. században elsősorban az Ikvahídtól a Torna utcáig terjedő ún. Kocsmaszeren koncentráálódtak.

Felmerül az a kérdés is, hogy a város vajon hol látta vendégül az illusztris vendégeit a kora újkorban? A kérdésre a választ a városi kamarási könyvek elszórt adatai szolgáltatják, mely szerint a 16. században a városhoz érkezett vendégeket leginkább a városházán, esetleg valamelyik városvezető lakásán látták vendégül.⁸¹ Álljon itt csak egy példa: 1607. június 19-én Náprághi Demeter győri püspök – miután a király e tisztségében megerősítette – valószínűsíthetően egyfajta hatalmi, uralmi reprezentáció részeként, magyar urakból és egyházi személyekből álló kísérettel Sopronba érkezett. Itt, a rákövetkező napon, a városbíró házánál, tiszteletére ünnepi ebédet rendeztek. Ezen az ebéden a város részéről a

⁸⁰ Tirnitz József – Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554. Sopron, 1996. Nr. 91.

⁸¹ Sopron. Magyar várostörténeti atlasz 1. Összeállította: Jankó Ferenc, Kücsán József és Szende Katalin Dávid Ferenc, Goda Károly és Kiss Melinda közreműködésével. Sopron, 2010.

tanács számos tagja részt vett. Az ebédre húst, kenyeret, halat szolgáltak fel. Nem csoda, hogy mindkét fél nagy jelentőséget tulajdonított a találkozásnak, hisz Náprághi püspöksége alatt megváltozott a győri püspök viszonya az egyházmegye egyetlen szabad királyi városához. A 16. század során, a döntően evangélikus hitre tért városi elit viszonya konfliktusokkal terhelt volt az egyházmegye főpásztoraival. Az evangélikusság nyugat-magyarországi bástyájaként megjelenő város vezetése a javait és polgárait védte a katolikus megújulással szemben. A püspök viszont, a felekezeti átalakulással evangélikus kézbe került katolikus javak (pl. az oltárjavadalmak és a hozzájuk tartozó ingatlanok) visszaszerzésére, a katolikus státus városi pozícióinak újbóli megerősítésére törekedett.

A 17–18. században találkozunk azzal a gyakorlattal, hogy a város, a működéséhez és a központi kormányzervekkel történő kapcsolat tartásához (pl. kamarai megbízottak látogatásai, tisztviselők által lefolytatott ellenőrzések), a többnyire kényszerű vendégfogadásokat valamelyik vendéglőjében szervezi meg. Így például, amikor 800 főnyi csapatával Zrínyi Miklós gróf 1644. augusztus 22-én átvonult Sopronon, reggelijét Steiner Jakab polgármester és több tanácsos társaságában, a Fehér Ló fogadóban fogyasztotta el. Mindez a városnak a pénzadománnyal és egyebekkel együtt sokba került, csupán azért, hogy a város lakóit a túlkapasoktól megkíméljék.⁸² 1647. július 21-én, ő hercegi kegyelme, Draskovich János nádor, hitvesével Thurzó Barbarával és gyermekeivel, Horvátországból érkezve délelőtt nyolc és kilenc óra között bevonult a városba és a Szentlélek-templomnál megállva oda betért, s prédikációt hallgatott. Azt követően, a tanács urai elkísérték a Fehér Ló fogadóba, ahol pompás módon megvendégték a nádort és családját.⁸³ A későbbiek folyamán a város nem egy vendéglőt szemelt ki és azt juttatta városi megrendelésekhez, hanem erre a célra az összes Sopronban található vendéglőt használta. 1721-ben Thobias Schaeffernek az Arany Szarvas vendéglősének fizetett a város, pontosan nem ismert okból számla ellenében 5 forintot. Míg 3 évvel később, 1724-ben, ugyancsak ennek a vendéglőnek ugyancsak számla ellenében 3 forint 46 dénárt. 1731-ben egy meg nem nevezett magas rangú vendég (vor einen hohen Gast) után fizetett a város Johann Griessnek, az Arany Angyal tulajdonosának 10 forint 68 dénárt. A 18. században a város már az uralkodó család ünnepeit sem a városházán, hanem valamelyik helyi vendéglőben ülte meg. Így például, 1741-ben az újonnan született főherceg (a későbbi II. József) világra jöttének megünneplésére tartottak egy minden bizonnyal jól sikerült (a számla alapján cseppet sem visszafogott) ünnepi ebédet, melynek hivatalos végösszege 175 forint 90 dénárta rúgott.

Tekintettel a történeti idő előrehaladására, feltétlenül szólni kell a városban a 18. században megjelent új intézményről, a kávéházról. A bécsi kávéházak elterjedését az osztrák történetkutatás szervesen az oszmán kultúrához köti, és dinamikus elterjedésének terminus post quem-jét Bécs 1683. évi sikertelen ostromában jelöli meg. Egy

⁸² A Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika. Közreadja: D. Szakács Anita. Sopron, 2016. (a továbbiakban Petz, 2016.), 62.

⁸³ Petz 2016. 65.

generációval később, már a nyugat-magyarországi határvárosban is működhettek kávéházak, ugyanis Joseph Berger kávéfőző lakóházban működtetett kávézójáról 1732-ből, testvére Gregor Berger kávézójáról pedig 1737-ből, egy-egy inventáriumról kaphatunk képet. Joseph Berger az ausztriai Schwarzseeből származott és 1727. július 26-án nyerte el a soproni polgárjogot.⁸⁴ Az elhalálozását követő hagyatéki tárgyalás jegyzőkönyvében⁸⁵ testvére, Sebastian is említésre került, aki Bécsben tevékenykedett kávéfőzőként. Joseph Berger halálát követően feltehetőleg özvegye, Magdalena helyett Joseph testvére, Gregor⁸⁶ vitte tovább az üzletet. Mindkét hagyatéki leltárban az elülső szobában találjuk a vendégek szórakoztatására felállított biliárdasztalt 50, illetve 32 forint értékben. Feltűnő, hogy a szobában itt leltártényezőként feltüntetett asztal (alter Tisch von weichen Holz) és annak értéke is teljes egészében megegyezik. De ugyanilyen egyezést mutat a leltározott helyiségek beosztása is, valamint a felvett leltárdarabok között is jórészt egyezés mutatkozik, tehát bizonyossággal mondhatjuk, hogy ugyanarról a lakrészről van szó, mely a lakószoba, kamra, konyha és elülső szoba tagozódást mutatja. Hogy a lakrészben üzleti tevékenység folyhatott, arra utal a kávédaráló és a 37 darab kávécsésze felsorolása is, valamint Joseph Berger esetében az elülső szobában feltüntetett 15 font kávé mennyisége. A tulajdonos igényes belső térkialakításra törekedhetett, hisz az inventáriumról az is kiderül, hogy a berendezéshez Passauból is szállítottak bútort.

Az új szokás gyors és társadalmi igényt mutató elterjedését igazolja, hogy 1770-ben Leopold Mösel hagyatékában ugyancsak egy kávézót leltároztak fel. Leopold Mösel édesapja Thomas Mösel még bognár volt Lostorfban,⁸⁷ ő maga 1747. augusztus 28-án nyerte el a soproni polgárjogot.⁸⁸ Ingóságait 1770. március 26-án írták össze, melyek az adósságokra való tekintettel még ama hónap 30-án árverésre is kerültek.⁸⁹ A leltár két szobának az ingóságait rögzíti, a biliárdszobáét és a kávézóéét, valamint a padlásét. A leltár két részből áll, egyrészt az árverezésre, másrészt az özvegy részére átadott ingóságokat tartalmazza. A felleltározott ingóságok és ingatlanok összértéke 403 forintot tett ki, a licitálásból befolyt 198 forint az adósságok kielégítésére szolgált. Leopold Mösel özvegyének, s egyben második feleségének Catharinának járt a megkötött házassági szerződés értelmében 100 forint készpénz, valamint a kávéfőzéshez szükséges eszközkészlet és a kávéház működtetéséhez szükséges berendezés is. A leltár legnagyobb tételét (100 forint értékben) egy biliárdasztal tette ki a tartozékaival együtt. A kávézó részét a legkülönbözőbb teás és kávé készletek, csészek, kannák, tálcsák, kávépörköléshez szükséges berendezések, asztalok, székek alkották, beleértve a cégért is. Az Íkvahídon működtetett kávézó feltehetőleg a család által bérelt házban volt, hisz a leltár szerint, Johann Zuberka

⁸⁴ *Házi* 1982. Nr. 789.

⁸⁵ MNL GyMSM SL, IV. 1015., 98. k. 29–38.

⁸⁶ MNL GyMSM SL, IV. 1015., 98. k., 29–34.

⁸⁷ Lostorf (Svájc)

⁸⁸ *Házi* 1982, Nr. 8030.

⁸⁹ MNL GyMSM SL, IV. 1015., 127. k., 25–32.

özvegye örökösének tartoztak 25 forinttal.⁹⁰ Leopold Mösel halála előtt hosszabb ideig betegeskedett, dr. Ferdinand Engelhardt orvos és Andre Pusch sebész kezelésében is állt, illetve kórházban is feküdt. Magatehetetlenségére utal, hogy Paul Gallus sebész látta el körülötte a személyi higiéniahoz tartozó teendőket, így a borotválását, Gottfried Rothe a Fehér Angyalhoz patikusa, valamint Wilhelm Goldner patikus pedig orvosságokkal próbálták enyhíteni szenvedéseit. Később, a hagyatéki tárgyaláskor még kiskorú, első feleségétől, Elisabeth-től született fia, az apja után ugyancsak Leopoldnak nevezett Leopold Mösel vitte tovább az üzletet és a kávéfőző mesterséget. Kicsiben, alulnézetből, mi ez, ha nem a korszakváltás jele, az egymás mellett élés jegyében a polgárosodás megjelenése a helyi vendéglátás kultúrájában?

Összefoglalóan megállapítjuk, hogy mind a végrendeletek, mind a hagyatéki leltárak alapján az a kép bontakozik ki, hogy egy-egy vendégfogadó üzemeltetését a családok több generáción keresztül is családi kézben igyekeztek megtartani. Apáról fiúra szállt a tulajdonjog, illetve a sorsára maradt özvegy újraraházasodása révén próbálta tovább biztosítani a vendégfogadó fennmaradását. Nem egy esetben több szálon is kimutatható a vendéglős családok összefonódása, házassági stratégiák bontakoznak ki a szemünk előtt. A hagyatéki leltárak alapján pedig bizton állíthatjuk, hogy a vendéglősök esetében jól szituált, több ingatlannal rendelkező családokról van szó, ahol az eladósodás néha az előre menekülés útja volt, az investálás az üzletbe újabb kapcsolatok kiépítését is szolgálta.

A család- és társadalomtörténetre fókuszáló szisztematikus forrásgyűjtés nem csak élettől tölti meg a már ismert soproni vendéglátóhelyeket, hanem a forrásanyag és a feldolgozások bőségének köszönhetően a mindennapi élet struktúráinak rekonstruálását is lehetővé teszi. Még ha nem is az egykor volt élet teljességében, de legalább a vendéglőt bérlők, és a tulajdonosok körét tekintve elvégezhető ez a munka. Ehhez a foglalkozáscsoporthoz kötött részfeldolgozás egy speciális aspektusból világítja meg a kora újkori helyi társadalom sajátosságait. Csak remélni lehet, hogy a forrásfeltárások folytatásával e kép még színesíthető lesz.

⁹⁰ *Házi* 1982. Nr. 12080.

A táplálkozáskultúra egyes elemeinek változásáról ugyan számos történeti forrás – emlékiratok, kéziratos szakács- és vőfélykönyvek, hagyatéki leltárak és más hasonlók – tanúskodik, ugyanakkor a változás folyamatát rendkívül nehéz megfogni, hiszen forrásaink jó része térben, időben és az egyes társadalmi rétegek tekintetében is töredékes.² Sok esetben ráadásul az sem tudható bizonyosan, hogy mely elemek tekinthetők az adott időszakban általános érvényűnek, illetve egy-egy háztartás egyedi reliktumának. Ritkán bukkan fel olyan forráscsoport, amelynek alapján legalább egy-egy társadalmi csoport több generáción is átnyúló étkezési szokásai és annak esetleges változásai is hitelesen és biztonsággal vizsgálhatók volnának.

Témánk szempontjából szerencsésnek nevezhető az a körülmény, hogy Győr városában, a 18. század közepétől három ispotály is működött, amelyek közül kettőnek – az intézmények jellege és a levéltárosok „időhiánya” miatt – szinte teljes táplálkozástörténeti forrásanyaga (is) selejtezetlenül ránk maradt.

Az első győri ispotályt, a „Magyar Ispitát”, 1666–1669-ben alapította Széchényi György püspök, s 1749-től kapott helyet a ma is álló épületben.³ A város polgárainak etnikai különbözősége okán, 1742-ben, Haberle Cecília hagyatékából külön „Német Ispita” is létesült.⁴ Ezekkel az egyházi fenntartású intézményekkel szinte egy időben, az akkor már szabad királyi város tanácsa, 1748. február 25-i ülésén úgy határozott, hogy „a szülői és más emberi vigasztalástól megfosztott szerencsétlenek és szegények előterjesztett kérelmére a városi tanács e napon sürgős megfontolás tárgyává teszi egy ispotály emelésének ügyét.” Ez a városi fenntartású menház a protestánsoktól elkobzott „vorstadt” ingatlanban kezdte meg működését, 1749-ben. Mindhárom intézmény a 19. század végéig, a városi közkórház megnyitásáig (1896) működött.⁵

Az alábbiakban a legkorábbi alapítású ispotálynak, a *Magyar Ispitának* táplálkozástörténeti szempontból is elemezhető forrásait mutatjuk be, megjegyezve azt, hogy a felhozott példák és folyamatok mindhárom xenodochium esetében érvényesek. Sem az

¹ A 2018. október 2-án, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára gasztronómiatörténeti konferenciáján elhangzott előadás jegyzetekkel kiegészített, átdolgozott változata.

² *Kisbán Eszter*: Táplálkozáskultúra. In: Magyar Néprajz IV. Budapest, 1977. 417–583.; *Benda Borbála*: Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban. Archivum Comitatus Castriferrei 6. Szombathely, 2014.; *Tóth Arnold*: Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században. Kéziratos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon. Officina Musei 22. Miskolc, 2015.

³ *Felber János*: A győri Magyar Ispita története. Győr, 1899.

⁴ *Bedy Vince*: Győr katolikus vallásos életének múltja. Győr, 1939, 69–72.

⁵ *Petz Aladár*: Győr szab. kir. város Szentháromság közkórházának múltja és jelene. Győr, 1929.

etnikai, sem a társadalmi rétegződésből esetlegesen adódó különbségek nem voltak meghatározóak. A feltárt források vizsgálatának időtartománya arra is alkalmas lehet, hogy az esetleges változásokat is megragadhassuk (1. kép).

A Magyar Ispita működési költségeinek számláit katonai évenként csomagolták össze.⁶ Az egyes számlákat a beszerzés, kifizetés időrendjében számozták. Ezek alapvetően az Ispita lakóinak étkeztetésével kapcsolatos bizonylatok, „konyha költségek”. Külön egységbe gyűjtötték az orvosi és gyógyszerész számlákat, a mosónő(k), szakácsnők és egyéb alkalmazottak bérjegyzékét, valamint a mesteremberek (csizmadia, varrónő, stb.) járandóságairól szóló „számolatokat”, „rechtungokat”.⁷ Évenként kimutatás készült az intézményben lakók számáról, sok esetben az elhunytak temetésével kapcsolatos dokumentumok is („halottas költségek”, végtisztesség módja) rendelkezésünkre állnak.⁸

A különféle szálas iratok mellett, 1799-től már havonta bocsátott ki igazolást az intézmény mindenkori bírása arról, hogy „az Magyar Ispitában való Személleknek tartására, konyha eleségére” mennyi pénzt vett át a Praefektustól.⁹ A havi összefoglalók mellett éves kimutatások is készültek, külön a liszt-, hús- és zöldségfélék beszerzéséről is. E számadások alapján akár a piaci árak és az ellátás minőségének összefüggése, változásai is elemezhetők.

Az étkezések ideje, a főzés helye és eszközei

A Magyar Ispita 1873-ban felvett leltárához kapcsolt Appendix – vagyis „A győri sz. Anna és sz. Erzsébet asszonyról nevezett magyar polgári menház¹⁰ szabályai” – 23 pontban rögzítette az ott élők kötelezettségeit. E pontoknak majd’ fele „melyeknek megtartására a menházi tagok fegyelmi büntetés terhe alatt kötelezvék” az étkezésre (is) vonatkozott:

„I.

Azok, kik e polgári menházba felvétetnek, abban Isten jóvoltából s a kegyes jótévők adományaiból lakást, ruházatot és élelmezést nyernek, minél fogva sohase feledkezzenek meg Istennek ezen rólok való gondoskodásáért mindennapi imáikban és istenfélő magaviselet által hálákat adni.

II.

A menháznak mind élő mind padig megholt jó tevőiről mindennapi imádságaikban kitelhető ájtatossággal megemlékezzenek, magok viselete legyen jámbor és keresztényhez

⁶ A „katonai év” a tárgyévet megelőző esztendő november 1-től, a tárgyév október 31-ig számított 12 hónapos időszak. Ld. a 6. és 8. sz. képeket.

⁷ A Magyar Ispita feldolgozatlan iratanyaga a „Győri Egyházmegyei Levéltár, A győri káptalan magánlevéltára. A Magyar Ispita Iratai” elnevezésű fondban található. A továbbiakban csak a dokumentumok eredeti irattári számát jelezzük.

⁸ A vizsgált időszakban az Ispita lakóinak száma 15 és 25 között változott.

⁹ 1799/No 47. Ez akkor havi öt forint volt.

¹⁰ Az intézményt a jegyző következetesen „aggda”-ként (= „aggok háza”) nevezi meg, s csak a dokumentum tisztázatában szerepel „menház”-ként.

1. kép. A győri Magyar Ispita épülete az Ispita templomával 1860 körül. Színezett grafika. Mayrhofer József fényképalbuma. Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr.

illő; gyakorolják magukat a béketűrésben, a tisztaságban, a mértékletességben, a felebaráti szeretet- s egyéb jó erkölcsökben, hogy ez által az alapítók kegyes hagyományaira érdemesekké legyenek.

III.

Reggeli hatodfél órakor harangszóval jel adtván mindnyájan fel keljenek, s illendőkép felöltözvén egy negyed órával hat előtt reggeli imádságra a templomba menjenek. A ki ezen reggeli imádságot helyettes nélkül elmulasztja, arra a menház gazdája, másképp bírása büntetést szab. Elvégezvén a reggeli imádságot, további ájtatosság végett elmehetnek más templomokba.

IV.

Hétköznapokon három negyed tizenegy órára¹¹ mindnyájan otthon legyenek s csöngetésre illő csendben az ebédlőbe menjenek; itt a szokásos ima után ebédelnek s ez alatt nekik valami épületes könyvből felolvasás tartatván, erre úgy figyelmezzenek, hogy abból lelki tanulást vehessenek.

¹¹ A kiemelések mindenütt tőlem, P. Gy.

V.

Délutáni egy órakor közös imádság tartatván, erre mindnyájan megjelenjenek. Ennek végeztével kimehetnek a városba, elmehetnek más templomokba, öt órára azonban okvetlenül haza jöjjenek. *Hat órakor az ebédlőben csendesen megvacsorálván* azonnal a chorusa mennek s ott a menház alapítóiért öt Miatyánk-ot, öt Üdvözetet és egy Hiszekegy-et közösen elmondanak. Innét szobájukba visszatérvén magányosan végezzék esteli imádságukat s ezután feküdjenek le éjjeli nyugalomra. A menházból való kijárást a meghatározott szabad idő alatt nem tiltatik ugyan; de mindnyájuktól megváratik, hogy kivéve a templomba való járást, ne töltsék egész szabad idejüket a menházon kívül, hanem legyenek örömeiket otthon is s hasznos dolgokkal foglalkozzanak; valahányszor pedig kimennek, ezt a menház bírójánál bejelentik. [...]

IX.

Ha kívülről valami jótévénytől eledelre való küldetik, az a közös konyhára adatik. Hogy pedig a tekintetben minden gyanakodásnak eleje vetessék, az alamizsnát – akár pénz legyen az, akár más – a menház bírója veszi át mindenkor egy más menházbelinek jelenlétében, az adományt a jótévé nevével jegyzékbe veszi, a kapott pénzt a pénztárba, az ételneműt pedig a kamarába teszi, hogy így abból annak idején mindnyájan részesülhessenek.

X.

A ki valahol a városban megrészegszik, az első esetben megintetik, másodszor büntetés alá vetetik, ha pedig erre sem következne javulás, akkor a menházból kizáratik.

XI.

Emlékezzenek meg mindnyájan szegény állapotjokról, s azért menházi élelmezés és ruházat ellen ne zúgolódjanak.

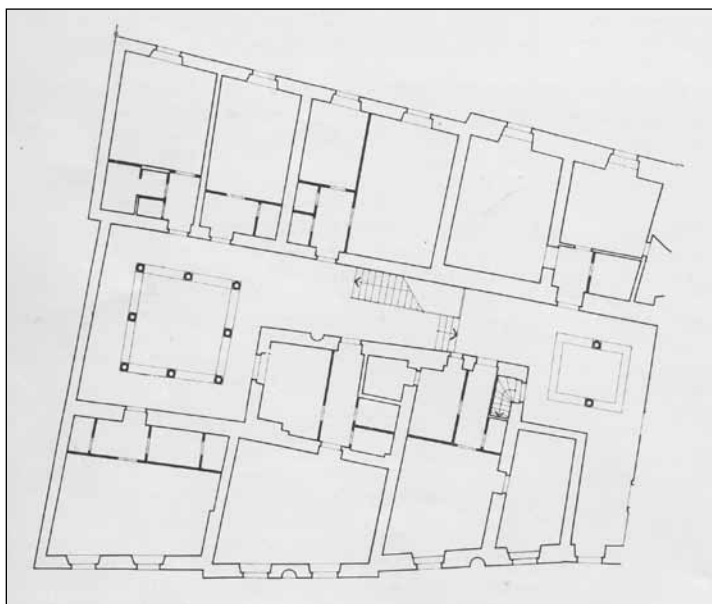
XII.

Büntetés terhe alatt tilos a menházban adott ételekből más külső személy számára valamit meggazdálkodni, vagy ellopni, azt valahova kiküldeni akár ajándék képen, akár pénzért vagy más haszonért. Aki ezen szabály ellen vétkesnek találtatik, kivált ha a kezelése alatt levő tárgyakból idegenített el valamit, az első esetben – az okozott kárt megtéríteni tartozván – megbüntettetik, ha pedig hasonló bűnös cselekményben másodszor is tapasztaltatnék, a menházból kizáratik; mert bizonyára méltatlan az a menház jótévéteményeire, aki azt károsítja. [...]

XVI.

Ha valaki akár öregség, akár betegség miatt bor ital nélkül el nem lehet, s másképp pénzzel rendelkezik, az az italt hozassa haza, mert a korcsmába járás büntetés alatt szigorúan tiltatik, és pedig ha valaki első ízben tapasztaltatik ezen rendelet megszegésében, az a földre tétetik s kenyéren és vízen koplal; második esetben a fennebbi büntetésen felül 2 krajczárja¹² le leszzen fogva; harmadik esetben pedig a menházból kizáratik.

¹² törölve: egy garasa

2. kép. A Magyar Ispita földszinti alaprajza.

XVII.

Ha valaki a templomba későn megy, vagy, ha jókor megy is, de ott aluszik, annak – ha a fogyatkozása délelőtt történék, az nap nem lesz ebédje – ha délután, akkor az nap elveszti vacsoráját.”

A rendtartás két szempontból is érdekes. Nemcsak az derül ki belőle, hogy a bentlakók élelmezését alapvetően két forrásból – az intézmény ellátási alapjából és különböző adományokból – biztosították, hanem az is, hogy az Ispitában még a 19. század végén is – a korábbi évszázadokra jellemző – kettős étkezési rend volt érvényben.¹³ Erre magyarázatot adhat az Ispita lakóinak helyzete. Itt, az *ispotályban*, *ispitában*, *xenodochiumban*, *polgári menházban*, *aggdában*, ahogy változó elnevezései is mutatják, a koruk, vagy egészségi állapotuk miatt munkára képtelen győri polgárok kaptak elhelyezést. Ellátásuk éppen ezért őrizhette meg a reggeli nélküli étkezési rendet, hiszen életmódjuk nem indokolta – a nehéz fizikai munka, és az aktív ébrenléti idő miatt már a 18. században kialakult – hármas, a déli ebédet is magában foglaló étkezést.¹⁴ Így még a 19. század végén is – amint az a rendtartásból kiderül – az ebédet 11 órakor, a vacsorát pedig délután 6 órakor költötték el.

¹³ *Kisbán Eszter*: Táplálkozáskultúra i. m., 544.

¹⁴ *Kisbán Eszter*: Étkezések, ételek – új formák és intézmények az újkori magyar táplálkozáskultúrában. In: *Romsics Imre – Kisbán Eszter* (szerk.): A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században. Kalocsa, 1997, 9–24.

A szintén 1873-ban készült Canonica Visitatióból az ételkészítés, a tárolás és az étkezések 19. század végi helyszínei mellett az épület egy évszázaddal korábbi beosztását is ismerjük (2. kép)

„Tovább haladva a ház első udvara felé, két pincét, – egy nagyobbat, s egy kisebbet – elzáró ajtóhoz érünk, melyek egyenkint bérbe advák. Ez oldalon függ a falon, váltáságunk jele, a kereszt fából, Krisztus Urunk csinosan faragott képével – jobbról pedig egy mellékajtó van, mely a templomba vezet.

Balra, a pincefal és lépcsők közt, keskeny folyosó nyúlik el, melynek jobb oldalán – mielőtt a 2-ik udvarba jutnánk – van a régi ebédlő, most kamrául bérbe adva. Alkalmas lenne lakószobának is, csakhogy kissé nedves.¹⁵ Van két ablakja, melyek¹⁶ a menház¹⁷ mögötti térre néznek.

E szoba után következik a 2-ik udvar, négyszögalak, egy ajtóval a menház¹⁸ mögötti térre.

Ugyanezen 2-ik udvarban van a víztartásra szánt helyiség egy vízescseberrel és négy sajtárral 4 [db].

Az ugyanitt levő éléskamrában tartatik a liszt, burgonya,

a répás és káposztáshordó 2 [db]

Továbbá: hombár 1 [db]

fateknyő 1 [db]

sárga láda fiók 1 [db]

bádog vindely, zsírnak (32 itcés) 1 [db]

rosz fazék 2 [db]

rozzant kályha vas 1 [db]

lapát 1 [db]

régi vaskereszt a templomtoronyról 1 [db]

nem használt cinedény 37 d[b]

Adalék a földszint történetéhez.

A bejárati ajtó mellett levő szoba, mielőtt a boltok át nem alakítottak konyhája volt a szomszéd szobának, tehát a jelenlegi 1^{ső} boltnak. Az első számú bolt pedig, szobája volt valamely menházi¹⁹ tagnak, bejárattal a konyhából.

A 2-ik bolt belső szobájával, melynek ablaka a 2-ik udvarra néz, azelőtt konyha volt, bejárattal azon keskeny folyosóról, mely az első udvarból a másodikba vezet. A konyhából ajtó nyílt a szakácsnő és társnője szobájába, mely 2 ablakon át az utca felől nyerte világosságát.

¹⁵ törölve: vizes

¹⁶ törölve: mindegyike

¹⁷ törölve: aggna

¹⁸ törölve: aggda

¹⁹ törölve: convent

A 3-ik bolt azelőtt fedett folyosó volt, melynek a városház-utcára nyíló ajtaja a 2-ik udvarba vezetett.

[Az emeleten]

E folyosóról, mely a padlásajtóval és a férfiak árnyék székével végződik, juthatni az emelet másik részére, hol balról van a konyha és két szoba a nőtagok számára, melyekbe a konyhán át juthatni és pedig az egyikbe három lépcsőn. A konyhát balra hagyva az étterembe jutunk. A folyosó e részét a nők árnyékszéke zárja el.

Az étteremben van:

hosszú asztal, lágyfa, zöld	3
hosszú pad, zöld, lágyfa	3
Képek, farámákban következők:	
Széchenyi György-prímás, alapító	1
Szeleczy Márton báró ²⁰	1
ennek neje Szeleczy Erzsébet	1
Adolf püspök ²¹	1
Szent család	1
Krisztus a Kereszten	1
Mindezek vásznon, olajfestéssel.	
Jézus az olajfák hegyén	1
Jezus Maria s Anna	1
Ker. Szt. János (papírkép)	1

A konyhában van:

hosszú négyszög asztal	2
konyha szekrény	1
fapad	1
sajtár	3
vasfazék	3
gyúrótábla ²²	2
reszelő, mácsikszűrő, répametsző,	
csipővas mind	1
(sirhang), ²³ rézmérleg	1
lábos (öntöttvas)	4
cserépedények	24
tepsi és rézmedence	1
végre a takaréktűzhely.”	

²⁰ Az Ispita második alapítójaként tisztelt Szeleczynek köszönhetően az intézmény alaptőkéje 1738-ra a 31.000 forintot is meghaladta.

²¹ Groll Adolf (Kremsier, 1682. április 16. – Győr, 1743. november 24.) piarista szerzetes, 1733-tól haláláig Győr püspöke.

²² törölve: sodródeszka

²³ Schürhaken? pizskavas?

A kamra és konyha leltára jól mutatja, hogy a 19. század végére az újítást csupán a cinedények használatának megszüntetése, a burgonya tárolása, a zsír gyakoribb használatára utaló „vindely” és a takaréktűzhely megjelenése jelentette.²⁴ Egy évszázaddal korábban – az egyik számla tanúsága szerint – még sütökemence volt a konyhában: „két Láda agyágg föld hozásáttul a’ mely a’ Sütő kemenceze, és nyolcz kaiha sározássára hozatott ...”²⁵

A kamra meghatározó tárolóedénye csakúgy, mint egy évszázaddal korábban a (lisztes) hombár, a répás- és káposztáshordó volt. 1831-ből ismert egy számla, mely szerint „a Magyar Ispita számáro” egy új „hat vas abrintsos Hordót” vásároltak „Káposztás Hordónak.” A konyhában a négy vasfazék mellett még mindig cserépedényeket használtak. A 18. század végi elszámolások szerint: „Anno 1786 Vettünk Fazokakat atoljaban az Magyar Ispotály számáro hét darabot, 1 Talat, és 1 nagy Labost.”²⁶ Az 1799-es Szent György napi vásáron számos konyhai edényt szereztek be: „Megh is vettem... 2 kis Szitkát a konyhára, Mégh is vettem 3 fazokat a konyhára”²⁷ „Vettem 2 nagy fazékát, per harmincz négy krajcár, ... más kisebb fazikért fizettem 14 xr, Mégh is más 1 fazikért fizettem 12 xr.”²⁸ Az Úrnapi vásárban „... három nagy fazékát, két két füleset, Mégh is vettem az Ispitál számára, más két kisebb fazokat, Megh is vettem az konyhára két sütő Lapatott.”²⁹ A szakácsné is több edényt vett ekkor.³⁰

A 19. század végi leltárban szereplő „2-ik udvarban” lévő „víztartásra szánt helyiség egy vízescseberrel” szintén a változatlanságot mutatja, hiszen az Ispita betegeinek *italellátása* a vizsgált időszakban teljesen változatlan volt. Az „innya és főznyi való”³¹ vizet a győri (és győrszigeti) taligások szállították az Ispitába. A nekik kifizetett járandóságokról szóló számlák egy évszázadon át hiánytalanul megmaradtak az Ispita levéltári anyagában (3. és 4. kép).

Az Ispitában lakók és alkalmazottak fogyasztását és a szertartások borszüükségletéhez tartozó költségeket a fenntartó fedezte. Miután az intézmény a püspökség nyúli szőlőbirtokáról³² nyerte a szükséges bort, így a borbeszerzésről és fogyasztásról készített számadások a szőlőművelésről, a köztes növények termesztéséről és azoknak az ellátásban betöltött szerepéről is képet adnak:

²⁴ A takaréktűzhely csak a 19. század közepén jelent meg. *Zentai Tünde*: A tüzelőberendezések változása a 18–20. században. In.: A táplálkozástudomány változatai a 18–20. században. Kalocsa 1997. 233–234.; *Zentai Tünde*: A takaréktűzhely a parasztházban. *Ház és Ember* 10. Szentendre, 1995. 93–108.; *Sabján Tibor*: A takaréktűzhely meghonosodása a magyar parasztságnál. *Ház és Ember* 10. Szentendre, 1995. 109–144.

²⁵ 1799/No 60.

²⁶ 1786/No 37.

²⁷ 1799/No 41.

²⁸ 1799/No 61.

²⁹ 1799/No 11.

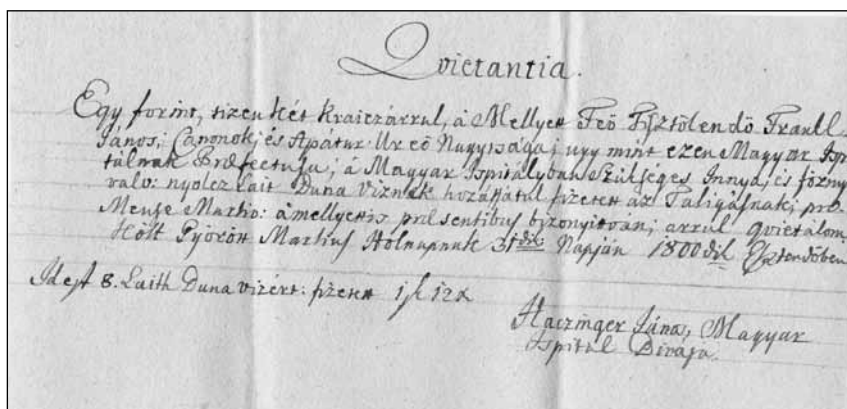
³⁰ 1799/No 62.

³¹ 1800/No 105.

³² A püspöki szőlőbirtok egy része az Ispita kezelésében, illetve tulajdonában volt.

3. kép. Győri taligás. Zechmeister Pál győri mézesbábos mester nyomófáján. 1790 körül. Xántus János Múzeum Néprajzi Gyűjteménye.

4. kép. Taligás számla a Duna-víz szállításáról, 1800 márciusából.

1786. május 13-án összesen 4 forint 63 krajcárt fizettek „a’ Szöllőben való ganéhordás, karó verés csonka mellé, Bujtás atollaban csiras vessző rakásal együtt”.³³ 26-án a „Szöllőben való karó verés”-ért és a kút igazításért 2 forint 50 krajcár napszámot fizettek.³⁴ A júniusi „második kapálás”-ért és kötözésért 13 forint 87 krajcár járt.³⁵

³³ 1786/No 2.

³⁴ 1786/No 3.

³⁵ 1786/No 5.

A szüreti költségekre 4 forintot fordítottak.³⁶ 1799 májusában a vincellér és a szőlőmunkások sokrétű munkájáért 21 forint 21 krajcárt fizettek.³⁷ Ha nem volt jó a szőlőtermés, vásárolták is a bort. „Anno 1786^{ik} Esztendőben Vettünk az Magyar Ispotálynak számáru Nyúli Hegyben Lakozó Pintér Jánostul Tisz akó Bort és felet”.³⁸ 1787-ben pedig „6 akó és három fertály borokat, kiss Barati hegyben lakozó Kalmár Györgytül”.³⁹ A nyúli borból – a források tanúsága szerint – csak ünnepnapokon került a bentlakók asztalára. 1830 és 1844 között Karácsony napján, Húsvétkor, és január 1-én szerepel a kiadások között, személyenként egy-egy meszelynyi bor.⁴⁰

A szőlőbirtokon – az ispotály ellátását segítő – növénytermesztés is folyt. 1807 májusában a szőlőbeli „babot és kukoriczát az idén magok a szegények szedték meg.” Ugyanekkor az „Etzetnek való törkött”⁴¹ kukoriczát és Gyümölcstött és más aprólékos bé hozásáért 1 forint 45 krajcárt fizettek. 1815-ben a „kukorica be hozastul” (szintén a nyúli szőlőből) csakúgy, mint a „kukoricza et krumplitul” is 4 forintot fizettek. 1815 októberében az Ispita nyúli szőlőjéből már külön a „krumpli be hozastul” is fizettek 4 forintot. Ekkor szállították be a babot is. Ennek az évről májusában 9 krajcárt fizettek a „a bab kiküldésért” a szőlőbe, s később „15 kötés palánta” is oda került.

Az ellátáshoz szükséges alapanyagokat, élelmiszereket a boron, és a szőlőhegyen termesztett növényeken kívül közvetlenül a termelőktől, a helyi piacokon – és sokszor országos vásárokon – szerezték be. Már ezek megvásárlásának ideje, mennyisége és minősége is jól mutatja az élelmezés rendjét, az egyes évszakokhoz, ünnepkörökhöz való igazodását, de nyomon követhetjük egy-egy „átlagos hét” ételeit is.

A mindennapi kenyér

A taligások a víz mellett a kenyérliszt szállítását is intézték. Az általában csak „kenyérnek való”, illetve „gabona” megnevezés mellett egy 1786-as számlán Száz mérő,⁴² egy 1787-es számlán 18 mérő „kenyérnek való Kéczeres”⁴³ szerepel. Ugyancsak 1786-ban „Ötvenkét és fél mérő Rozsot”,⁴⁴ 1799. augusztus 31-én nyolc zsák rozst,⁴⁵ illetve júliusban 19 és 25 mérő „Tiszta Buzát” is vásároltak.⁴⁶ A szállítólevelekből, számlákból, illetve a vásárolt gabona mennyiségéből úgy tűnik, hogy a „tisza búzát” alapvetően ostya sütésére használ-

³⁶ 1786/No 20.

³⁷ 1799/ No 5.

³⁸ 1786/No 35.

³⁹ 1787/No 49. 1 akó kb. 51 liter, a fertály ¼ akó.

⁴⁰ 0.4242 liter, kb. 4 deciliter.

⁴¹ Törköly

⁴² 1786/No25.

⁴³ 1787/No 48.

⁴⁴ 1786/No 13.

⁴⁵ 1799/No 38.

⁴⁶ 1786. No 6., No 8.

ták; alkalmanként pedig más kenyérgabona lisztjéhez keverték. Az 1846. évi kimutatás külön lapon foglalta össze az „ostyának való Liszt” vásárlásokat. „Kenyérnek való”-ként,⁴⁷ kenyérnek való búza”-ként⁴⁸ 1799-ben „Pozsonyi kétszeres Búzá”,⁴⁹ „kétszeres búzáat kenyérnek”,⁵⁰ „kétszer búzáat”,⁵¹ vagyis „Abainacz”-ot vettek.⁵²

1807-ben „26 mérő kétszeres kenyérnek való”, 1808-ban emellett „8 mérő paraszt Mallmon öröltött Búza Lisztet” is örlettek. Maga a kenyér mint az élelmiszer elnevezése egy kivételtől eltekintve nem fordul elő a forrásokban. Csupán az 1812. október 12-i kiadások között szerepel „Egy kenyér szőlőbe” küldésének díja. Az étkezéshez szükséges kenyeret tehát az Ispitában – a kemencében – sütötték. A 18. század végétől az 1830-as évek elejéig csak „sömlé”, „garasos sömlé”, „páros sömlé” szerepel a vásárolt élelmiszerek között. Ez ugyanakkor nem luxusfogyasztásra utal, hiszen a zsömlé leggyakrabban „gombócba”, illetve „levesbe való”-ként szerepel a feljegyzésekben. A zsemle használata valójában az egykori kenyérleves⁵³ továbbélésére utal, hiszen a „levesbe való” zsemlelével készült leves nem a főétel bevezető fogása, hanem maga a főétel volt. A zsemle gyakorlatilag a sűrítés eszköze, s a zsömlés leves főleg böjtös napokon szolgált egytálételül.⁵⁴ 1831-ből már több számla is tanúskodik „Zsemle liszt” vásárlásáról. Ebből az évből már ismert az elfogyasztott kenyér pontos mennyisége is (5. kép). 1871-ben pedig 100 font „főző liszt”-et vettek Domonkos Józsefné lisztkereskedőtől.

A „magyarok címere”

A vizsgált időszak legfontosabb alapanyaga a káposzta volt. 1786. október 14-én különböző áron „kapoztat... 400 Fejet, ... Item 350 fejet, ... Item 200 fejet”, összesen 11 forint 6 krajcár értékben vásároltak.⁵⁵ A hónap végén pedig „9 szak kerék répát” zsákonként 18 krajcárért. Ugyanezen számlán szerepel a „metzőnek 900 fei káposzta metzésért” kifizetett összeg is.⁵⁶ 1799. november 4-én „harmadfél száz fej káposztát ... metéltetve” vásároltak.⁵⁷

⁴⁷ 1799/No 20.

⁴⁸ 1799/No 13.

⁴⁹ 1799/No 6.

⁵⁰ 1799/No 36.

⁵¹ 1799/No 40.

⁵² Az abajnac búzával vegyes rozs. Mint tájszó, a Rábaközben a kotyvalékot, a mindenféleből készült ételt is jelentette. Kiss Jenő: Mihályi tájszótár. Budapest, 1979. 21

⁵³ *Kisbán Eszter*: Étkezések, ételek i. m. 13.

⁵⁴ *Knézy Judit*: Táplálkozási adatok az uradalmi tisztek által készített dokumentumokban. (18. század második fele – 19. század eleje. In.: A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században. Kalocsa, 1997, 33–42.

⁵⁵ 1786/No 23.

⁵⁶ 1786/No 28.

⁵⁷ 1799/No 59.

#.

Specificatio.

Az Magyar Ispitásoknak általam egész Militaris szolgá-
ra Kenyer. Pénz. mellett en által meg írt Helyenként el-
fordulnak Aminél Töveztettek.

Aranyérem, Pénz, és más	Aranyérem, és más	Mely típusú	Aranyérem, Pénz, és más	Aranyérem, és más
20	20			285
22	24			271 12
24	7			97 24
25	7			12 20
	52			
Summa				425 12

Ezen Tövezt. Kitek. Summa mely en általam Nagyszombati fej
Tövezt. Kitek. Antal János Győri Kanonok, és Cantor, és a többi
nemkülömben M. Ispitának Prefectus Usunkörnyezet
Közösül Helyen. Kint egész Militaris Expedice, és H. Kanonok
évek 1800. egész Uroló E. Kötés. Az 1801. Kisp. Pénz. meg írt
tam, és Helyenként Kispitatom Neveim Ala. Isabem Alak. mi-
Közösül bitonytom, és Specificatio. Simon Antal Győri
Győri L. az. Octóber 1831.

5. kép. Kenyérpénz elszámolása 1831. október.

1807. október 17-én Kerekes Márton dunaszegi gazdától vettek 400 fej káposztát, majd 24-én 850 fejet. Az 1831-es októberi beszerzés „Tizen két száz fej” volt. 1843 novemberében „1000 fő” káposzta árával számoltak el. 1844 októberében pedig 926 fejet savanyítottak. 1873-ban Varga István ásványi gazda adott el az Ispitának 450 fej káposztát.

A 19. század első éveitől az egyértelműen savanyításhoz vásárolt közönséges „káposzta”, zöldkáposzta, fejes káposzta mellett olvashatunk „khel”, olasz, illetve harasztos káposzta, valamint a „prokedli” beszerzéséről is. E káposztafélék már Lippay János 1664-ben megjelent Pisoni kertjében is szerepelnek: „A káposzta ennihány féle, úgy-mint, Fejes káposzta, Olasz káposzta, Fodor káposzta, Haraszt káposzta, Vörös káposzta. Ezek közönségesek.”⁵⁸ „Ez a’ magyaroknál oly közönséges palánta, hogy alig élhet a szegény ember a’ nélkül. Sőt a’ savanyú káposztát még az eleinktől maradt névvel Magyar Ország czímerének szoktuk nevezni.”⁵⁹

Az Ispita lakói által fogyasztott káposztafélék közül a *khel* és az *olasz káposzta* egyaránt kelkáposzta. Lippay szerint „az Olasz káposzta zöld, a’ levele fodor, a’ ki jó féle, főben mégyen, mint a’ más féle; de nem olyan tömött, és kemény belől, hanem szép sárga, és gyöngéb a’ másiknál. Némelyek nem mennek főben, csak úgy levelesen maradnak, a’ kit fodor káposztának-is neveznek.”⁶⁰ A *harasztos káposztát* (*Brassica elongata*), melyről

⁵⁸ Lippay János: Pisoni Kert. Második Könyv. Nagyszombat, 1664, 120.

⁵⁹ Lippay János: Veteményes Kert. Nagyszombat, 1664, 120.

⁶⁰ Lippay János: Veteményes Kert. Nagyszombat, 1664, 121.

Lippay azt írja, hogy az „hosszú szálakra nőll, a’ kiken apró, nem széles, fodros levelek nőlnék mind két-felől; az színe vagy zöld, vagy kék vörös...”;⁶¹ Kitaibel Pál már a 19. század elején Magyarország ritka növényei között tartotta számon.⁶² A *prokedli* – bár több helyütt a brokkoli tájnyelvi változatával azonosítják – tulajdonképpen az apró káposztát, alkalmasint a bimbóskelt jelölte. Valószínű, hogy a *prokedli* a *brokedli* tájnyelvi megfelelője.⁶³ E friss zöldségfélékből nyaranta, nyilván csak a napi igények kielégítésére, viszonylag keveset vásároltak. A beszerzések adataiból is egyértelmű, hogy nagyobb mennyiséget – a fejes káposztából – a vegetációs időszak végén szerezték be, és helyben savanyították. Minden nagyobb tétel beszerzését követően szerepel a kiadások között a káposzta metszőnek kifizetett bér, és az a mellé kapott bor és pálinka ára is.

A különböző répafélék már a legkorábbi konyhakönyvekben is szerepelnek. A 18. század végén kelt jegyzék szerint: „vettünk 3 Zsák Kerek répát egy zsáktul 13 garason”. Egy 1830. november 24-i számla arról tudósít, hogy Simon István Ispita bíró „az Magyar Ispita számára két száz és nyolcvan Kerék répát” vásárolt öt forint 39 krajcárért. E répát, amely tulajdonképpen káposztaféle szintén savanyítással tartósították. Az erre vonatkozó adatok 1811-től követhetők nyomon. Nyelvtörténeti szempontból is érdekes a 19. században, minden évben vásárolt *kálmánista répa*. A Czuczor-Fogarasi szótár rokon értelmű szóként adja ehhez a *fanos répa*, *karó répa*, *koszmacska* és *vaka* kifejezéseket. „Így nevezik Pápa vidékén azon zömök testű, szőrös kérgű édes belű répafajt, melyet különösen füstölt disznó orrával szeret enni a magyar.”⁶⁴ E répa a tarlórépa (*Brassica rapa*) és a vadkáposzta (*Brassica oleracea*) spontán kereszteződéséből jött létre, íze a retekre és karalábéra emlékeztet. Étkezési célú termesztése a 20. században megszűnt. Lippay szerint „A’ répának nem sok orvossága, avagy haszna vagyon, az ételen kívül”, sőt „az apró gyermekekben gelesztát nevel, főképpen ha sokat, és nyersen eszik, szeleket-is mint a’ többi”,⁶⁵ de „savanytani is igen jó a’ répa télre.”⁶⁶ A minden évben nagy mennyiségben vásárolt kerék-, és kálmánista répát a káposztához hasonlóan savanyították. Az 1873. évi leltár még egymás mellett veszi számba az éléskamrában a „rúpás és káposztás hordót”.

⁶¹ Lippay János: Veteményes Kert. Nagyszombat, 1664, 121.

⁶² Kitaibel Pál: Descriptiones et Icones Plantarum Rariorum Hungariae. I–III. Bécs, 1799–1812.

⁶³ A német *das Blumenkohlröschen* főnév magyar megfelelőjeként. Ugyane szó nőnemű változatában ugyanakkor *karfiolröszt* jelent.

⁶⁴ Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. VI. kötet. Pest, 1874, 751.

⁶⁵ Fenti megállapítása ellenére ugyanakkor számos „gyógyászati” alkalmazást ismertet: „[A répa] mikor embernek a’ nádha a’ melljét el-fogta, ha azt meg-sütik, és a’ levét ki-facharják, abban czukorcandlit tésznek, úgy melegen isszák, igen használ. Azon-kívül a’ köszvényes lábna igen jó, ha a’ répát meg-főzik, és annak levében főrzötk. A’ kés, és szablya csinálók, kotszperdet, dákost, vagy mi effele fegyvert csinál: minor meg-aczélozza, ha akkor háromszor, vagy négyszer a’ répának levében, a’ kiben meg-tört döldi gelesztának vizét, vagy levét elegyítették, meg-öltya, vagy belémártya, vagy meg-áztattya; olyan keménnyé válik, hogy még az leg-keményebb vasat-is meg-fogja, és olly könnyen metszi, mint az ólmot.” Lippay János: Veteményes Kert. Nagyszombat, 1664, 157–158.

⁶⁶ Lippay János: Veteményes Kert. Nagyszombat, 1664, 157.

Húsételek

A külön vezetett „Hús hordás”, illetve „Hús Könyv”-ekből jól nyomon követhető a húsfogyasztás is (6. kép). A 18–19. században az elkészített és elfogyasztott hús egyértelműen marha-, ritkábban borjúhús volt. Bár a havi kimutatásokban csak a beszerzés napjait, illetve a vásárolt hús mennyiségét jegyezték fel, az 1786-os éves összegzésből tudjuk, hogy – az egyházi előírásoknak megfelelően – a péntekes és szombatok böjtös napok voltak. Számon tartották a kántorböjtöket is.⁶⁷ Minden második vasárnap szerepelt az étlapon a „pecsenye és főzni való hús”. Ez volt az étrendben Vízkeresztkor, Húsvétkor, Karácsony vigiliáján és Karácsony valamint Szent Erzsébet napján. Ezt kiegészítve Pünkösdre külön „borjú húst” is vásároltak 54 krajcárért. Az Ispita templomának búcsú napján, Szent Anna napon borjú pecsenye volt az ünnepi ebéd. A borjúhús elképzelt jótékony hatását igazolta, hogy 1872-ben két beteg számára is „Ofner orvos Nagyságos Úrnak jóvá hagyásával” szerezték be a borjúhúst.

Az 1811. májusi húshordás összeírásában tűnik fel először a „paczaal, pacsal, paczal”. 1816. augusztusában négyszer, szeptemberben háromszor, októberben pedig két alkalommal vásároltak belőle. A győri viszonyokhoz képest e korai adat is figyelemreméltó, hiszen a városban csak a 19. század közepén kért engedélyt Véber Ignác a pacalnak „a szegénységnek, kiknek a marha húsról elegendő pénzük nincsen” árusítására.

Sertéshús csak szilveszterkor – 1786. december 31-én például „S. V.”⁶⁸ Disznó húst hozták – és 1787. január 14-én – feltehetően a maradékból – került az asztalra. A disznóvágás ideje hagyományosan a téli időszak volt. 1787-ben „Füztünk az Mezarosnak az sörtés Marháktul” darabonként 18 krajcárt.⁶⁹ A 18. század utolsó évében kelt számlából tudható, hogy karácsonyra disznókat is öltek. Tott Pál számlája szerint „Anno 1807 28^{dik} Decemberbe, az Győri Magyar Ispítálbo 2 kövér Disznót le öltem, és az fárottságomért, másod magammal együtt három Foréntokat betsületessen föl vettem.” 1807. december 24-én 24 krajcárt fizettek a taligásnak és révésznek „az disznó által hozásért” Révfaluból. Ezen a napon vásároltak majorannát és „kását Disznó bélbe”. 1813 októberében 2 forint 54 krajcárt fizettek „Disznó Ölésre Meszarosnak”, illetve ½ mérő kását és 1 mérő kukoricát vásároltak a torhoz. Az „1816. Januárius holnapban Disznó megy öléskor” felsorolt költségek szerint, a „Miszarosnak megy ölesert” 2 forintot fizettek. „6 itcse kásó”-t, majorannát, paprikát vásároltak. Marha bélre 24 krajcárt költöttek.

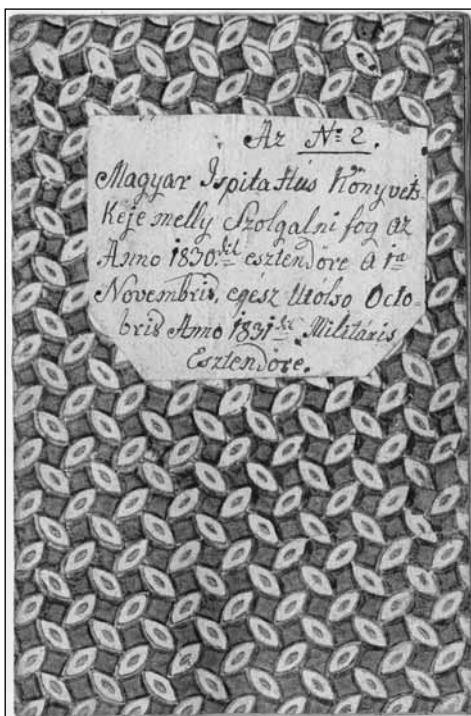
Különösen izgalmasak az 1803. december 12-én kelt „specificatio” tételei, amelyből a disznótoros ételekről is képet nyerhetünk: „Két S. V. Sörtvéseknek vételekor; ugy mint Mészárosnak a meg ölésért, és minden el készítettért ... Taligásnak, hogy Pörsönyi ki vitte, és bé is hozta ... Zsuppért Pörsönyi 6 kévét ... Köles Kását vettem 10 itzét ... Zsömle a májas kolbászba ... Borsó és Szekfű borsóért ... Majoránna polváért⁷⁰ ... A bélért, hogy

⁶⁷ 1786. június 6., augusztus 14.,

⁶⁸ salva venia = „engedelemmel legyen mondva”

⁶⁹ 1787/No 55.

⁷⁰ polyva, pelyva

6. kép. Az Ispita 1830-31. katonai évre szóló húskönyve.

roszak voltak hozattam a Mészár Székből 10 öll belet.” (7. kép) A 19. század közepétől a disznóhús füstöléssel való tartósításáról is tanúskodnak a konyhai költségek között feltüntetett tételek: 1831. január 3-án „Füstölőre láncot tsinálttamm” – jegyezte fel az Ispita gondnoka.

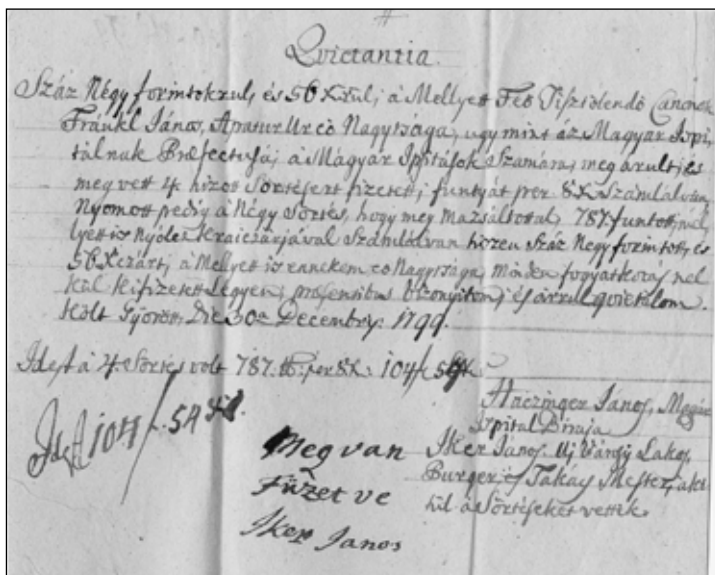
Ettől az időszaktól kezdve kap nagyobb szerepet mind a táplálkozásban, mind az ételek elkészítésében a disznózsiradék. A változását mutatja, hogy 1831 januárjában „Két száz nyolltz és fél funt” szalonnát vásároltak kilencvenhárom forint negyvenkilenc krajcárért. Októberben pedig hús icce zsírt is beszereztek. Ezt megelőzően forrásainkból csak annyi derül ki, hogy 1799-ben a Szent György napi vásáron 17 font szalonnát is vettek. Az 1870-es években már havonta vásároltak a konyhára sertészsírt.

1786. december 24-én 4 pár tyúkot vásároltak.⁷¹ Az ünnepi étkezésre utal az a következő évi számla is, mely szerint „Vettünk ... az Húsvét Ünnepire Baromfiakat, 4 párt, [...] Item 4. kalácsot Szentelni egyet.”⁷² A pontos dátum nélküli, 1787-es számla arról tudósít, hogy „negy pár Baromfiat”⁷³ vettek, csakúgy, mint márciusban, amikor „5 pár Tyukokat”

⁷¹ 1786/No 40.

⁷² 1787/No 73.

⁷³ 1787/No 2 ½

7. kép. Disznóvágás számlája 1787 decemberéből.

szereztek be.⁷⁴ A húsvéti baromfihús fogyasztását csak a 19. század közepén váltotta fel a „disznó petsenye”, mint ünnepi étel.

A Szent Márton napi ünnepi asztalra lúdhús került. „Vettünk a Magyar Ispitalnok számáro Sz. Marton napra 4 Kövér Ludat 11 garason 1.” Bárányhús fogyasztásáról ugyanakkor a száz esztendő alatt csupán egy 1804-es számla tanúskodik: „Eő Nagysághának Frank György Praefectus Urunknak Kegyes engedelméből vettem a Magyar Ispitásoknak, a Pünkösdi Szent Ünnep napjára petsenyének 10 font bárány-húst.”

A marhahúson kívül tehát minden más húsféle ünnepi eledel volt. Nagyon ritkán ugyan, de a hétköznapi étrendben – egyértelműen böjti eledelként – halfélék is kerültek az asztalra. A 19. század elején „Pataházán lakozó Kalloczy Uramtul 1 mazo halat” vettek, mázsáját 6 forint 30 krajcárért. Egy 1832. március 7-i számlából már az is kiderül, hogy öt forinton egy „vödör tsikot” vásároltak az Ispita lakóinak.

Böjt és böjtös ételek

Az Ispita hétköznapi, heti étkezési rendjének ritmusát bár meghatározták a böjtös napok, a beszerzett alapanyagok ugyanakkor azt mutatják, hogy a hús nélküli étkezések – függetlenül a vallási előírásoktól – jóval gyakoribbak, szinte általánosnak mondhatók voltak. A „Köllös kása”, vagyis köleskása, árpakása beszerzése egy évszázadon keresztül szerepel a piaci számlákon.

⁷⁴ 1787/No 69.

Az 1786-os beszerzések között szerepel „5 ½ Mérő Lentsét Mérejét 2 f. 10. x.”⁷⁵ illetve „Borsot 2 ½ Pozs[onyi] Mérőt.”⁷⁶ 1799. augusztus 27-én pedig egy pozsonyi mérő lentsét vettek Ács Pál Nya[l]kay lakostól egy forintért.⁷⁷ Az 1799-es Szent György napi vásáron „egy forint ára lentsét” vettek, majd május 10-én „az Nyuli Hegyben voltam Babott vettnyi; és vélem voltak az Ispotálybul, Kiss Mihály, Bogyó Ferencz” – írta az „Ispotály Gazdája.”⁷⁸ Ugyanekkor a Szent György napi vásáron ½ mérő babot, majd novemberben fél mérő „Stokorauer Borsott”, illetve ¼ Köles kását is vettek.⁷⁹ Egy 1807. augusztusi számlán 2 mérő lencse is szerepel. 1831-ben pedig, „Az Magyar Ispita Számára meg vásárlatott eleség-béli Jós[z]ágok, avagy főzelékeknek” specifiációjában négy és fél mérő bab mellett három mérő „Lentse” is volt. 1844 szeptemberében 3 mérő lentsét, majd október elején ugyanennyi babot vettek.

Burgonya beszerzésének nyomát sem találjuk a 18. századi számadásokban. Az első adat szerint, 1807-ben vásároltak az Ispita számára Finta Lajos rédei lakostól 6 zsák „Crumplit”. 1815 októberében az Ispita nyúli szőlőjéből már a „krumpli be hozástul” is fizettek 4 forintot. 1831 novemberében 9 zsákkal szereztek be, zsákonként 45 krajcárért.

A kukoricának a nyúli szőlőben való termesztéséről ugyan már 1807-től vannak adataink, de annak a táplálkozásban betöltött szerepe – legalábbis a megőrződött dokumentumok alapján – homályban marad. A köles, árpa és a gabonakásák fogyasztása a böjti időszakban besűrűsödött. Az 1804. márciusi számadásban, a „kész pénzül vett költségekbül” az áltábi beszerzéseket ismerjük:

„Csütörtökön árpa kása 2 ½ itze
Pénteken túró, 1 itze Ezzett, 1 itze köles kása, Petresélyom, és kömény
Vasárnap árpa kása 2 ½ itze
Hétfőn zsömle, 1 itze köles kása keszőczébe estve
Kedden répa
Szerdán Estvére keszőczébe 1 itze köles kása
Csütörtökön 2 ½ itze árpa kása
Pénteken túró, 1 itze eczet, Petresélyom s kömény
Vasárnap 2 ½ itze árpa kása
Hétfőn Zsömle...”

1831 februárjában – a böjtre – „fél mérő korpá keszőcinek”,⁸⁰ illetve nagyobb mennyiségű lenmagolaj szerepel a beszerzett áruk között. 31-én pedig „3 itze tsikot” vásároltak.

⁷⁵ 1786/No 26. október 26.

⁷⁶ 1786/No 15. szeptember 7.

⁷⁷ 1799/No 35.

⁷⁸ 1799/No 11.

⁷⁹ 1799/No 61.

⁸⁰ A keszőce savanyított korpá levéből készített étel, ismertebb nevén cibere.

A tejtermékek is alapvetően böjtös étkezés részei voltak. Ezek közül kiemelt szerepe volt a vajnak, hiszen – a vásárolt mennyiségek alapján – az a mindennapi főzésben, sütésben is szerepet játszott. 1799. október 2-án, „százhuszonkét és fél font Tehény Vajjért” harminckilenc forintot fizettek.⁸¹ 1814-ben Jano Jankonyitól vásároltak 118 font „tehén vaj”-at. 1819-ben – ugyancsak januárban – 117 fontnyi tehén vajat vásároltak. Az 1830–1831-es katonai év havi kimutatása szerint – nyilván a tervezett étrendhez igazodva – havonta, kéthavonta vásároltak vajat. 1830. novemberében „kilentz itze és egy verdung”, 1831. január 8-án 9 icce 3 verdung, majd 22-én 39 icce 1 verdung tehén vajat vettek. Június elején 4 iccét, 18-án pedig 67 iccét vásároltak. Az utolsó beszerzés szeptember 24-én volt, 19 iccényi mennyiségben.⁸² Egy 1804 júniusában kelt számla az „Ispitának konyha béli szükségére „Pénteki Napra” való vaj vásárlásáról emlékezik meg.

1786. szeptember 12-én „Vettünk 3 Másó sajtot Masaját 7 fton. 45 xr. ... Item vetünk Lágy sajtot 60 tt”⁸³ 1799-ben kilenc Rhénes forintért a „Leopoldi Pesti Vásár alkalmazosságával... 100 font saitot vásároltak Bíró Mártony kereskedőtől.⁸⁴ 1807. augusztusában „Abdán a T.[ekintetes] Káptalan saitossátul vetetődött, három darabb Svaitzer sait amint Nevezik”. Decemberben aztán ismét vettek 26 fontnyit. Közben – szeptember 5-én – külön „saitot legyúrni túró”-t is vásároltak. Az 1804. július 31-i számlából az is kiderül, „mint hogy a Magyar Ispitának Életes-Kamrájából a Sait ki fogyott; annak okáért pro mense Julio 804. Négy ízben kellett Szombathi napra Saitot venni, úgy mint minden Szombathra 3¼ fontot számlálván, tészen 13 font Saitot.” A túró, mint önálló eledel csak 1871-ben jelenik meg, mint minden egyes pénteki böjtös napra szánt étel. Egy évvel később már (1872. február 11.) tejfölről is van adatunk: „savanyú húshoz tejfelyre” adtak 15 krajcárt.

Gyümölcsfélék beszerzése csupán a 19. század elején szerepel az Ispita dokumentumai között: 1807-ben „die 22 Sept. egy füles Barackot be küldöttem a szegényeknek” a nyúli szőlőből. Ugyanekkor meg nem nevezett „Gyümölsött és más aprólékos bé hozásáért” 1 forint 45 krajcárt fizettek. Többször vásároltak ugyan körtét és birsalmát is, de azokat savanyításhoz használták (8. kép).

Ételek, receptek

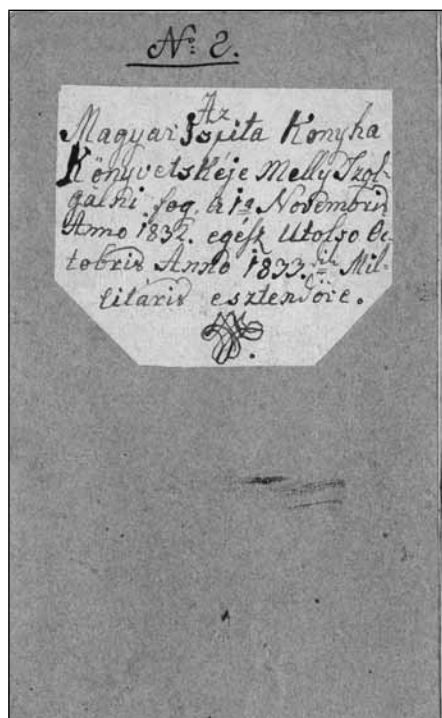
Az ételek tényleges készítési módjára, az egyes anyagok felhasználásának arányára vonatkozó receptek ugyan nem találhatóak a források között, de a beszerzett tételek megnevezése alapján következtethetünk egyes ételek elkészítési módjára. Az étrend egy évszázadon keresztül alapvetően savanyú ételekből állt, s nemcsak a savanyított káposzta és répafélék folyamatos használata miatt. Az egyes ételek savanyításához eleinte természetes ecetfélé-

⁸¹ 1799/No 48.

⁸² Verdung 2 deciliter, icce 0.8484 liter.

⁸³ 1786/No 18.

⁸⁴ 1799/No 63.

8. kép. Az Ispita Konyhakönyve az 1832-33. katonai évre.

ket használtak. 1807 májusában a nyúli szőlőből többek között „Etzetnek való törkött”⁸⁵ is hoztak. Egy 1831. évi számla arról tanúskodik, hogy október 22-én két akó ecetet vásároltak, akónként 3 forint 10 krajcárért. 1807. május 3-án Zsömlére levesbe, 11-én zsömlére gombócba, míg 1809. április 16-án zsömlére petsenyét tölteni költöttek különböző összegeket. A levesbe valók között – a zsemle mellett – leggyakrabban a kása, árpa kása, zöldség illetve petrezselyem szerepel. A tésztára dara, dara kása kerülhetett.

1807. augusztus 5-én sárgarépa csuszpájz került az asztalra. Egyben ez az első biztos adat a főzelékfélék étlapon való jelenlétére. A répa-félékből készült ételek folyamatos jelenléte mellett, a spenót, a zöldbab, tök, és ecetes, vagy majorannás krumplifőzelék csak az 1870-es években kerül az étlapra. A 19. század közepén jelentek meg a savanyú főzelékek. Az ecet beszerzése mellett rendszeresen szerepel, hogy az a krumplihoz, babhoz, tökhöz szükséges. A fűszerezés is változatosabbá vált.⁸⁶ Míg a 18. század végén általában csak a hagymafélék szerepelnek a vásárolt áruk között – az 1799-es Úrnapi vásáron „27 fogás foghajmát huszon hét garason”, valamint 16 fogás vörös hajmát hat garason”⁸⁷ vásároltak

⁸⁵ Törköly

⁸⁶ A só mindennapos használatáról az évente eltett sójegyek tanúskodnak. 1807-ben két „Kü sóó”-t vásároltak, amelyek 150 fontot nyomtak. 1844-ben pedig 1 mázsa sót vettek az Ispita számára.

⁸⁷ 1799/No 41.

– a 19. század közepétől egyre gyakoribbá vált a bors mellett a kapri, kakukkfű, majoránna, kapor, „Lalbert levely” (babérlevél) beszerzése.

Az ünnepek érendje

Az Ispita lakóinak egyhangúnak, szegényesnek tűnő – ugyanakkor a korszak átlagos táplálkozáskultúráját tükröző – ételsorai az egyházi ünnepeken szinte lakomákká váltak. A húsfogyasztás rendjében megfigyelhető, illetve a „Konyha könyvekből” kiolvasható adatok mellett, több feljegyzés is fennmaradt, amelyek kimondottan az ünnepnapok érendjére vonatkozik.

Az 1872 novemberében kelt összegző jelentésben a „Nevezetes Innepekre Kiadás”-okban „Petsenye, Bor és Kalács pénz ára” szerepel. Az ünnepek érendjében mindvégig ez a hármas – pecsenye, bor és kalács – kapta a főszerepet (9. kép).

1809. február 28-án „Petsenye az Ispotálosoknak utolsó fársangra 24 per 20x, Ugyancsak vasárnap fánk vetetődött minden személyre 3 darabb darabja per 2x 63.” Az 1816. január 5-én kelt feljegyzésben Farkas István bíró engedélyezte, hogy „Januarius holnapban az Magyar Ispitában ... Uj Esztendő es Szentsig Imadás Napjan 16 itcze bor per 20 xval (5 forint 20 krajcár értékben) fogyasztható. 1844. január 1-én a 23 lakónak 23 meszely bort osztottak ki. 1816. húshagyó keddjére „3 darab fehér pecsenye” mellett 8 icce bort szolgáltak ki. 1818-ban „Húshagyó vásár napra és kedre” pedig 28 meszely bor jutott.

1809 Húsvétjára az 5 kalács mellett 10 itze körtvély, 3 itze szilva, 2 itze mák és méz is szerepel a beszerzett élelmiszerek között. Az ünnepi ebédhez borsot, sáfrányt és zsömlét is vásároltak „petsenyét tölteni”. 1813-ban a húsvéti ünnepi ebédhez mézet, mákot és körtét is vásároltak. 1816-ban Húsvétkor 10 font „Borgyu hús”, másnapra „18 Embernek 1-1 itcze bor” is jutott. A húsvéti költségek között szerepel még 3 icce mák, 4 icce tej is. „Miizsre” 1 forint 45 krajcárt költöttek, de szerepel a beszerzések között 18 krajcárért „sör élestő” is. 1819. húsvétjára 8 font pecsenye, 14 meszely bor és 1 meszely méz jutott. 1832. április 6-án a húsvéti ünnepi ételt „két kalács és 23 meszely bor” egészítette ki, csakúgy, mint 1844. húsvéthétjén (10. kép).

1818-ban külön lapokon jegyezték fel, hogy Nagyasszony és Pünkösöd napjára „13 messő” bort vásároltak. 1815. Nagy Boldog Asszony Napján, Engyedelem mellett az Nagysagos Prefektus Urunktul, az Magyar Ispitában 9 funt hus és 9 icse bor” fogyott. Szent Anna napján is pecsenye és bor volt az ünnepi menü. 1807-ben „buborkát” is vásároltak az Anna-napi pecsenyéhez.

A 19. század eleje óta szokásosnak mondható disznótoros ebédhez, a Karácsonyra szánt konyhaköltségek között 3 icce „máák”, 1 meszely „miiz”, 12 font hús és 9 icce bor szerepelt 1815-ben. 1807-ben – december 23-án – a mák mellett „aszalt gyümölcs”-öt is vettek. 1816-tól visszatérően szerepelnek a gyümölcsök (többnyire körte), s a „karácsonyra mák” beszerzések.

A Soproni Múzeum Könyvtárának különleges és értékes részét képezik a régi nyomtatványok.¹ Ezek a dokumentumok részben helyi lakók, soproni polgárok ajándékaaként kerültek a könyvtári gyűjteménybe, részben vásároltak, többségük a Storno család könyvtárát gazdagítja.² A múzeumi gyűjtemények között a kéziratok külön gyűjteményként vannak nyilvántartva.

Témánk a szakácskönyvek, a régi receptgyűjtemények, melyek a múzeum könyvtárában, a törzsállományban is megtalálhatóak, főleg a régi nyomtatványok gyűjteményében, illetve fellelhetőek a Storno Könyvtárban (írott és nyomtatott formában) és a kéziratok gyűjteményében is. Nyelvük változó, főleg német nyelven jelentek meg, de akad köztük vegyes is, német nyelven, magyar jegyzetekkel, vagy magyar nyelven német jegyzetekkel.

Magyarországon a 18. század elején kezdték el kiadni a receptgyűjteményeket, szakácskönyveket. Az írók többnyire maguk is szakácsok, szakácsnők, szakácsmesterek voltak, akik a régi konyhák ízeit, szakácsművészetét próbálták összeszedni, lejegyezni. Ezeket a könyveket az eredeti példányról aztán lemásolták, így terjesztették, adták tovább a következő generációknak. Sajnos ezekből kevés maradt fenn az utókornak. Ami magyar nyelven fennmaradt, az is inkább Erdélyben került elő.³ A *Szakáts mesterségnek könyvetskéje*⁴ a legrégebb magyar nyelvű szakácskönyv, amelyről tudunk. Kolozsváron, 1695-ben készült el Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702) író és nyomdász, betűtervező nyomdájában.⁵

A 19. század során aztán egyre több szakácskönyv született, amelyek több kiadást is megértek. A 20. században talán leghíresebb magyar szakácskönyv Horváth Ilonáé,⁶ amely 1955-ben jelent meg először, aztán újra és újra kiadták. Érdekes, hogy a legújabb kiadásokban már nem tüntetik fel a kiadás számát, mert valójában nem is tudják,

¹ Régi nyomtatvány: azok a nyomtatott dokumentumok, amelyek 1800. december 31-e előtt jelentek meg.

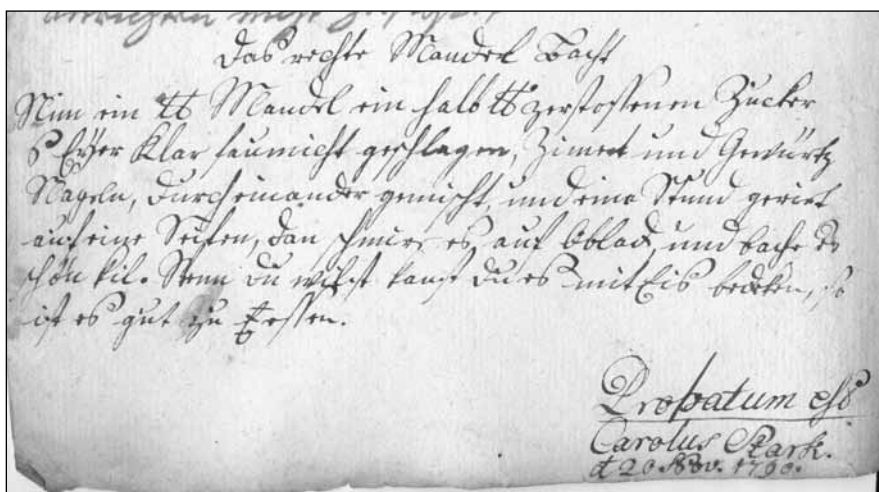
² Kollerits Beáta: A Soproni Múzeum könyvtára. Értékek és érdekességek. In: Soproni Szemle 71. (2017), 488–499.

³ Radványszky Béla: Régi magyar szakácskönyvek. In: Házi történelmünk emlékei: szakácskönyvek. 1. kötet. Budapest, 1893. VII.

⁴ Teljes címe a következő: Szakáts mesterségnek könyvetskéje, Úri és közönséges konyhákön meg-fordúlt szakáts-könyv, Mellyben külömbkülömbféle válogatott tzifra, jó, egészséges, hasznos, tiszta és szapora étkeknek megkésztése, sütése és főzése, mintegy élés-kamrában, rövideden leirattatik, és kinek-kinek hasznára leabrázoltatik.

⁵ Radványszky i. m.; Szabó Károly: Régi magyar könyvészeti adalékok: ötödik közlemény. In: Magyar könyvszemle 7. (1882), 92.

⁶ Horváth Ilona (1906–1969) magyar-történelem szakos tanító, a törökszentmiklósi Bercsényi Miklós Gimnáziumban főzést és háztartási ismereteket tanított.

1. kép. Soproni főzőkönyv, 1790. (Részlet)

hányadik kiadás. Mindenesetre valószínűleg Magyarországon nincsen olyan háztartás, ahol ez a szakácskönyv ne lenne ott a könyvespolcon.

A Soproni Múzeum Könyvtárának leltározott szakácskönyvei közül a legkorábbi egy kétkötetes bécsi receptgyűjtemény, amit 1785–1786-ban adtak ki.⁷ A két, egybekötött szakácskönyvet hat nagyobb tartalmi részre bontották, a levesektől a főtt és sült húson, halakon, lisztes és tojásételeken át a süteményekig, tortáig, egyéb édességekig sokféle receptet megtalálhatunk benne.

A következő receptes gyűjtemény a Soproni főzőkönyv 1790-ból. (1. kép) Az ajánló férje, Nitsch Lajos a soproni Stark család leszármazottja. Tárnok Pál tanulmányából⁸ kiderül a Stark-családfa, ahol a felmenők között több fogadóst is találunk. Az első Stark János Fülöp, aki megveszi a Fehér ló fogadóst a mai Várkerületen és megszerzi a polgárjogot. A fogadó több nemzedéken keresztül a családé. „Nitschné Stark Zsófia [1857–1929], akárcsak Lajos bátyja, gyűjtötték és őrizgették a család történetére vonatkozó iratokat, a virginálkönyv is Nitschné Stark Zsófia révén került 1919 körül a soproni múzeum birtokába.”⁹ A többi irat azonban sajnos elkallódott.” A „főzőkönyv” valószínűleg ezen elkallódott iratok egyike lehet. Érdekes, hogy az egyik oldal alján a következő sorok szere-

⁷ Gartler, Ignatz: Wienerisches bewährtes Kochbuch in sechs Absätze vertheilet, welches lehret wie man verschiedene Fleisch- und Fastenspeisen, als: allerhand Suppen, Fleisch, Zuspeisen, gekochtes und gebratenes Wildprät, Geflügelwerk, Fisch, Mehl- und Eyserspeisen, wie auch Koche, Pasteten Backwerk, Torten, Konfektoren [...]. Wien: bey Joseph Gerold, 1785–1786.

⁸ Tárnok Pál: Stark János Károly soproni festőművész-rézmetész (1774–1814) családjának története. In: Soproni Szemle 29. (1975) 3. sz. 208–232.

⁹ Lásd: Wohlmuth, Johann: Starck Virginal Book (1689): Miserere (1696). Szerk. Ferenczi Ilona. Budapest, 2008. 29.

pelnek: „*Probatum est Carolus Stark. 20. Nov. 1790.*” A füzet töredékes, nincs címdala, tartalomjegyzéke, befejezése. 78 számozatlan oldalon keresztül írja le többféle kézírással többnyire sütemények, édességek receptjeit német nyelven.

A következő szakácskönyvünk szintén osztrák kiadás, egy hercegi szakács összeállításából olvashatunk mindenféle földi jóról, kiegészítésként hideg kásákról, fagyaltokról és lekvárokról, befőttokról.¹⁰ Ez a kötet metszetes ábrázolásokat is tartalmaz konyhai életképekről. A gyűjtemény végén szómagyarázat található a francia és egyéb nyelvű ételekről, elkészítési módokról. Az utolsó oldalon magyarul, jegyzetként szerepel: „*tartós, és jó citromlevet készíteni*”.

Katharina Braunin szakácskönyve¹¹ első részében húslevesekről, gyors levesek elkészítéséről esik szó, mint például sörleves, borleves, mandulaleves. A hús találásának sokféle módját is leírja: a töltött nyúttól a borjúagyvelő sütésén keresztül a májashurkáig. A következő rész a köreteket, erőleveseket és szószokat taglalja (sok helyen szerepel köretként burgonya, sárgarépa, borsó, káposztafélék elkészítési javaslata). Külön részben értekezik a lisztes-tojásos-gyümölcsalapú főételekről, a halakról, a pástétomokról, a tortákról és minden egyéb süteményről (vajas-morzás torták, linzertészta, édes tészta kiflik stb.), valamint befőttokról és szaftokról.

Marie Forstinger soproni szakácskönyvét 1900-ban adták ki.¹² A német nyelvű, nyomtatott kötetből három példány is megtalálható a múzeum könyvtárában. A múzeumi gyarapodási napló szerint az első példány Dr. Mika Ferenc p. sz. főtanácsos ajándéka volt 1948-ban. Az előszóból derül ki, hogy a szerző ötven év tapasztalatait gyűjtötte egybe, nemes családokat szolgálva, mint a hercegi Lobkowitz család, a gróf Széchenyiek vagy a herceg Braganza család. A kötetet gyakorlott és tapasztalt szakácsnők számára állította össze. A mértékegységek a bécsi mértékegységeknek felelnek meg,¹³ valamint a receptek 6 személyre szólnak. A 118 oldalas kötet 375 receptet tartalmaz: leveseket, előételeket, főételeket, desszerteket és süteményeket. A receptgyűjtemény végén menüötleteket találunk 6, 12, 18, 24 és 30 főre. (2. kép)

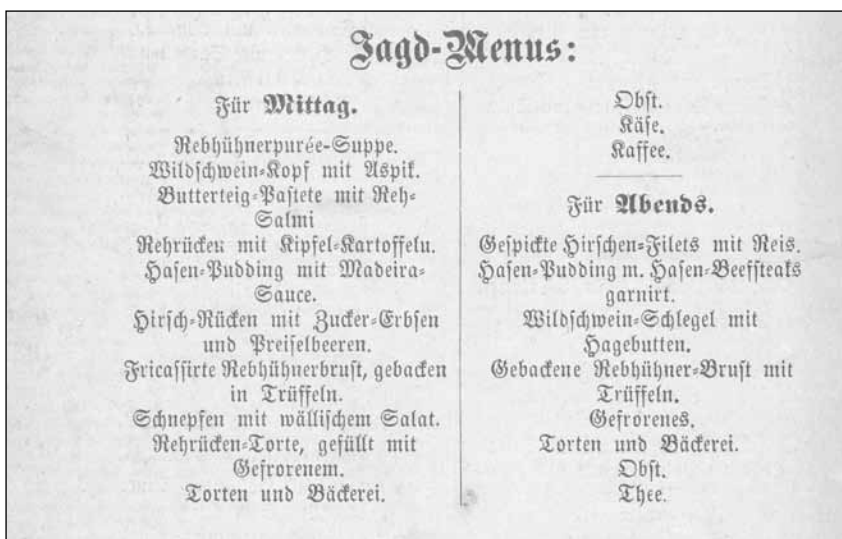
A polgári konyhát bemutató legújabb (akkor 5. kiadású) osztrák szakácskönyvnek Elisabeth Stöckel a szerzője, aki a középosztály háziasszonyát képviseli. A szakácsnő tapasztalatait írja le a legmodernebb ízlésnek és legegyszerűbb elkészítési módnak meg-

¹⁰ Allerneuestes Oesterreichisches Kochbuch für herrschaftliche und andere Tafeln: nebst einer deutschen Erklärung der im Buche vorkommen der Französischen Kunst- und anderen Wörtern dann einigen beiläufigen Anmerkungen zu Jedermanns Verständigung, und einem Anhang alle Arten von Gefrorenen, und eingemachte Früchte zu verfertigen. Hrsg. von einem einem erfahrenen fürstlichen Koch. 2. Aufl. Graz: Trötscher, 1792.

¹¹ Neuestes, bewährtes Kochbuch für Fleisch- und Fasttage: nach dem itzigen Geschmacke für alle Stände eingerichtet. Zweyte vermehrte und verbesserte Auflage, Wien: Anton Doll, 1799.

¹² Forstinger, Marie: Oedenburger Kochbuch. 1900.

¹³ „Die alte Wiener Maass kommt 1,4 Liter gleich. Die Maass enthält 4 Seidel und 1 Seidel entspricht 3 ½ Deciliter, folglich kann man einen Liter mit 3 Seideln berechnen. Das alte Wiener Pfund ist gleich 56 Deka oder 560 Gramm. Das Pfund enthält 32 Loth und 1 Loth entspricht beiläufig 17 Gramm.”

2. kép. Vadász menü Marie Forstinger soproni szakácskönyvéből

felelően.¹⁴ Rögtön a címlap hátoldalán magyarul, kézzel írva a szappan elkészítésének receptjét olvashatjuk. A szakácskönyvön már látszanak a 19. század végi, összeszedettebb stílusjegyek mind formailag, mind tartalmilag. A húsevesekkel kezdődik, aztán egyéb levesekkel folytatódik, majd jönnek a marhahús-ételek, szósok, zöldségek főzése, tojásételek, sülték, édes és savanyú saláták, halak, majd a torták, sütemények, krémek és fagyaltok. Az ételek elkészítését követően az évszakoknak megfelelően 200 menü leírása következik, az előételtől a desszertig, végül a szerző hasznos tanácsokkal, tippekkel látja el a háziasszonyokat.

Ezek a kötetek nemcsak könyvészeti szempontból érdekesek, hanem a gasztronómia-történet számára is értékes forrásként szolgálnak. Nehéz helyzetbe kerül azonban az a mai háziasszony, aki ezen receptek alapján próbál elkészíteni egy-egy fogást. Egyrészt nyelvi nehézségekkel szembesül a bátor vállalkozó, így például a német nyelvű könyvekben tájnyelvi, főként ma már alig használt bajor kifejezések hemzsegnak.

Ha mindezek dacára sikerül lefordítani a receptet, meg kell küzdeni a mértékegységek átváltásával is (már, ha egyáltalán szerepelnek konkrét mértékegységek). Az ismertebb lat, meszely, font sem egyszerű, hiszen itt Sopronban automatikusan az ismert

¹⁴ Die bürgerliche Küche, oder neuestes österreichisches Kochbuch für Bürgerfamilien aus der gebildeten Mittelklasse: Eine auf eigene Erfahrung gegründete vollständige Anweisung, alle Arten Speisen nach dem neuesten Geschmacke und der einfachsten Methode auf die wenigst kostspielige Art zu bereiten: Mit Beigabe von 200 Speisezetteln: Mit einem Anhang: Kurze Anweisung, alle Arten Speisen ohne Gewürze, Essig und Wein auf die möglichst schmackhafte Weise zu bereiten: Eine schätzbare Gabe für Hausfrauen und Mädchen, welche sich dazu bilden wollen. 5., stark vermehrte und verbesserte Auflage. Wien: Sollinger, 1840.

soproni, bécsi, vagy esetleg a budai mértékekre gondolunk, ám a német kiadású könyvek esetében nem árt a keletkezés helyének megfelelő átváltást alkalmazni. A mértékegységek átváltása után következik a mennyiségek felezése, harmadolása, esetleg többel való elosztása, mivel ezek az ételek mindig nagy mennyiségben 8–10 főre készültek, ráadásul úgy tűnik, a 17–18. század emberének étvágya kielégíthetetlen volt.

A magyarra fordított, illetve, ha a régi magyar konyha receptskönyveit vesszük, eleve magyar nyelvű ételleírások már a kezünkben vannak, még mindig nem könnyű nekikezdeni a főzésnek. A kevésbé rejtélyes tikmony (tojás), muntliszt (finomliszt) és tengeriszőlő (ribizli) mellett számtalan olyan hozzávalót is találunk a receptekben, amelyeket ma már nem használunk, ezeket mással kell pótolni. A leírásokban gyakran előforduló kocsonyásító anyag, a Schulz, vagyis halenyv például ma már csak művészkellékként vásárolható, nem számít élelmiszernek. A sütemények bevonatának színezéséhez használt traganth és turnizol sem kapható ma már, egyébként mindkettő növényi eredetű színezék.

A Soproni Múzeum munkatársainak egy lelkes csapata 2014 óta próbálgatja rendszeresen a régi receptek alapján készült ételeket – hol több, hol kevesebb sikerrel. A Storno-konyha névre keresztelt projekt teljesen önkéntes, mondhatni kedvtelés-alapon nyugszik, az eredményekről pedig a www.stornokonyha.hu blogon számolnak be.

A csapat – az évek során változó összetétellel – évről évre részt vesz a Fertődön megrendezett Esterházy Barokk Ételfőző Fesztiválon, ahol szabadtűzön készülnek a barokk kort megidéző ételek. Annak ellenére, hogy szakács végzettséggel egyik csapattag sem rendelkezik, igazán szép eredménynek számít, hogy az egyébként profi mezőnyben mindig sikerül elismeréssel, különdíjjal távozni a megmérettetésről.

A Storno-konyha alapító tagjai: Erdeiné Kuslics Katalin közművelődési munkatárs, Osváthné Kramerhofer Szilvia közművelődési munkatárs, Kiss Melinda művészettörténész, később csatlakozott Osváth Ádám történész, Kollerits Beáta múzeumi könyvtáros. A fertődi megmérettetésen rendszeresen besegítenek a családtagok is.

Végezetül kerüljön bemutatásra egy recept, amelyet már többször elkészített a csapat, és nagy sikert aratott mind a kóstolók, mind a zsűri körében! Ez a desszert a magyar nyelvű szakácskönyvekben is előfordul, borsató vagy borszerdék néven, de mivel ezzel találkozott először a Storno-konyha, most ez kerül bemutatásra.¹⁵ Eredeti leírással, illetve mai ízlésre átdolgozva is bemutatjuk a receptet, a két verzió közötti változtatások többszöri kísérlet, valamint a keserűnarancs hiánycikk mivoltának eredményei. (3. kép)

¹⁵ Allerneuestes Oesterreichisches Kochbuch für herrschaftliche und andere Tafeln: nebst einer deutschen Erklärung der im Buche vorkommen der Französischen Kunst- und anderen Wörternm dann einigen beiläufigen Anmerkungen zu Jedermanns Verständigung, und einem Anhang alle Arten von Gefornen, und eingemachte Früchte zu verfertigen. Hrsg. von einem einem erfahrenen fürstlichen Koch. 2. Aufl. Graz: Trötscher, 1792. 589. Crème von Wein á la Royale. p. 337.

589. Crème von Wein à la Royale.

Einen Löffelvoll Stärkmehl rühret man in einem Topf mit dreyßig Eyerdotter klar, dann wird eine Maaß Malaga dazu gegossen, und mit einem Schneebesen eine halbe Viertelstunde recht geschlagen, hernach reibt man die Schale von zwey Limonien auf Zucker, (es darf aber nicht mehr Zucker dazu genommen werden, als man zu dem Abreiben der Limonie braucht, sonst wird es zu süß) thut es auch dazu, und eine Obertasse Pomeranzenwasser, es wird auf gelinden Feuer so lange mit einem Schneebesen geschlagen, bis es eine dichte Crème ist, und eben einmal sachte aufgekocht hat, es wird auf einer Schüssel als ein Haufen angerichtet, und mit ein Biering fein gehackten Pistazien bestreuet, dann muß es kalt werden.

3. kép. Borsató vagy borszerdék

Borkrém a la Royale

Egy kanálnyi kukoricalisztet egy edényben harminc tojássárgájával simára, habosra keverünk, majd hozzáadunk egy pint (1,415 liter) Malagát, és egy habverővel egy fél fertályórán át (vagyis 7-8 percig) jól elkeverjük; ekkor két citrom héját reszeljük le cukorral (de nem szabad nagyon sok cukrot adni hozzá annál, mint ami szükséges a citrom lereszeléséhez, különben túl édes lesz), és ezt is adjuk hozzá, valamint egy csésze keserűnarancs-levet; tegyük gyenge tűzre, és habverővel kevergetve hagyjuk ott addig, amíg sűrű krém nem lesz belőle, és egyszer finoman forraljuk meg; tálba halmozva tálaljuk, és finomra vágott pisztáciával szórjuk meg, ezután le kell hűteni.

Borkrém 4 személyre:

3,5 dl édes bor (fehér vagy vörös, ízlés szerint)

1 teáskanál kukoricaliszt

5 tojás sárgája és egynek a habbá vert fehérje

1 citrom reszelt héja, cukrozva, valamint a citrom kifacsart leve

további cukor ízlés szerint

A tojássárgákat habosra verjük a kukoricaliszttel, addig, amíg elkezd kifehéredni, majd hozzáadva a bort simára keverjük. A lereszelt cukrozott citromhéjat a boros-tojásos keverékhez adjuk, beleöntjük a citrom levét is, alaposan elkeverjük, hogy homogén masszát kapjunk. A felvert tojásfehérjét óvatosan beleforgatjuk, majd folyamatos kevergetés mellett, lassú tűzön felfőzzük, amíg besűrűsödik. Nagyon kell vigyázni, nehogy a tojás kicsapódjon! Az elkészült krémet poharakba adagoljuk és lehűtjük. Lehet megszórni sózatlan, aprított pisztáciával, de piros gyümölcsökből készült szósszal és néhány mentalevével díszítve is nagyon finom.

„Az utolsó pillanat utolsósága az utolsó
utániból látszik, szükségszerűen későn.”
(Esterházy Péter)

„Az ostor nem közelget a te hajlékodhoz, mert az ő angyalainak parancsolt felőled, hogy őrizzenek téged minden te utaidban; az ő kezekben hordoznak téged, hogy lábad meg ne üsd etc. Soltár[o]k XCI. Vers 10.11.12.

Méltóságos Bornemisza Annának, Isten kegyelméből Erdélyorsz[ág] fejedel[em] asszonyának, [a] Magy[ar]orsz[ági] Rész[ek] assz[onyának], székely ispánné[n]ak, kegyelmes asszonyomnak őnagyságának.”²

Tanulmányomban szeretnék rámutatni arra, hogy milyen célja és értelme van a közgyűjteményekben őrzött történeti források jelenkori feltárásának, mit tanulhatunk meg a kora újkori táplálkozáskultúra és a történeti idők változásából, és hogyan befolyásolják ezek a tanulságok a közgyűjtemények jelenkori társadalmi szerepvállalását, gyűjtemény-építési és -fejlesztési stratégiáját.

A fenti bibliai idézettel és a megbízónak szóló ajánlással kezdi Keszei János, fordító a munkáját, és amikor alig több, mint öt hónap múlva befejezi, ezekkel a sorokkal zárja: „Ille dedit finem, qui primo exordia cepit Anno 1680 Die 7. Februarii kezdettem ez munkához Fogarasban. Több munkáim között végeztem el Die 23. Augusti A[nn]o 1680. Radnóton.”³

Az a szakácskönyv tehát, amit a hazai hagyományban „Bornemisza Anna szakácskönyve” címen szoktunk emlegetni, fordítás. Marx [Marcus] Rumpolt, a mainzi választófejedelem szakácsának száz évvel a fordítást megelőző Új szakácskönyvének [Ein new Kochbuch] fordítása. Pontos címe szerint: „Egy Új Főzésről való Könyv, az az Bizonyosan leíratott, miképpen főzzön és készítsen ember igazán és jól nemcsak a négy-lábú szelíd és vadállatokból, hanem sokféle madarakból és szárnyasállatokból, ahhoz mindenféle nyers és aszú halakból mindenféle étkeket, úgymint főttet, kemencében süttet, rántott prosolatákat, carbonatákat [zsírban és roston sülteteket], sokféle töltelékeket, pastétumokat, hideg étkeket, magyar, német, spanyol, olasz és francia módra, minden-

¹ Elhangzott 2018. október 2-án, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára gasztronómiatörténeti konferenciáján.

² *Lakó Elemér* (közvetésszi): Bornemisza Anna szakácskönyve 1680-ból, Bukarest, 1983. 33. A kiadás alapja: Egy új főzésről való könyv... Marx Rumpolt Ein new Kochbuchja 1604. évi kiadásából fordította Keszei János, 1680. kézirat. Kolozsvári Ref. Koll. majd Kolozsvári Akadémiai Kvt. 2. sz. részleg MsR 1812.

³ *Lakó* i. m. 258.

féle kásákkal, gyümölcsökkel, sásával [mártással], mustárral, confectumokkal [cukrozott gyümölcsökkel, édességekkel] és lictáriumokkal [befőttekkel, lekvárokkal]. Azt is megérthetni, mint kell nagy bankétákat csinálni minden rendűeknek. Melyhez hasonló soha ennek előtte ki nem adatott. A mainzi elector főszakácsa, Marcus Rumpoldus által, a felséges római császár privilégiuma által Anno 1604. Ezzel együtt vagyon egy bizonyos tanétás, miképpen kell minden borokat minden reá következhendő károktúl megoltalmazni, a megveszteket helybehozni, füves és másféle borokat, sert, ecetet és mindenféle italokat csinálni, hogy azok természet szerint ártalom nélkül legyenek. Írta Keszei János Anno 1680.”⁴

A Rumpolt-szakácskönyv első kiadása 1581-ben jelent meg Frankfurtban, Sigmund Feyerabend nyomdájában.⁵ Későbbi kiadásait 1586-ból, 1587-ből és 1604-ből ismerjük. Ez utóbbit használta Keszei János a fordításához.

A Rumpolt-szakácskönyv két nagyon régi, messze a kora középkorba nyúló könyveszeti műfaj egyik utolsó példája, a *Hausväterliteratur* és a *Tischzuchtenliteratur* ötvözte. A gazdasági irodalom – az ideális, önellátó ház gazdálkodásának minden munkájára kiterjedő útmutató és az asztali viselkedés szabályait felsoroló – olykor azokat rímekbe szedő – etikettirodalom különös elegye. A hatalmas, reprezentatív, gazdagon illusztrált kötet egyrészt a szisztematikus teljességre törekvést, másrészt pedig a bevezető fejezet menüoraival vagy az ételleírásokban megbúvó normatív tanácsokkal a korabeli illemről vagy illetlenségről való elképzeléseket idézi. Ezek a szakirodalmi műfajok persze később sem szűnnek meg, csak oly mértékben differenciálódnak és specifikálódnak, hogy az enciklopédikus teljességre törekvés már egyre kevésbé jellemzi őket.

A Rumpolt-szakácskönyv és az azt majdnem teljes egészében lefordító, kéziratot Bornemisza-szakácskönyv a késő középkori kézirat és a kora újkori nyomtatott szakácskönyvirodalom határmezsgyéjén helyezkedik el, elsősorban szerkezete tekintetében. A középkori szakácskönyvek szerkezete tükrözte az egyház böjti előírásait, és az ételleket a húsos és hústalan napok rendje szerint csoportosította. A Rumpolt-szakácskönyv fő szerkezeti vonása, hogy az alapanyagok enciklopédikus, teljességre törekvő rendjében szedi sorra a húsállatokat – a legnagyobbaktól a kisebbekig – a halas ételleket és a zöldséges ételleket, ez utóbbiakat már alfabetikus sorrendben. De megtalálhatók benne a böjtös napok étellei is, azonban nem ezen cím alatt, hanem a levesek fejezetben, amennyiben a szakácskönyv levesétellei mind hústalanok. Középkoriasnak tekinthető a szakácskönyv abban a tekintetben is, hogy mind az ételleírásokat megelőző étrendekben, mind az ételleírásokban megbújó javaslatokban, kizárólag a középkori rendszerű, napi két étkezésről van szó, a délelőtti és esti órákra eső, azonos étrendű, főtt étellek sorából álló ebédéről és vacsoráról.

⁴ Lakó i. m. 34.

⁵ Digitalizált verziója megtekinthető a Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel digitális állományában: <http://diglib.hab.de/drucke/2-3-oec-2f/start.htm?image=00005>

Amikor az első kiadás után 100 évvel Bornemisza Anna a művet lefordíttatja, az erdélyi fejedelmi udvar táplálkozása is a középkori és az újkori táplálkozási rendszer határán mozog. Ezt a strukturális szerkezetváltozást persze csak a jelenkor történésze állíthatja, aki tudja már, milyen változások felé mozdult el a 17. század után az európai táplálkozási rendje, és hogyan jelent meg a nap korai órájára eső reggeli, először a mezei munkások és a fiatalok étkezési szokásaiban, majd fokozatosan egyre szélesebb körben.

A Rumpolt-szakácskönyv a maga reprezentatív, teljességre törekvő igényével különösen, de általában a nyomtatott szakácskönyv önmagában nem a valós mindennapi gyakorlatok forrása. A Keszei-fordításról sem feltételezhető, hogy tényleges hatással lett volna az Apafi-Bornemisza udvar táplálkozási szokásaira. A Rumpolt-szakácskönyv alapanyagokban való hivalkodó gazdagsága aligha esett egybe az Apafi-Bornemisza udvar – elsősorban a saját majorság termelési profiljára támaszkodó – élelmiszer-nyersanyagainak kínálatával. Még akkor sem, ha az erdélyi fejedelmi konyha rendszeresen fogyasztott délszaki csemegéket – fűszert, gyümölcsöt, halféleséget –, a görög kereskedők szállításaiból. Az udvar tényleges és szokásosnak mondható táplálkozásának rendjét nem szakácskönyvekből, hanem más források bevonásával lehet – ha lehet egyáltalán – megismerni. Azt, hogy a középkori kettős étkezési rend meghatározta a mindennapok ritmusát, biztosan állíthatjuk, például Apafi Mihály naplója alapján.⁶ Álljon itt egy példa az 1681. esztendő két hónapjáról:

„[1681. október.] 21. Érkeztem be Szamosújvárbán 12 óraker, kiért áldassék Istennek szent neve mindörökké. Itt mulattam heted napig. [1681. október] 26. [nincs bejegyzés, csak dátum] [1681. október] 28. Indultam ki Szamosújvárból ebéd után, mentem háltni Füzesre. [1681. október] 29. Füzesről ebédre mentem Czegébe, háltni Katonába. Másnap is ott mulattam. [1681. október] 30. Jött hozzám a budai vezér követe. [1681. október] 31. Katonábúl ebédre mentem Sármásra, ebéd után háltni Záhra. [Novembris] 1. ebédre mentem Keménytelkére, vacsorára bé Radnothra. Itt mulattam negyed napig. [1681. november] 4. Innét ebédre mentem Ádámosra, háltni Küküllővárra. [1681. november] 5. Innét ebédre mentem Szépmezőre, háltni Balásfalvára. [1681. november] 6. Itt mulattam. [1681. november] 7. Ebédre Koslárdra, háltni Fejérvárra. [1681. november] 11. Jött hozzám a portáról a fővezér követe. [1681. november] 15. Ezen követ volt fenn nálam ebéden. [1681. november] 24. Délután mentem alá Alvinczre. [1681. november] 26. A gyaloglás miatt esék reám a nyavalya. [1681. november] 27. Ebéd után jöttem be Vinczről Fejérvárra.”

Apafi naplója évek hosszú során át az esztendőnek és a hónapoknak egyöntetű ritmusát mutatja, amikor a bejegyzések rendjét az *utazás és „múlatás”* – azaz ott-tartózkodás – szokásos sorrendje nyújtja. Az Apafi-Bornemisza udvartartás utazása és múlatása évről évre ugyanazt az útvonalat írta le birtokai körén belül. Az év elején január heteit, néha

⁶ Tóth Ernő (kiad.): I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója, 1634–1694. Erdélyi Múzeum, (XVII.) Kolozsvár, 1900. 82–93., 142–155, 213–221., 270–281., 325–335.

a februárba is átnyúlóan Ebesfalván töltötte az udvar. A tavasz nagy részét Fogarasban töltötték. Ezt a hosszú fogarasi tartózkodást mindig megszakította néhány nap, amikor Kománába mentek. A fogarasi tavasz végén egy hetet, néha 10-12 napot Porumbákon időztek. Ez a porumbáki tartózkodás általában májusra esett. Utána Fejérvárra költöztek. A június és a július a gyakori, rövid utazgatás ideje volt. Ezekbe a hetekbe belefért változóan néhány napos dévai, radnóti, balásfalvi, görgényi tartózkodás és szinte minden évben néhány nap az algyógyi *feredőben*. Az augusztusi napokat rendszerint Radnóton töltötte az udvar, és csak szeptemberben mozdult ki onnan. Az ősz fő szálláshelye aztán Fehérvár, de szüretkor mindig ott voltak Alvincon egy-két napra. November-decemberben már nem volt nagy utazgatás, ezeket a heteket Fehérváron töltötték, hogy aztán az év első napjai elteltével három-négy napos úttal elérjék Ebesfalvát, és kezdődjön az éves ritmus előlről. Az évek és hónapok ilyen kiszámítható rendjén belül pedig az egyes napok időbeosztását az *ebédre, vacsorára* biztos pontja tette kiismerhetővé. Kivételt ez alól a hadba szállás vagy épp a hadak elől való menekülés jelentette. 1682-ben, augusztus 21-től október 21-ig és 1683-ban július 8-tól november 4-ig, Apafi magyarországi táborba szállásának idején, nincsen ilyen pontos adatunk az otthoniakról. És megszakadt ez a rend 1685 végén, amikor az őszi fehérvári napok után egy-egy hetes ebesfalvi és balásfalvi tartózkodás múltával az udvar december 1-én Szeben városának falai mögé húzódott, és 1686. augusztus 26-ig ott is maradt.

Az egész udvartartás napirendje is *ebéd* és *vacsora* rendjére utal, amikor a fejedelem asztalához vagy az udvarmester asztalához meghívott vendégekről szól: „[Főember, udvarló, és uraim,...] ebéd és vacsorának idein asztalhoz való ülésünkkor s felkelésünkkor is hopmestereinket kísérvén rendes udvarlásokkal condecorálják [ékesítik], s ha kit közülök, a jó rend ugy hozván, hopmesterünk vagy asztalunkhoz mosdat, vagy magához asztalához szólít, magok alkalmaztatását cselekedjék illendőképén...”⁷

A fejedelmi vagy főúri ebédlőházak közös asztalainak rendjét számos korabeli forrásból ismerhetjük,⁸ a Rumpolt-szakácskönyv is magától értődőben beszél róla. A végletekig részletezett nyilvános étkezés rendszere az udvar népének, a hierarchiának állandó, finom újraírása és megerősítése. Ismerünk olyan udvartartási rendet, ahol az asztalok hierarchiája mellett még a felszolgálható ételek hierarchiája is szabályozva volt, melyik asztal hány húsételt, mennyi cipót, bort kaphat... és így tovább.⁹ A közös ebédlőház presztízsfogyasztásának nyilvánosságát az újkor folyamán a nyilvánosság visszaszorítása, fokozatos kizárása, végül a teljes elhatárolódás fogja majd felváltani.

⁷ -I. -R. (kiad.): Apafi Mihály udvartartása. Történelmi Tár, 1894. 557-563.; Szádeczky Béla (kiad.): Apaffy Mihály erdélyi fejedelem udvarának rendtartása. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (V.) 1898. 494-505.

⁸ *Koltai András* (sajtó alárendezte, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta): Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek, 1617-1708. Budapest, 2001.

⁹ *Kern, Arthur* (Hg.): Deutsche Hofordnungen des 16. und 17. Jahrhunderts. Voll.2. (= Denkmäler der deutschen Kulturgeschichte, II. Abteilung: Ordnungen), Berlin, Vol.1. 1905, Vol.2. 1907.

Mai szemmel nézve nem csoda, hogy amikor ez a teljesen magától értődő, természetes és öröktől valónak tételezett rend szerte foszlani, és az új idők, új divatja minden szokásost elsodorni látszik, akkor a kortársak riadtan kongatják a vészharangot! Az Apafi-Bornemisza udvar régtől szokott rendjét megszűnni látó Apor Péter ennek az elmúlásnak ismert krónikása, aki többek között épp az asztali szokások megváltozásával bizonyítja a *náj módi* elharapózását. A *Metamorphosis Transylvaniae* című művében az Apafi-udvarban szerzett gyerekkori élményeit tekintette a régi világ utolsó pillanatának.¹⁰

„Ha valakinek azt mondtad volna: kell-e kávé, talán azt értette volna, hogy állj el mellőle. Ha: kell-e thé, talán azt tudta volna, hogy tezed [azaz tegezed]. Ha csokolatával [csokoládéval] kínáltál volna valakit, talán azt tudta volna, ha tudta volna, hol volna Kacsulátafalva Fogarasföldin, hogy az kucsulási patakból kínálsz. Ha valakit kínáltál volna rosólisssal [fűszeres itallal], talán azt gondolta volna, hogy napfeljötté előtt harmatot szedtél, s avval kínálsz, avagy rozsból is sült kenyérral kínálsz. Híre sem vala ezeknek az régi időkben, hanem Brassóban főzték az fahéjvizet, azonkívül az reggeli italt hívták aquavitának, vagy tiszta égettbor ittanak, honnan is az úrasszonyok apró pincetokokban, úgy az nemes- és főasszonyok is úgy kínálták, s kivált az idegen embert.” [...] „De kést senkinek nem adtának, hanem az igen nagyjanák az embereknek az inasánál volt az maga kése, úgy adta be az urának. De ezenkívül is, akármely nagy ember volt, az öviben hátul az hüvelyiben volt a kése, mikor asztalhoz ült, elévette az hüvelyit, kivette az kést, és ett vele, azután hogy ett vele, megint az hüvelyibe betette, az háta megé az öviben szúrta. Mindazáltal ebéd előtt vagy vacsora előtt az inas elkérte az kést, megtisztította, az úrnak úgy adta oda, s úgy tette az hüvelyiben. [...] Az asszonyok is a kést magok hordozták; rendszerént egy hüvelyben két kis kések volt s egy villájok, az sinórra övekhez kötötték, hosszan sinórral az előruhájok [felsőruha, kötény] mellett lebecsátották, hogy az hüvelyek vége csaknem az bokájokat érte.” [...] „Nem értem ugyan, de az régi emberektől hallottam, hogy azelőtt még villájok sem volt az magyaroknak külön, hanem egy vagy két villa volt az asztalnál, azt elébb s meg elébb adták, úgy vettek húst a tángyéra.”¹¹

Apor utolsó példája, hogy ő már nem emlékszik olyan időkre, amikor a villa még nem tartozott az egyedi terítékhez, csak az öregektől hallotta, úgy érthető, hogy ez a zsémbelő öregember is képes elfogadni az innovációk megjelenését, de az, amit ő most tapasztal, az a veszélyesen felgyorsuló időkre utal. Hisz az 1736-ban lezárt írás elsődleges szándéka a függetlenségét veszített Erdély változásának leírása, a hagyomány nimbusza és a múlt nosztalgijája. A 18. század hajnalán a szövegből árad az idők és rendek kontinuitásának megtörése, a történelem mint tapasztalat elvesztése, illetve az efelett érzett riadalom és keserűség. A mi szempontunkból fontos részlet a szerző zárszava, amikor is érzékletesen fogalmazza meg az új idők érzetét, az újítások nyomán megjelenő újdonságok félelmetes lendületét:

¹⁰ Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. Kócziány László (előszó és jegyzetek.) Bukarest, 1978.

¹¹ Apor i. m. 31.

„Egy kis kérdés: Kérddheti valaki: Apor Péter, miért írtál itt le némely dolgokat, az kiket látunk, hogy még ma is úgy folynak, az mint írod, s mi szükség volt aztot leírni? Felelet: Nézd meg, *negyvenkilenc esztendőől* fogva az régi erdélyi szokástól, az melyet eszedben vehetsz az fenn leírt erdélyi szokásokból, mely messze mentél, erdélyi ember: hiteds el magaddal, *az következő negyvenkilenc esztendő*, az míg elfoly, *ha úgy foly* az erdélyi dolog az nájmódi, újmódi, rosszmódi szerint, *mint folyt az eltölt negyvenkilenc esztendő alatt*, azokban, az melyek még most folynak, *semmit az te maradvád [maradékaid, utódaid] úgy nem folytat[na], az mint csak most is folynak az dolgok*; azért Isten tudja, ír-e utánam valaki, vagy sem; azért íráom le, hogy midőn azok is lassan-lassan elmúlnak, még is maradváink emlékezzenek meg régi alázatos együgyűségeikben Erdélynek gazdagságáról, az nájmódi mellett való koldusságáról.” [kiemelés KK]

Apor Péter itt az idők folyásának nagyon szép megfogalmazását nyújtja. Olyan szubjektív élményt ír le, melyet – valljuk be – mindannyian ismerünk! Hiába alkotunk különböző mechanikus szerkezeteket az azonosnak tételezett időegységek számlálására – melynek épp Apafi Mihály is nagy mestere volt –, egyetemes antropológiai állandóként ismerjük a lassan cammogó időt, a rohanó perceket vagy az évről évre ciklikusan visszatérő tavaszt.

Reinhart Koselleck, a 20. század második felének jelentős német történésze arra figyelmeztet, hogy az idők folyásának nemcsak individuális érzetével kell számolnunk, hanem létezik a történeti idők sokasága is. Koselleck történeti idők alatt a társadalom kollektív időtapasztalatait érti: a múlttól alkotott képzeteket, vagy a jelenkorhoz fűződő közös élményeket, vagy a jövőre irányuló várakozásokat. A társadalmi és politikai cselekvésekben, a társadalmi intézményekben, a politikai szövegekben mind tetten érhetőek a múlthoz-jelenhez-jövőhöz kapcsolódó kollektív képzetek.

Mikor ért véget a múlt? Mettől meddig tart a jelen? Mikor kezdődik a jövő? Apor szerint, ha a jelenkor nemzedéke elmulasztja megismerni az előző nemzedékek – vagy itt 49 év – életvilágát, akkor a következő nemzedék már semmit nem fog tudni a jelen szokásából. Koselleck szerint „a konkrét történelem meghatározott tapasztalatok és meghatározott várakozások közegeiben pereg”, azaz a történeti idők dinamikáját az határozza meg, hogyan építi fel a társadalom a múltban szerzett tapasztalatokra a jelenben a jövőre vonatkozó elvárásait. *Ha a tapasztalati tér és az elvárási horizont között elveszik a kapcsolat* – ha a jövő semmiben nem támaszkodik a múlt tapasztalataira, vagy a múlt tapasztalatai tapodtat sem engednek a jövő kényszerű változásainak –, mindkét esetben a meghasadt kollektív történeti tudat krízisével számolhatunk.

Koselleck a *Geschichtliche Grundbegriffe* „Történelem” címszavában¹² és az *Elmúlt jövő* című kötetében¹³ írja le azt a hosszú folyamatot, ahogyan tapasztalati tér és elvárási

¹² Koselleck, Reinhart: „Geschichte, Historie” címszó, In: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (Vol. 1–8.) Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart (Hrsg.) Stuttgart, 1972–1997, 2. kötet, 1975, 593–717.

¹³ Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán, Szabó Márton. Budapest, 2003.

horizont viszonya a 18. század folyamán fokozatosan megváltozik. Vegyük példának a középkori históriákat! Ezekben úgy tükröződik az idők állandósága, hogy a kortársak hosszú, több száz, esetenként több ezer év tapasztalatait tekintik a kiszámíthatóság, prognosztizálhatóság alapjának. A 18. századot megelőzően a *historia est magistra vitae*. Az új kor az újkorral kezdődik. A történelem kilép az örökérvényű történetek törvényszerűségéből és feltartóztatlan folyamattá lényegül át. A gyorsuló idő, a múltbéli tapasztalatok érvénytelenítése, a megállíthatatlan fejlődés, az egyetemes emberi történelem (a *Geschichte an sich*) - egészen pontosan, ezeknek a képzete - a 18. század folyamán jön fokozatosan létre, és kardinálisan megváltoztatja a társadalom történeti tudatát.

A 18. század nemcsak a történelem, hanem a *társadalom*, a *kultúra* vagy a *természet* fogalmának *temporalizálódásával* is együtt jár: azaz azzal az új – a jelenkor emberének nehezen reprodukálható felismeréssel –, hogy az örökérvényűnek tételezett világ maga is történeti időben mérhető produktum, kitéve az állandó változás kényszerének. Ez az a felismerés, hogy a természet vagy a kultúra nem eleve adott dolgok tulajdonságainak az összessége, hanem létrejövő és megszűnő dolgok átrendeződő halmaza. Ennek a folyamatértelmezésnek a felfedezése kiegészült a korabeli európai ember azon meggyőződésével, hogy önmaga egy tudományos-technikai fejlődés csúcspontján helyezkedik el. Semmi nem tudta megakadályozni az európai fehér embert abban, hogy magát a teremtés és a világ céljának tekintse. Ebből a pozícióból tekint a világ fennmaradó részére, ahol egyetemes történeti fejlődés korábbi szakaszait véli felfedezni.

Ez a történetfilozófiai momentum teremt meg a múzeumokat: az elveszett vagy elveszíthető, de begyűjthető és megőrizhető múlt és jelen birtoklásának küldetését. Paradox helyzet ez! A múlt (a tapasztalatok) érvénytelenedése teremt meg a múlt megőrzésének kényszerét?! A modernizálódó társadalom a megőrzéshez ragaszkodó társadalom?!

Hermann Lübbe, német filozófus tovább gondolja a kosellecki fogalmakat és kiegészíti egy – a német nyelvre oly jellemző - bravúros szóösszetétellel, amikor megalkotja a *Gegenwartsschrumpfung* fogalmát.¹⁴ A *jelen zsugorodása* az az élmény, amikor az egy időegység alatt növekedő számú innováció függvényében csökken az az időszak, amelyből visszanezve, egy elmúlt, egy idejétmúlt világra tekintünk vissza, melyben már nem ismerjük fel a jelenben ismerős életvilágunkat, és ezért számunkra idegen és érthetetlen múltként tűnik fel. Az *innovationsabhängige Gegenwartsschrumpfung* pedig a *jelen újításfüggő zsugorodása*, miszerint is az idegenné váló múlt távolságának kronologikus csökkenésével egyidejűleg folyamatosan csökken az az időszak is, amelybe előre tekintve olyan jövőt vélünk látni, mely jelenkori életviszonyainkkal már nem összehasonlítható. Összességében a jelen zsugorodása annak a korszaknak a rövidülése, melyben életvilágunk állandóságával számolhatunk.¹⁵ Még jobban leegyszerűsítve: a ma egyre rövidebb lesz és holnap már elavul; és ebben a kurta mában már el sem tudjuk képzelni, mi lesz holnap, hisz amit

¹⁴ Lübbe, Hermann: Gegenwartsschrumpfung und zivilisatorische Selbsthistorisierung. In Frithjof Hager - Werner Schenkel (Hg.): Schrumpfung. Chancen für ein anderes Wachstum. Ein Diskurs der Natur- und Sozialwissenschaften. Berlin-Heidelberg (Springer Verlag), 2000. 11–20.

¹⁵ Lübbe i. m. 11.

tegnap érvényesnek tartottunk, mára érvényét veszítette! A kortárs három nemzedék egymáshoz való viszonyában egyszerre van jelen a folyamatos újdonság és a folyamatos elévülés, elmaradottság. Micsoda paradoxon ez is: az innovációs ráta növekedésével az elévülési ráta is nő. Nő a különidejűségek egyidejűsége,¹⁶ az evolúciós dinamikával együtt nő a reliktumok tömege. Megint csak látszólagos paradoxon, hogy tehát a kultúra növekvő dinamikájával nő a muzealizáció dinamikája. Mindennek múzeumot alapítunk, amit már nem tartunk érvényesnek!

Bornemisza Anna szakácskönyve vagy az Apafi-Bornemisza udvar gazdasági iratanyagai, a levéltárakban és múzeumokban megőrzött történeti iratok, Apor Péter emlékezései, tehát messze nem (csak) a kora újkori táplálkozás dokumentációi, hanem az egyre gyorsabban idegenné váló múlt kiválasztott, kiválasztódott – muzealizált – emlékei. A tudományos történeti tudat ezekből építi újra az idegenné váló múltat és ezzel kompenzálja a változások felgyorsulása és heterogenitása miatt eltűnő bizalmas világot. A levéltárak és múzeumok számára kötelező megőrzési és konzerválási feladat, az időn átívelő azonosság megőrzése a modern társadalom specifikus kötelezettsége – ha úgy tetszik, terhe -, mely alkalmasint annál szükségesebbnek bizonyul, minél inkább erősödik a jelen (innovációfüggő) zsugorodása és ezzel együtt a kontingencia – a lehetséges változatok közötti választások kényszere –, a jelenkor emberének elbizonytalanodása.

Kisbán Eszter 1983/1984-ben fogalmazta meg a hazai és európai táplálkozáskultúra korszakaira és fordulópontjaira vonatkozó vázlatát.¹⁷ Az európai táplálkozáskultúra általa javasolt periodizációjának alapját az innovációk megjelenése és elterjedése adta: a szakácskönyvek szerkezetének, a napi étkezések rendjének, az asztali eszközök használatának, vagy a szakácművészet európai központjainak változása.

A kora újkorra tehető kardinális változások – épp úgy, ahogyan az már Apor Péternek is feltűnt – az innovációk sűrűsödését mutatják. Míg a középkori és újkori táplálkozási szokások között a strukturális innovációk elterjedése és a mindennapi gyakorlatba való beépülése esetenként több száz évig is eltartott, később már az egyébként lassú reakcióidejű táplálkozási szokásoknál is kb. három generáció alatt manifesztálódott egy-egy innováció: legyen szó mondjuk a takaréktűzhely és a vele párhuzamosan használatba kerülő, lapos aljú fémedények elterjedéséről. Az utolsó, a jelenkorig tartó korszak strukturális változásainak gazdaság- és társadalomtörténeti indikátoraiként Kisbán Eszter megnevezi a modern természettudomány, a technika és az iparosítás térnyerését a táplálkozáskultúrában; a városiasodás és a társadalmi mobilitás hatását a tömegellátásra; a női munkavállalás és a háztartás-gazdálkodás átalakulását, a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozását a gasztronómiában, a lokális eltérések kiegyenlítődéését, mai szóval a globalizáció hatását.

¹⁶ Vö. *Ernst Bloch*: Korunk öröksége. Budapest, 1989. 111.; *Bausinger, Hermann*: Párhuzamos különidejűségek. (A néprajztól az empirikus kultúratudományig). *Ethnographia* 100 (1989), 24–37.

¹⁷ *Kisbán Eszter*: Korszakok és fordulópontok a táplálkozási szokások történetében Európában. Néprajzi vázlat. *Ethnographia* 94. (1984), 384–397.

Ha 2019-ben visszatekintünk a modern és késő modern társadalom táplálkozáskultúrájának egészére, akkor az innovációk megjelenése – ipari konzerválás, ipari és lakossági fagyasztás mint konzerválás, a közétkeztetés jelentőségének növekedése, a globalizáció hatása az étel-miszer-választékra és más tényezők – mellett a kontingenciát, a lehetséges változatok közötti választások valószínűsíthetőségét tekinthetjük a legmarkánsabb jellemzőnek. Azt a rendkívüli heterogenitást, mely a kortárs három generáció életében mindent egyidejűleg lehetővé tesz: az önellátó háztartás kultuszától a teljes piacfüggőségig, a globális étel-miszer-kereskedelemtől a lokalitás politikai retorikájáig, a halmozottan hátrányos helyzetűek szükségállapotától a világméretű pazarlásig.¹⁸ Ez azonban azt is jelenti, hogy a jelenkori közgyűjtemények legnagyobb kihívását már nem (csak) a múlt megőrzése, hanem a jelenkor archiválása jelenti: milyen szempontok szerint rendezzük és tároljuk a jelenkorról szóló ismereteinket, ha minden azonnali mulandósággal fenyeget? Nem elegendő csupán az utolsó pillanat hajszolása, hisz az utolsó pillanat utolsósága az utolsó utániból látszik, szükségszerűen későn.

Marx Rumpolt: Ein new Kochbuch, Frankfurt, 1581 (Bevezető címodal részlete)

¹⁸ Vö. Kuti Klára: Trendek, kérdések és források a jelenkori táplálkozáskultúrában. In: Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene. Tudományos konferencia a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére. Szerk. Vargyas Gábor Budapest – Pécs, 2011. 459–487.

TANULMÁNYOK

Hajdók Judit

A soproni Szent Mihály-plébánia-
templom orgonatorténete a Storno-
féle templomfelújítástól. A templom
Hesse- és Rieger-orgonája

A soproni Szent Mihály-plébániatemplom kilencszáz éves története alatt a 14. század második felében nyerte el mai alakját, a homlokzati toronnyal ellátott, háromhajós és kereszthajós álbazilikális formát.

A városplébánia templomának egymást követő orgonáira már az 1400-as évek közepétől utalnak levéltári források. Bárdos Kornél a *Sopron zenéje a 16–18. században*¹ című monográfiájában sok feltárt adatot közölt orgonákról és orgonistákról. A dokumentumok feldolgozottsága azonban a könyvben nem teljes körű, hiszen a tematika nem fókuszálható kizárólagosan az orgonára.

A templomban évek óta folyó nagyszabású helyreállítási munkák része a Rieger-orgona helyreállítása is. Jelen tanulmány a Storno-féle templomfelújítástól mutatja be az orgonatorténetet, vagyis az 1865-ben a karzatra kerülő Hesse-, majd a Storno-féle orgonaházba épített Rieger-orgona történetét.

Az 1823. évi leltár² 22 regiszteresnek írja le a Szent Mihály-plébániatemplom orgonáját, amelyet a soproni születésű, majd bécsi inasévek és vándorlás után 1810-ben Sopronban letelepedett König Fülöp (Philipp König, 1781–1852) készített. A mester 1817-ben fejezte be a hangszert, aminek az ára 9977 váltóforint volt. Az ár felét a város mint kegyúr biztosította.³ Az orgonához tartozott egy orgonapad, kottatartó és egy pad az orgonát fújtató, „szíjhúzó” személynek („Orglzieher”) is. A templomban nagy zenei élet folyt. „Az istentiszteleteket egész éven át a kórus és a zenekar kíséretével mindenki épülésére végzik a toronyzenészek, énekesek, énekesnők és még mások szíves, készséges, állandó és díjazás nélkül” – jegyzi meg az 1829. évi Juranits-vizitáció.⁴ Az 1858. évi leltár már egy második, kis, pedál nélküli orgonát is felsorol a kóruson.⁵

¹ Bárdos Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Bárdos 1984.)

² Inventarium der beiden Stadtpfarrkirchen zu Sct Michaël u: zum heil Geist. Anno 1823. die 29va. Sopron, a Szentlélekről és Szent Mihály Főangyalról elnevezett Városplébánia Levéltára (a továbbiakban: VPL). 17. doboz. Leltárak. A 22 hangzóregiszter mellett két segédregisztert is említ a leltár, amelyek feltehetőleg a manuálkópula és csengő volt. A városplébánia levéltári anyagát *Kormos Gyula* rendezte. A jelzetek az általa összeállított jegyzéket követik.

³ Az orgonán a szobrász munkákat Mnich János, a festési munkákat Maurer Ignác és Ferdinánd végezte. Bárdos 1984. 155–156.

⁴ A vizitációs kérdésekre adott válaszok. Győri Egyházmegyei Levéltár Püspöki Levéltár (a továbbiakban GyEL PL). Conscriptio Proventum. Sopron. 1829. június 12. és Bárdos 1984. 161.

⁵ „Auf dem Chor ... 1 kl. Orgel /:Positiv:/. Inventarium der zur St: Michael Stadtpfarrkirche gehörigen Gerüsthe und Effecten. Im Jahre 858. VPL 17. doboz. Leltárak.

Az 1860-as évek elején a templom meghatározó helyreállítása kezdődött el Storno Ferenc (1821–1907) helyi építőművész tervei alapján. A templom belső építészeti terében a kereszthajó két szentélye oratóriumainak elbontásával a szentélyek két szintje összenyílt, és neogótikus stílusban újonnan készült a templom falfestése, burkolata és berendezése. A restaurálást Sopron város és a Soproni Katolikus Konvent, a soproni katolikus hívők testülete, közösen végeztette.

A munkálatokhoz az orgonákat le kellett bontani. A leszerelésért, hat személy háromnapos munkájáért, összesen 11 forintot fizetett 1864. júniusban a városplébánia.⁶ A templomot az év október 2-án dr. Simor János győri püspök szentelte fel. Az ünnepélyes felszentelést követően az Oedenburger Lokal-Blatt megjegyezte a templomrestaurálásról, hogy „bár még hiányzik a nagy orgona és néhány oltárt fel kell állítani, de ennek a menygyei istenháznak a pompáját nem lehet nem észrevenni.”⁷ Decemberben Franz Hagemann (1816–1870) helyi orgonaépítő kapott 12 forintot az orgona leviteléért („Abtragen”).⁸

A Hesse-orgona

1865-ben Bécs városa iparműkiállítás megrendezését tervezte. A kiállításon Carl Hesse (1808–1882) neves bécsi orgonaépítő mester egy jelentős nagy orgonával kívánt megjelenni. A tárlat azonban elmaradt, ezért Hesse több fórumon igyekezett az orgonát értékesíteni. Július 2-án levélben fordult a soproni városplébánoshoz, hogy tudomására jutott az újjáépülő templomban egy új, nagy méretű, „gótikus stílusú” orgona beszerzésének a szándéka, ezért felkínálja az orgonáját (1. kép).⁹ A hangszer méretét Hesse a középső szakaszban 26 láb magasnak, a szélességet 18 láb 9 colban,¹⁰ a mélységet 8 láb 3 colban, a játékasztallal együtt pedig 12 láb 3 colban határozta meg. A bécsi mester az orgona befejezéséért és felállításáért tizenkétezer osztrák forintot kért, amihez többéves részletfizetési kedvezményt is felajánlott. Egyúttal megemlítette, hogy olcsóbb orgona elkészítését is vállalja, és mivel éppen Zalaegerszegen állít fel egy nagy orgonát, szívesen ellátogat Sopronba.

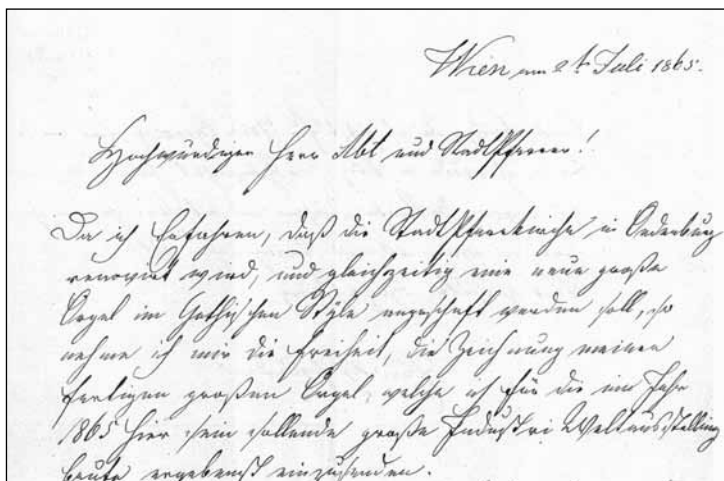
⁶ Conto. Oedenburg am 20. Juni. 1864. VPL 17. doboz. Orgona iratok.

⁷ „... Obwohl noch die große Orgel fehlt und mehrere Altäre aufzustellen sind, bemerkt jeder vorläufig die innere Pracht dieses herrlichen Gotteshauses ...” Oedenburger Lokal-Blatt. 1864. október 5. IV. évf. 80. sz. 3.

⁸ Conto. Oedenburg am 12 Dezember 1864. VPL 17. doboz. Orgona iratok.

⁹ „Eine neue große Orgel im Gothischen Style”. Carl Hesse levele Rách Ferenc apát városplébánosnak. Bécs, 1965. július 2. VPL 17. doboz. Orgona iratok.

¹⁰ Egy bécsi láb 31,6081 cm és egy col (hüvelyk) 2,63405 cm.

1. kép. Carl Hesse 1865. július 2-i levele a városplébánosnak. VPL 17. doboz. Orgona iratok.

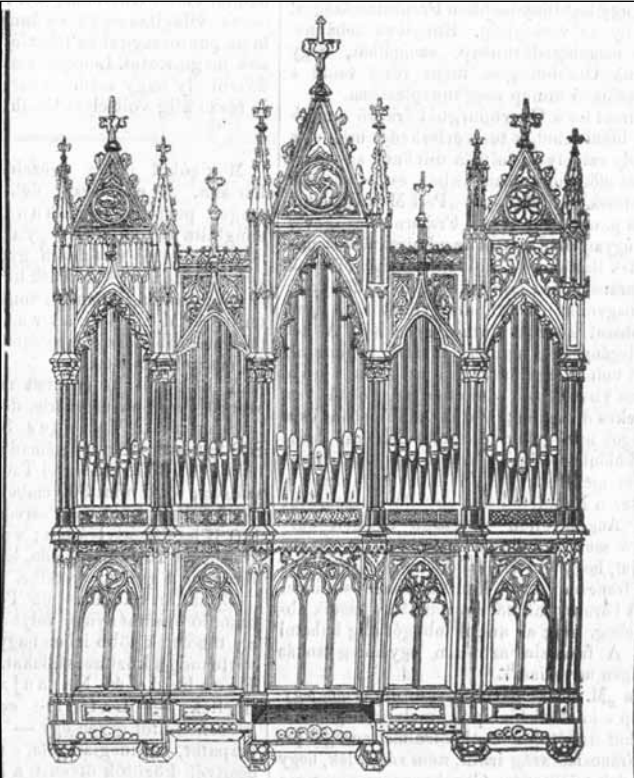
Hesse mellékelte a diszpozíciót¹¹ is:

im Hauptwerk /Főműben		im Oberwerk /Felsőműben		im Pedal /Pedálban	
1. Principal	8 fuß ¹²	1. Geigen Principal	8 fuß	1. Principalbaß	16 fuß
2. Bourdon	16 fuß	2. Viola d Gamba	8 fuß	2. Violon	16 fuß
3. Salicional	8 fuß	3. Flauto Travers	8 fuß	3. Subbaß	16 fuß
4. Hohlflöte	8 fuß	4. Lieblich Gedackt	8 fuß	4. Posaune	16 fuß
5. Gedackt	8 fuß	5. Unda maris diskant	8 fuß	5. Principalbaß	8 fuß
6. Trompet	8 fuß	6. Fugara	4 fuß	6. Cello	8 fuß
7. Nachthorn	4 fuß	7. Octav	4 fuß	7. Trompet	8 fuß
8. Octav	4 fuß	8. Flauto	4 fuß	8. Narsardt	10 ² / ₃ fuß
9. Flauto	4 fuß	9. Octavin	2 fuß	9. Quinta	5 ¹ / ₃ fuß
10. Terzian	3 ¹ / ₂ fuß	10. Fagott	16 fuß	10. Octav	4 fuß
11. Flauto	2 ² / ₃ fuß				
12. Superoctav	2 fuß				
13. Cornett	8 fuß 3 fach				
14. Mixtur	2 fuß 4 fach				
Nebenzüge /mellékregiszterek					
1. Manual Koppel /manuálkopula					
2. Calcantenruf /csengő a fújtatónak					

¹¹ Diszpozíció: hangszínösszeállítás, a sípsorok, hangszínek összessége.

¹² Fuß: láb. Az orgonán a hangmagasságot lábban adják meg. A 8' hosszúságú síp a normál hangmagasságot adja, a 4' hosszú egy oktávval magasabb, a 16' hosszú síp egy oktávval mélyebb hangot ad.

Mivel Hesse egyelőre nem kapott választ Sopronból, augusztus 25-én meghirdette az orgonát a Pesti Naplóban (2. kép).¹³

**Nagy
templom-orgona,**

36 Registerrel, mely alulról által azon iparműkiállításra, melynek ez évben Bécsben kellett volna megtörténni, építetett, de minthogy most már semmi remény sincs közel levő kiállításához, annál fogva az jutányosan eladatik, ezenkívül több kisebb orgonák is jutányos áron megszereshetők

Hesse Károlynál Bécsben, Mariahilf, Millergasse 19.

Mindenféle nagyságu és különféle építésmódoru orgonák építése jutányos áron elfogadtatik s a legrövidebb idő alatt elkészittetik.

983 1-1

2. kép. Carl Hesse hirdetése a Pesti Napló 1865. augusztus 25-i számában.

¹³ Pesti Napló. 1865. augusztus 25. 16. évf. 194-4606. sz. 4.

Az újságban megjelent orgonaház feltehetőleg nem a Hesse-orgonát mintázza, hanem a nyomdában rendelkezésre álló, vagy esetleg Hesse tulajdonát képező orgonás pecsét nyomata.

A konvent augusztus 25-én tárgyalta először Hesse ajánlatát.¹⁴ Néhány nap múlva a bécsi mester táviratilag érdeklődött a plébánostól az orgonavétel felől, és a választ előre ki is fizette. Rách Ferenc városplébános a választáviratban megígérte az orgona megvételét, ugyanakkor próba feltételéhez kötötte.¹⁵ Augusztus 31-én háromtagú küldöttség utazott Bécsbe megtekinteni az orgonát: Franz X. Aberth pénzügyi felelős, Ignaz Flandorffer restaurálási bizottsági tag és Lorenz regens chori.¹⁶ A konvent szeptember 5-én levélben fordult a tanácshoz. Engedélyt kért a városi kegyúrtól, hogy a szakértők által mesterműnek ítélt, és a Szent Mihály-templomba minden tekintetben megfelelő Hesse-orgonát a templompénztárból megvehesse, és a kifizetéshez részben igénybe vehesse a Szentlélek-templom pénztárát is.¹⁷

Az orgonaház tervét Storno Ferenc építőművész rajzolta neogótikus stílusban 1865. szeptember 7-i dátummal, a középső tükörben egy órával (3. kép).¹⁸ Az orgonaszekrényen Storno az oltárokon megjelenő formákat, faragványokat idézte. A homlokzati öt sípmezőt fiatornyos, lombdíszes vimpergák emelik a magasba. A síptükrök felületét zenélő angyalokkal díszített szárnyornamentika zárja a széleken. A homlokzati alépítményt fenyőfa betétmezők töltik ki, amelyek felső sorát mondatszalogokat tartó fél alakok festett képe díszíti, alattuk pedig kazettás famennyezetekre emlékeztető virágmintás táblák sorakoznak (4. kép). Storno az alakok és a virágdíszes tábláknál a gyóntatószékeknél alkalmazott festőtechnikát ismételte.

A táblaképeken, mint a templomban több helyen, Storno latin nyelvű Szentírás-idézeteket helyezett el:

Benedicite Angeli Dom(ini) Domino (*Dán 3,58*)
Laudate et superexaltate eum in saecula (*Dán 3,58*)
Benedicite caeli Domino (*Dán 3,59*)
Benedicite filii hominum Domino (*Dán 3,82*)
Bened(icite) omnes voluc(res) caeli Dom(ino) (*Dán 3,80*)
Laus ejus in Ecclesia Sanctorum (*Zsolt 149,1*)

¹⁴ A Soproni Katolikus Konvent 1865. augusztus 25-i jegyzőkönyve. VPL 17. doboz. Orgona iratok.

¹⁵ Carl Hesse 1865. augusztus 29-i német nyelvű távirata és a túloldalán Rách városplébános német nyelvű válasza. VPL 17. doboz. Orgona iratok.

¹⁶ Auslage wegen Besichtigung der Orgel in Wien. 1865. augusztus 31-i utazási számla. VPL 17. doboz. Orgona iratok. Johann Lorenz a Szent György-dómtemplom karnagya és orgonistája volt.

¹⁷ A konvent 1865. szeptember 5-i levele a tanácsnak. Soproni Katolikus Konvent Levéltára (a továbbiakban KKL). 1865–66. évi iratok. sz. n. In: *Dávid Ferenc: A Szent Mihály templom építéstörténete*. Ms. VPL.

¹⁸ Soproni Múzeum. Storno-gyűjtemény. S.84.95.64.

3. kép. Storno Ferenc orgonaszekrény terve. 1865. szeptember 7.
Soproni Múzeum, Storno Tervtár, S.84.95.64.

4. kép. A homlokzati sípok alatti táblaképek. Fotó: a szerző, 2003. július 19.

Magyarul így hangzanak a teljes sorok „Dániel jövődőléséből” („A három ifjú dicsőítő éneke”) és „A zsoltárok könyvéből”:

⁵⁸Áldjátok az Urat az Úr angyalai,
dicséritek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké!

⁵⁹Áldjátok az Urat, egek,
dicséritek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké!

⁸²Áldjátok az Urat, emberek fiai,
dicséritek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké!

⁸⁰Áldjátok az Urat az ég madarai mindnyájan,
dicséritek és mindenekfölött magasztaljátok őt mindörökké!

¹ALLELUJA! Énekeljete az Úrnak új éneket,
zengjen a szentek gyülekezetében dicsérete!

A karzat mellvédjére is került biblikus felirat („Levél az efezusiaknak”):

Hymnis et Canticis (*Ef 5,19*)

Magatok közt zsoltárokat, szent dalokat és lelki énekeket zengjete,
énekeljete és zengedezzete szívetekben az Úrnak!¹⁹

¹⁹ Biblia Sacra Vulgata (VULGATE). <https://mobile.biblegateway.com/passage/?search=Daniel+3>,
<https://mobile.biblegateway.com/passage/?search=Psalmi+149>,
<https://mobile.biblegateway.com/passage/?search=Ephesios+5>, <https://katolikus.hu/szentiras/KNB/Dán/3>,
<https://katolikus.hu/szentiras/KNB/Zsolt/149> és <https://katolikus.hu/szentiras/KNB/Ef/5>, letöltések 2019. február 9. Köszönetet mondok *Borossay Katalinnak* az idézetek azonosításáért.

A Soproni Múzeum további tervrajzokat is őriz a Storno-gyűjteményben, amelyek a Szent Mihály-templom orgonájához kapcsolhatók. Az egyik tervet August Rincklake (1843–1915) bécsi építész rajzolta 1865. január 8-án. Rincklake tehetségét ezekben az években Schmidt Frigyes (Friedrich von Schmidt, 1825–1891) német származású osztrák építész kamatoztatta a bécsi műtermében.²⁰ Minden bizonnyal Rincklakének ez a terve a Hesse-orgonához készült az iparműkiállításra, és Hesse hozta Sopronba, hogy Stornonak mintaképpen megmutassa (5. kép). Rincklake tervén leolvashatók a Hesse által már készre épített orgonamű méretei, a szekrény szélessége, a síptükrök szélessége és magassága, amit Storno először vázlatzerűen külön le is skiccelt (S.84.95.70). Majd ezt a vázat berajzolta a szabadkézi tervbe, felruházta azt a saját díszítő stílusának elemeivel (S.84.95.64, 6. kép). Egy következő rajz pedig a játszóasztalt mutatja. Feltehetőleg Hesselől származik, amit Storno neogótikus stílusjegyekkel gazdagított (7. kép).

A városplébánia 1865. szeptember 19-én kötötte meg Hessével a szerződést. Az orgona 12 000 forintos árát részletekben kapta meg a mester, 1865-ben 4000, a következőben 2000, majd 1867-ben 6000 forintot, összesen 653 forint 61 krajcár kamattal.²¹ A hangszer Hesse saját jegyzékében az 59. számot kapta.²² Az orgona nagyságát egy 1873-as leltár közli: 36 regiszteres.²³ A hangszerhez tartozott a korábbi orgonához hasonlóan egy orgonapad, kottatartó és egy zsámoly a fűjtatáshoz.

1865. november végén Johann Riesingernek fizettek az orgonaház festéséért, és pedig az orgonaház 13 betéttáblájának háromszoros lakkozásáért és kétszeres olajfestéséért, valamint [az órán] a számtábla fényezéséért és feketére lakkozásáért, arany számokkal és díszítéssel. Háromnegyed év múlva, majd 1867. januárban további összegeket kapott Riesinger a hat plusz két lizéna háromszori lakkozásáért.²⁴

A Storno-orgonaház középső csúcsoromzatán az óra nemcsak díszként szolgált, hanem valóban mutatta az időt. 1866. januárban nyújtotta be a számlát²⁵ Hein Keller órás az orgonára felhelyezett, megtisztított és helyreállított „mutatóműről” („Zeiger Werk”), ami két mutatóból állt anyacsavarokkal és egy horonyból, és mindez egy 9 láb hosszú rúddal avagy tengellyel („Stange”) kapcsolódott a falhoz. Az óraszerkezet a fal mögött

²⁰ https://de.wikipedia.org/wiki/August_Rincklake, letöltés 2019. január 10.

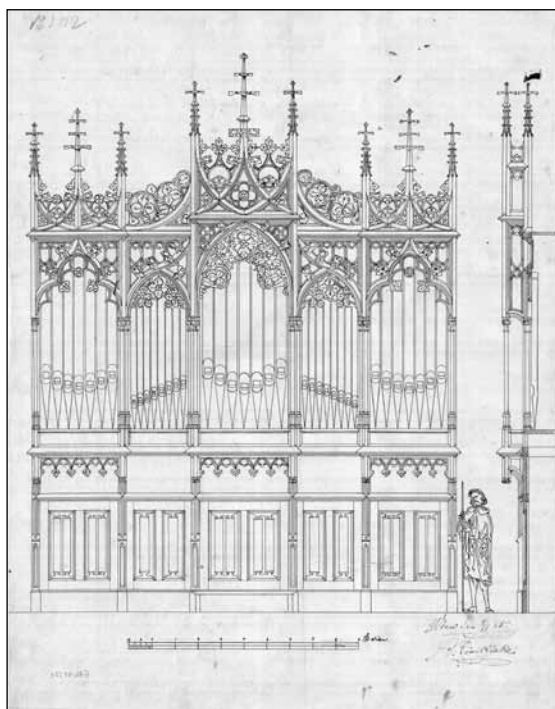
²¹ Abschrift der Sct. Michaelis Kirchen Rechnung der königs. Freistadt Oedenburg pro 1865 gelegt, ua. vom 1 Janner des 31 Dzber 1866 és ua. vom Jahre 1867. VPL Számadáskönyvek. Az eredeti szerződés nem maradt fenn.

²² Carl Hesse által kiadott nyomtatvány: „Gebaute Orgeln von Carl Hesse. Orgel-Fabrikant in Wien. Mariahilf, Millergasse Nr. 19.” [1873].

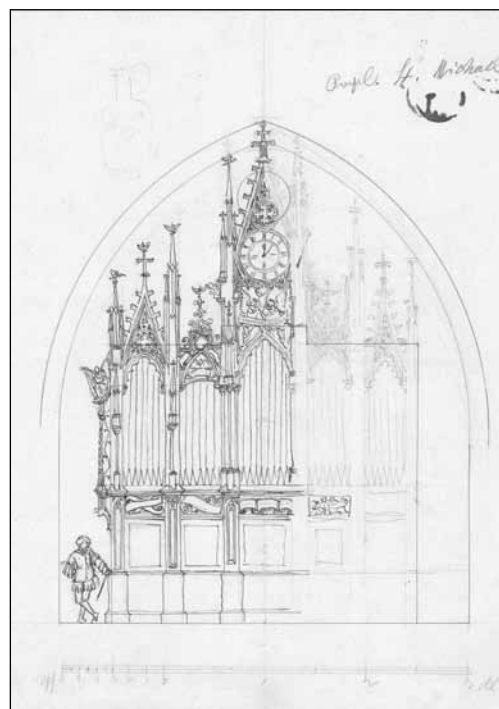
²³ Inventarium über die zur Stadtpfarrkirche zum h. Erzengel Michael in der k. Freistadt Oedenburg gehörigen Gebäude, Grundstücke, und sonstigen Effecten und Geräthe vom Jahre 1873. VPL 17. doboz. Leltárak. A regiszterszám nemcsak hangzó, hanem mellégregisztereket is tartalmazhat.

²⁴ Rechnung über angefertigte Lackieren und Vergolder Arbeit in die St. Michaeler Kirche in Oedenburg. 1865. november 30., 1866. július 2. és 1867. január 8. VPL 17. doboz. Orgona iratok. A „két lizéna” az orgonaház két szélén a szárnyornamens.

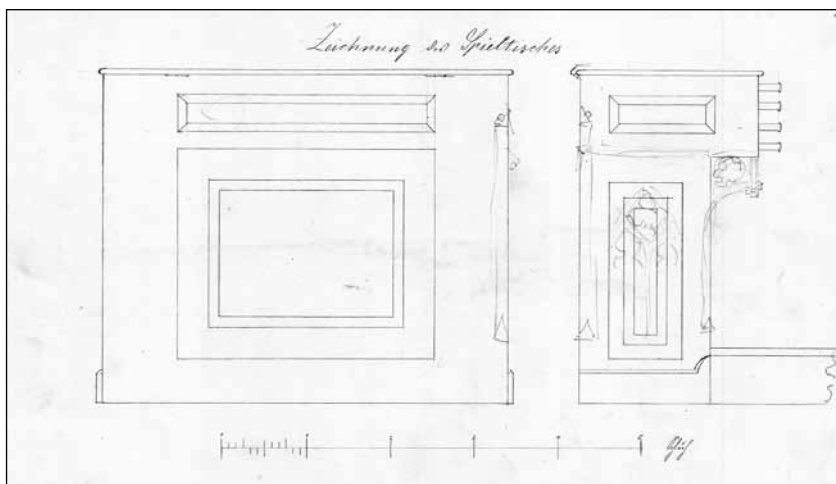
²⁵ Conto für das löbliche katholische Kirchen Convent. Franz Storno ellenjegyzésével. VPL 17. doboz. Orgona iratok.

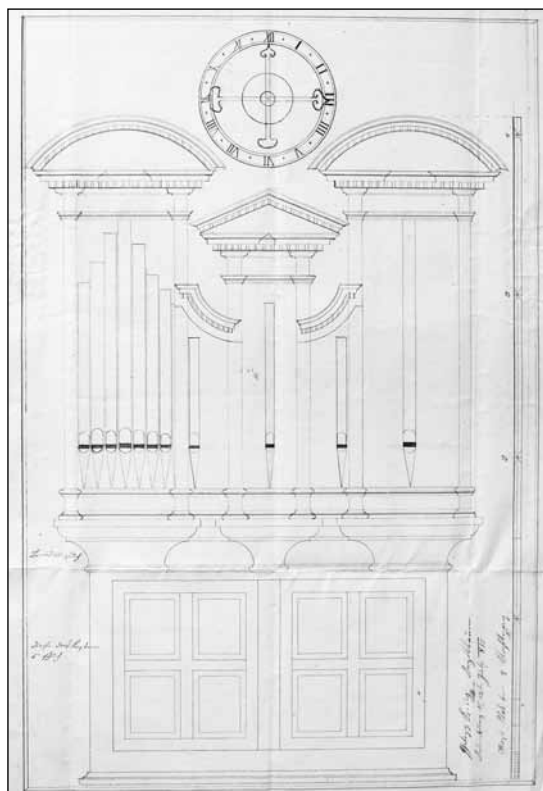
5. kép. August Rincklake orgonaszekrény terve.
Bécs, 1865. január 8. Soproni Múzeum. S.84.95.71.

6. kép. Rincklakehez hasonlóan Storno is rajzolt egy személyt a méretek viszonyításához, mégpedig karmesteri pálcával, stílusosan gótikus viseletben.
Soproni Múzeum. S.84.95.68.

7. kép. A játszósztal terve. Hesse rajzolhatta, majd Storno neogótikus formavilággal gazdagította.
Soproni Múzeum. S.84.95.66.

8. kép. Óra az orgona felett a falon König Fülöp 1815. évi tervrajzán.
MNL GyMSMSL IV.1003.e.fasc.1.nr.239.

9. kép. A több száz éves festett óraszámlop maradványa a pirosas római számokkal és a napsugarakkal az orgona mögött a belső templomfalán. Fotó: Novák Judit, 2019. május 9.

10. kép. Fülke az óra felhúzására az orgona mögött a toronyban. Fotó: a szerző, 2019. június 12.

volt, aminek a folyamatos működését a harangozó könnyen biztosította, hiszen naponta többször feljárt a toronyba harangozni. A karzatlátványba korábban is beletartozott egy óra. Egy 1815. évi König-tervrajz órát mutat az orgonaház felett a templomfal belső oldalán (8. kép).²⁶

A templomban most folyó restaurálási munkákhoz az orgonát a közelmúltban lebontották. Mögötte előtűnt a Storno-féle kék-fekete-piros színű festés alatt a falra festett több száz éves, fekete kerettel szegélyezett óraszámplap formátum napsugarakkal és pirosas római számokkal (9. kép). A fal túloldalán pedig, a toronyban, máig megvan az óraszerkezet felhúzására kialakított fülke a fellépővel, és látható benne az óraszerkezet csatlakozásának maradványa is (10. kép).

A König-orgona sorsa ismeretlen. A kórusról leszerelt orgonát a városplébánia a domonkos rendháznak ajándékozta, amiért Mannes Przypadło domonkos vikárius hálás köszönetet mondott.²⁷

²⁶ MNL GyMSMSL IV.1003.e. Sopron város tanácsának iratai. Acta Politica et Oeconomica. fasc.1.nr.239.

²⁷ KKL 5/1865. Mannes Przypadło domonkos szerzetes 1862 és 1866 között szolgált Sopronban, 1864-től volt vikárius. A domonkos templom orgonája az 1760-as évekből származott, és az 1860-as években a hangterjedelmével, hangolásával már nem volt korszerű. Ha helyette át is került a városplébánia orgonája a szerzetes templomba, ott nem sokáig szolgált. Ugyanis 1888. áprilisban új, Rieger-orgonát szenteltek a

A Walcker-cég 1914. évi karbantartási ajánlata

A soproni evangélikus templomba 1884-ben a ludwigsburgi Walcker-cég (E. F. Walcker & Cie) épített szép hangú, ám nehéz billentésű mechanikus orgonát. A hangszer átépítése miatt a gyár képviselője többször megfordult Sopronban az 1910-es évek elején.²⁸ 1914 májusában a cég karbantartási szerződéstervezetet küldött a városplébániára, bizonyára megbeszélés alapján. A szerződés öt éven keresztül rendszeres hangolást, karbantartást, a használattól, portól vagy a hőmérséklet-változásból adódó eltérések kiigazítását jelezte, tíz regiszterenként 30 korona árért. A szerződéstervezet többletköltséget vázolt, ha a karbantartási-hangolási munkákat a megrendelő meghatározott időben kéri. A plébánia nem írta alá ezt a szerződést, mivel az évi 132 koronás kiadást nem fedezte volna az orgonaalap éves kamata, főleg, ha konkrét időre kérné a plébánia a hangolást.²⁹

Az I. világháborús síprekvirálás

Az I. világháború utolsó éveiben minden hadviselő ország rekvirálási rendeletekkel biztosította a stratégiai fémszükségleteinek utánpótlását. Magyarországon „az orgonasípoknak hadicélokra igénybevételéről” szóló honvédelmi miniszteri rendelet³⁰ 1917. október 29-én lépett hatályba. A felmentés iránti kérelmek bírálata után a homlokzati sípok begyűjtése 1918. késő tavaszán indult. Sopronban a Szent Mihály-templomból 35 homlokzati sípot szállítottak el 163,25 kg súlyban, a Szentlélek-templomból pedig 70 sípot 92,50 kg súlyban. A lefoglalt sípok térítési díját a csomagolással és a vasúthoz szállítás térítését augusztus 21-én küldte meg a Magyar Szent Korona Országainak Fémközpontja Zrt. 3000, illetve 1650 korona összegben. Dr. Zehetbauer Ottó pápai prelátus, prépostplébános a pénzen 4000 koronaért 1926-ban lejáró állami pénztárjegyet vett, a maradékot pedig takaréokban helyezte el.³¹ Ezekben az években több takarékbetétkönyvben is gyűlt kisebb-nagyobb összeg az orgona céljára.³²

domonkosoknál. A megjelent újsághír szerint a régi orgona – tehát valószínűsíthetően a városplébánia kisorgonája –, kilencregiszteres volt, és jó állapota miatt megvételre ajánlották. Domonkos Rendtartományi Gyűjtemény Levéltára. *Historia domus. 1888. év és Religio* 47. (1888) 37. sz. 296.

²⁸ *Kormos Gyula*: Sopron és környéke evangélikusainak orgonái. Sopron II. In: *Magyar Egyházzene* 8. (2000/2001) 2–3. sz. 363.

²⁹ *Vertrag. Ludwigsburg, 1914. május 9.* a Walcker-cég aláírásával és a Walcker-cég érdeklődő levele a városplébániára 1914. június 17., valamint [Hell Rudolf] templomatya levele „Nagyságos Uramnak” [plébánosnak], dátum nélkül. VPL 39. doboz. Vegyes iratok 1910–1916.

³⁰ A m. kir. honvédelmi miniszter 1917. évi 23.738. eln. számú rendelete az orgonasípoknak hadicélokra igénybevételéről.

³¹ Dr. Zehetbauer Ottó plébános 1918. augusztus 26-i levele a püspöknek. GyEL PL Egyházkormányzati iratsorozat. 4244/1918.

³² Soproni Takaré- és Kölcsön-Egylet betéti tőke könyve. „Orgelfond” és A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Soproni Fiókjának két, „orgona” elnevezésű takarékkönyve. VPL 18. doboz. Alapítványi betétkönyvek (1918–1928).

Az Angster-gyár felmérései és átépítési tervei 1926-ban

1925-ben új városplébános érkezett a plébánia élére Papp Kálmán személyében, aki esedékesnek látta a homlokzati sípok pótlását. 1926. augusztus 31-én Éry László,³³ a pécsi Angster József és Fia Orgona- és Harmóniumgyár vezető szakembere járt a helyszínen, hogy felmérje az orgonát.³⁴ Többek között értékelte a Hesse-orgona sípművét is. A felmérése rendkívül értékes dokumentum. Íme:

„Orgona: építette Carl Hesse Wien 1865-ben³⁵

mechanikus rendszer

csúszka rendszerű szelládák

I. Manual: ³⁶ C-f''' 54 hang		
1. Bourdon	16'	jó
2. Hohlflöte	8'	jó
3. Salicional	8'	jó kellemes
4. Gedackt	8'	szép, jó
5. Principal	8'	(hiányzik) gyenge jó
6. Nachthorn	4'	jó–tisza
7. Octav	4'	gyenge vonós jó
8. Superoctav	2'	gyenge vonós jó
9. Flauto	2 2/3'	jó
10. Tercian	3 1/3'	g-f ³ -ig jó, alul nincs kiépítve
11. Flauto	4'	jó
12. Cornette 3 sor		gyenge hamis C–h-ig igen gyenge
13. Mixtura	4x	igen gyenge fent ismétél
14. Trompete	8'	hamis, jó
II. Manual		
15. Heg.principal	8'	gyenge mint Salicional
16. Viola	8'	kellemes jó
17. Gedackt	8'	gyengébb mint az I. manual
18. Flauta tr	8'	gyenge jó
19. Undamaris	8'	c ¹ -f ³ -ig, alul nincs kiépítve
20. Fugara	4'	jó
21. Octav	4'	gyenge jó

³³ Éri László (1930-tól Éry, 1896–1947) a cégalapító Angster József (1834–1918) unokája volt.

³⁴ Éry László 1926. augusztus 31-i felmérése. MNL Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL BML). XI.6. Az Angster József és Fia Orgona- és Harmóniumgyár iratai. Levelezések. Sopron, Szent Mihály-templom.

³⁵ A cégtábla alapján írhatta Éry.

³⁶ Kézzel játszható billentyűzet.

22. Superoctav	2'	jó
23. Fagott	16'	csak minden második jó erősen beteg kellemes
24. Flauto	4'	jó

Pedal C-c' 25 hang

26. Principal	16'	gyenge jó, minden második szól
27. Violon	16'	gyenge jó
28. Subbass	16'	jó gyenge
29. Posaua	16'	sok nem szól jó
30. Principal	8'	részben nem szól
31. Celló	8'	jó
32. Trompete	8'	jó részben nem szól
33. Quint	5 1/3'	jó
34. Octav	4'	jó

Mellékváltozatok.

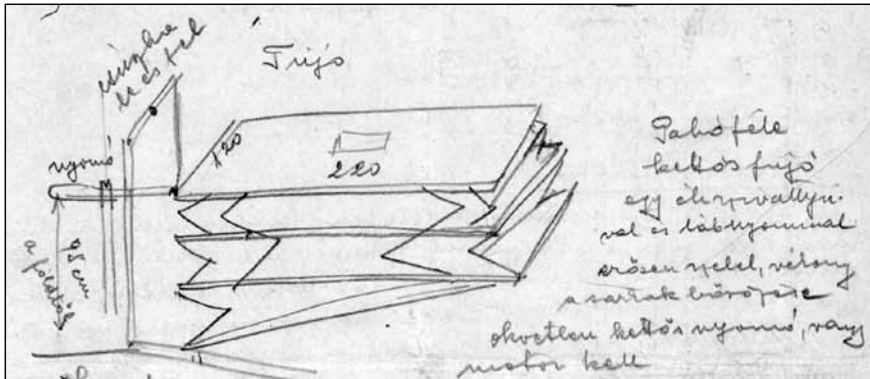
Manual coppel	jó regiszterhúzó
Pedal coppel	jó regiszterhúzó ³⁷

Az orgona egy minden részletében kiváló munka. A mechanika elsőrendű, 70 év után is precíz, mindenütt réz és cinezett vas áttételek, kevés a fa szálla, szálladák, síptőkék prima tölgyfából, sípanyag kitűnő. Szekrény tölgy, betét fenyőfa égetett festett képekkel. Kiváló művészi munka egészben, jelenleg igen elhanyagolt állapotban van, de használható minden. Majd' minden ön. – Maga a szekrény művészi. Barna színű pácolt tölgyfa, vörösfenyő betéttel, rajta égetett színes képek. A templom akusztikája jó. Az orgona hangja azonban gyenge, mivel túl gyengére van intonálva. A Salicional 8' és Gedackt 8' az I. manuálon ma is gyönyörű. – Minden jól hozzáférhető, kár, hogy nincs redőny."

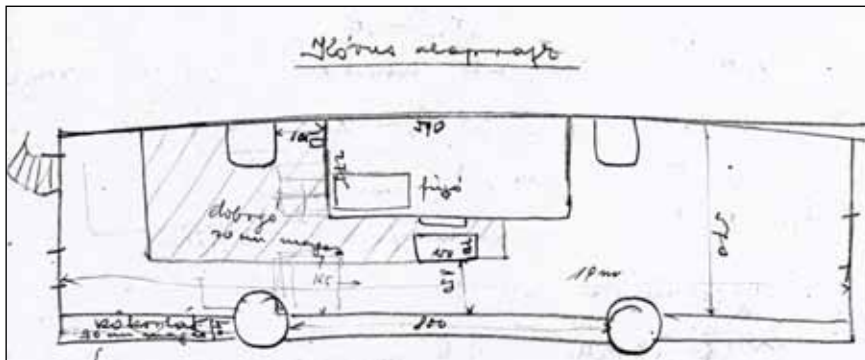
Éry a homlokzatból hiányzó 35 sípot megnevezi: Principal 8' C–F# (7 db) és G#–d# (8 db), Principalbass 8' D–d# (14 db) és Salicional 8' C–F (6 db).

Felsorolja a hangszer hibáit is. Néhány síp hiányzik. Pár fasíp törött, a pedál igen zörög, csendes járású új pedálbillentyűzet kell. Új, celluloid manuálbillentyűzet is szükséges. A Fagott már nemigen hangolható, ezért az átépítési ajánlatban újat kell számítani, egy teljesen új Clarinet nyelvregiszterrel. Az ékszivattyúval felszerelt kettős fújó erősen szelel, légteleníteni kell amint a csatornákat is, és vékony a sarkak bőrzőzése. A fúvó kezelése nagyon nehézkes (11. kép), ezért feltétlenül lábnyomással működő kettős szivattyúval kell ellátni, esetleg motort beépíteni. Új „reservoir” kell a II. és esetleg I. manuál számára. A szekrény is javításra szorul, és pedig felül, mert a villám beleütött. Minden sípanyag felhasználható, ha nem ebben az orgonában, akkor egy másikban.

³⁷ A regiszterek felsorolásában hiányzik a 25. regiszter.

11. kép. A nehézkesen működő Hesse-fűvó rajza az Éry-felmérésben. MNL BML XI.6. Levelezések.

12. kép. Éry László 1926. augusztus 31-i karzafelmérése. MNL BML XI.6. Levelezések.

Éry szerint az Angster-gyárnak öt ajánlatot is kell adnia, éspedig:

1. az orgona javítására, tisztítására és beszábozására;
2. új pneumatikus játékasztalra;
3. új pneumatikus játékasztalra, új diszpozícióra redőnyvel és a régi sípok felhasználásával;
4. a teljes orgona pneumatikus átépítésére új hangverseny-diszpozícióval, redőnyvel, a régi sípok felhasználásával, villanymotorral, 1-2 sor szabad kombinációval;
5. az orgona karbantartására.

Természetesen a kórusalaprajzot is felvázolta Éry (12. kép). A rajza szerint az orgonaház 590 cm széles és 275 cm mély. A 150 cm széles, 70 cm mély és 127 cm magas Hesse-játékosztal közvetlenül az orgonaház előtt áll, a mellvéd-től 150 cm-re, 20 cm magas dobogón.

A 120 × 220 cm-es fűvó az orgonaház aljában áll a Cisz-oldalon, nyomóberendezése a szekrényen kívül van.

Általános tájékoztatásul Éry még megjegyezte, hogy a plébánia nem gondol más pályázóra. „Egy kitűnő hangverseny orgonát akarnak, esetleg hárommanuálosat, mindenesetre jobb legyen, mint az evangélikusoké, hogy ez legyen az első orgona Sopronban.”

Az Angster-gyár szeptemberben javítási költségvetést küldött a plébániára,³⁸ de mivel a plébános újabbban átépítési tervet is várt, októberben az egyik gyárigazgató, Angster Emil (1874–1939) is Sopronba utazott, hogy a sípmű menzurális adatait felvegye. Felmérése a sípsorok számszerű adatain kívül azok anyagát, repetícióit és a kevertjátékok összetételét is tartalmazza, és a felmérő lapra az „ócska, rossz” fagotton kívül rávezette a nyelvregiszterek mellé, hogy „új, Giesecke-féle” sípsorok. (Angster Emil felmérését ld. a „Függelékben”.) A gyár elkészítette 1926. október 15-i dátummal a kért költségvetéseket barkeres átépítésre, illetve újjáépítésre. A levélben inkább az átépítést javasolta a cég, hogy a hangszer a regiszterek más csoportosításában nagyobb hangerővel és ünnepi fénnel érvényesülhessen. Az átépítési terv két javaslatot is vázolt, egy 35 és egy 27 regiszterest, mindkettőt új pneumatikus játszóasztallal és redőny beépítésével 311 000, illetve 224 000 korona értékben.³⁹ Megrendelésre nem került sor.

A Soproni Katolikus Konvent 1928. évi alakuló ülésén szóba került a Szent Mihály-templomból rekvirált fémtárgyak pótlása. A konvent a hiányzó harangok pótlását a várostól mint kegyúrtól remélte. A kiadásokat az orgonára azonban a templompénztárból kellett fedeznie. Mivel a templompénztár fő bevételi forrása, a szőlő, éppen most lett kiültetve, ezért csak a hívek áldozatkészsége nyújthatott felajánlást.⁴⁰

A homlokzati sípok pótlására és orgonajavításra 1929. áprilisban César Gyula (Julius Cäsar, Cesar, 1887–1952) soproni orgonaépítővel kötött a városplébánia szerződést. César 1924-ben kapott iparigazolványt papírból készülő orgonasípok előállítására is.⁴¹ A sípokot jutányos áron készítette, és hirdetése, mint első magyar orgona-nitrochrom-papír sípkészítő, csábítóan hatott a megrendelőknek. A Szentlélek-templom és a Szent György-templom homlokzatába is ő állított be papírsípokot. César 1932-ben apró javításért 48 pengőt vett fel a városplébániától, amikor is rávezette a számlára, hogy ezzel az 1929. áprilisi szerződésben rögzített öt éves garancia érvényben marad.⁴²

Az 1942. évi Angster-terv

1942 tavaszán Klafszy Henrik, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Soproni Fiókjának igazgatóhelyettese vette át a Soproni Katolikus Konvent Pénzügyi Bizottságának elnökségét. A Pénzügyi Bizottság április 28-i ülésén Klafszy elnök felszólalt, hogy a soproni két

³⁸ Az Angster-gyár 1926. szeptember 13-i levele a városplébánosnak. MNL BML XI.6. Levelezések. 1952/1926.

³⁹ Az Angster-gyár 1926. október 15-i levele a városplébánosnak. MNL BML XI.6. Levelezések. 2224/1926.

⁴⁰ A Soproni Katolikus Konvent 1928. január 13-i jegyzőkönyve. KKL 1928. év iratai. sz. n.

⁴¹ *Kormos Gyula: Sopron orgonaépítői az elmúlt öt évszázadban.* In: SSz 16. (2002) 4. sz. 373.

⁴² Quittung. 1932. március 12. VPL 39. doboz. Vegyes iratok 1932.

plébánia orgonáinak a rossz állapotán változtatni kell, mert „ezek nagyobb egyházzenei mű előadására teljesen használhatatlanok, már pedig ilyen hangszerek nélkül templomzenéről beszélni nem lehet, [...] ez az állapot sem Sopronhoz mint zenevároshoz, sem pedig a katolikus-sághoz nem méltó. Ezért az orgonák rendbehozatala feltétlen szükséges, és miután az érdekelt plébániák az ezzel járó nagy költségeket nem tudják előteremteni, [...] a Kat. Konventtől kellene kiindulnia a kezdeményezésnek, hogy ez a kérdés a kegyúr, az egyház és a kat. közönség bevonásával kielégítő megoldást nyerjen.”⁴³ Klafszy hamarosan árajánlatot kért az Angster-gyártól. A levélben megírta, hogy mozgalmat kíván indítani az elhanyagolt állapotban lévő soproni orgonák modernizálásáért, kijavíttatásáért. Elsősorban a soproni Szent Mihály-templom Hesse-orgonáját szeretné átépíttetni kétmanuálosról hárommanuálosra, villanyberendezéssel.⁴⁴

A konvent június 11-i közgyűlése napirendre tűzte az orgonák állapotát. Klafszy itt is agitált. „A város mint kegyúr is érezze át, hogy a katolikusoknak is jogos igénye van jó orgonára és a kat. közönséggel együtt hozzon áldozatot.”⁴⁵ A konvent Orgonabizottságot nevezett ki.

Az Angster-gyár 1942. augusztus 1-jén küldte meg az új orgona tervét.⁴⁶ A hárommanuálos, elektropneumatikus orgona diszpozíciós tervét Amminger Kálmán (1946-tól Szentgyörgyi, 1903–1976), a soproni evangélikus templom karnagya készítette, és Angster József (1917–2012) okl. gépészmérnök, az Angster-gyár egyik vezetője csekély mértékben módosította. Angster József júliusban járt a helyszínen, felmérte a karzat méretét és számba vette az ónsípok súlyát. A gyár a 3 Giesecke-nyelvregiszter kivételével teljesen új sípművet kívánt készíteni, ugyanis az egyébként jó minőségű régi sípok nem illeszkednének menzurálisan az új diszpozícióba. A régi sípok beolvasztásával és újra felhasználásával viszont lényeges megtakarítás kínálkozik.⁴⁷ Egy második, egymanuálos kis játszóasztalt is tervezett a gyár a főmű⁴⁸ és a pedál regisztereivel, bizonyára kérésre. Akkoriban ugyanis gyakran kimaradt az áram, és a kis játszóasztal közelsége kapcsolatot jelentett a fűjtatóval. Egy második, kis orgonának amúgy is hagyománya volt a karzaton 1865-ig.

Az 1942-es Angster-költségvetés kiterjed a hangzó sípműre, a játszóasztalra, a szél-ládákra, a fűvóra, a traktúrára, a beépítendő anyagok minőségére, a fizetési feltételekre, jótállásra, stb. A szövege a következő:

⁴³ A Soproni Katolikus Konvent Pénzügyi Bizottságának 1942. április 28-i jegyzőkönyve. KKL 127/1942.

⁴⁴ Klafszy Henrik 1942. május 9-i levele az Angster-gyárnak. MNL BML XI/6. Levelezések.

⁴⁵ A Soproni Katolikus Konvent 1942. június 11-i jegyzőkönyve. KKL 194/1942.

⁴⁶ Angster-tervezet. 1942. augusztus 1. MNL BML XI.6. Levelezések. 1848/1942.

⁴⁷ Angster József a felmérés alkalmával 23 regiszter óanyagát 271 kg-nak becsülte, amit kilónként 8 pengővel számolva 2000 pengő értékűnek ítélte.

⁴⁸ Az I. manuál.

„Manuál-hangterjedelem: C-a³ 58 billentyű, pedál-hangterjedelem: C-f¹ 30 hang.

		fa	hg.	ón	nyelv
I. manuál – Fő szekrényben					
Burdon 16'	fedett változat, jól töltő, fuvolahanggal, tompa kerekdedség nélkül	24	12	22	
Principal 8'	részben a homlokzatban, az orgonahang gerincét képező, ércesen határozott, de nem kemény jelleggel		36	22	
Csúcsfuvola 8'	kellemesen tömör, lágyabb, kísérésre igen alkalmas változat	24	12	22	
Zergekürt 4'	csonkakúp alakú síptestekkel, élénken dallamos, simulékony, lágyan kürtszerű jelleggel		24	36	
Felsőbboktáva 2'	élénk, áthatóan színes principáljelleggel		12	46	
Kornet 3-5 sor 8'	kevert változat, sajátosan színes telt és beolvadó hanggal		62	92	
Mixtura 5× 1½'	fényesen átható, ezüstösen színes, kevert változat		6	284	
Trombita 8'	régi nyelvjáték, átintonálva, kijavítva és fent 4 új síppal kiegészítve				58 54
II. manuál – Pozitívumú					
Csövesfedett 8'	kerekdeden telt, könnyed, élénkebb fuvolás jelleggel	12	24	22	
Salicional 8'	részben a homlokzatban, bársonyosan vonós intonációval		36	22	
Principal 4'	részben a homlokzatban, határozott, élénk principáljelleggel		24	34	
Erdei fuvola 4'	fölfelé szűkülő síptestekkel, telt, kerekded, simulékony fuvolajelleggel		24	34	
Harántfuvola 4'	átfújó változat, kétszeres síphosszakkal, telten csengő, élénk fuvolahanggal		24	34	
Nazát 2⅔'	élénken színes, lágyabb, enyhén nazális, jól beolvadó változat		18	40	
Akuta 4 sor 1'	átható, fényes mixtúrahanggal			232	
Görbekürt 8'	új nyelvjáték				58
III. manuál – Redőnymű – Fő szekrényben					
Quintázó 16'	dallamos, enyhén quinteket hallató, áttetsző mély fuvolahang		42	16	
Fuvolapincipal 8'	lágú, de nem üres hanggal		36	22	
Fedett éjikut 8'	tömör, tompán kürtszerű fuvoláshanggal	24	12	22	

Viola di Gamba 8'	áthatóan vonós, de nem éles intonációval	36	22	
Eolhárfa 2 sor 8'+8'	szelíden vonós, dallamosan lebegő hanggal	60	44	
Olaszoktáva 4'	élénk, de telt, melegebb princípáljelleggel	24	34	
Csövesfuvola 4'	lágy, üde, könnyed fuvolahanggal	24	34	
Cölöpfuvola 2'	bő méretű változat, fölfelé szűkülő síptestekkel, öblös, telt fuvolahanggal	12	46	
Tercián 1 $\frac{3}{5}$ ' + 1 $\frac{1}{3}$ '	élénken, színes, telt beolvadó kevert hang	14	102	
Cimbel 3x	finoman átható, élénken csengő, fényes		174	
$\frac{2}{3}$ ' + $\frac{1}{2}$ ' + $\frac{1}{3}$ '	hangszínnel			
Angolkürt 8'	új nyelvjáték			58

Pedálmű – Fő szekrényben, elosztva

Kontrabass 16'	hatalmasan alapozó, tömör basszus hang	30		
Subbass 16'	lágyabb, kissé homályos, tömören fuvolás basszus hang	30		
Burdonbass 16'	transzmisszió az I. manuál Burdon 16' regiszteréről			
Oktávass 8'	ércesen határozott, telt princípálhanggal	30		
Fedettfuvola 8'	alkalmazkodó, lágy alaphang	30		
Éjkiürt 4'	élénk, puhán kürtszerű fuvolaszínnel	24	6	
Korálsíp 2'	színes, eleven princípáljelleggel	12	18	
Quinta 5 $\frac{1}{3}$ '	födött változat, lágyan tömörítő fuvolahanggal	30		
Zúgósíp 3x	4'-es sor fedett, szűkebb méretű	24	6	
	2 $\frac{2}{3}$ ' és 2'-es sor bő méretű, nyitott sípkból	30	30	
Harsona 16'	régi nyelvjáték, átintonálva, kijavítva, 3 új síppal kiegészítve			30 27
Trombita 8'	régi nyelvjáték, átintonálva és javítva, fent 3 új síppal kiegészítve			30 27
	összesen:	2428 síp ⁴⁹		

Játzsássegítők:

a/ regiszterbillenők:

I+II, I+III, II+III, P+I, P+II, P+III,

I+II sub, I+II super, I+III sub, I+III super, I. Man super, P+III super, Tremolo III. M.

b/ nyomógombok:

Szab. komb. A, Szab. komb. B.

Nyelvesek be/el, Kéziregiszter be/el,

Tutti

⁴⁹ A sípok számába a nyelvcsíkok közül csak a két pedálregiszter 3-3 új sípja számít bele.

c/lábnymók és talpak:

P+III super, P+III, P+II, P+I, II+III, I+III, I+II, Pedál 16' be/el, Pedál be/el, Manuál 16' be/el, Alapok, Heng. kapcs. be/el, Henger be/el

Reg. cresc. henger, Redőnytalp III. M.

I. Man. szab. komb. bev., II. Man. szab. komb. bev., III. Man. szab. komb. bev., Egyetemes szab. komb. bev. Főreg. rögzítő, Plenum

d/ Hengermutató, Voltmérő, Ampermérő

Az orgona minden egyes alkatrésze – a régi gótikus szekrényt és esetleg egy-két csatornát és állványrészt leszámítva – teljesen új lesz és villamos rendszerben épül.

A sípmű két testben nyer elhelyezést: a Főmű, Redőnymű és Pedálmű a régi szekrénybe kerül, mely változatlanul régi helyén marad /Főorgona/, a Pozitívű a kórus lecke-oldalán foglal helyet; a kórus csúcsosan ívelt oldalsó nyílását szabadon álló homlokzatsípok töltik ki és díszítik, a mű sípjait és szerkezetét a kórus felől simább kivitelű, a régi szekrény színének megfelelően pácolt és enyhén fényezett fenyőfa-falak burkolják.

A hárommanuálos, villamos játszóasztal a főorgona elé, egyik oldalra kerül, hogy az ének- és zenekar számára hasznosítható teret hátrányosan ne tagolja. – A játszóasztal külső kivitelében és szerkezetében egyaránt a legmodernebb megoldásokat és tapasztalatokat értékesítjük. A szerkezet tisztán villamos rendszerű, a legpontosabb, biztos működéssel.

Az orgona szelládái légnymatú kúprendszerben épülnek, tökéletesen működő elektro-pneumatikus váltóállomásokkal és regisztergépekkel felszerelve. A rendelkezésre álló aránylag csekély alapterület következtében a főorgona szelládáinak egy része a Főmű és a Pedálmű lesúlylyesztett változatai fölé kerül, amely megoldás a kihangzás szempontjából előnyös.

A játszóasztalt a villamos váltóállomásokkal speciális orgonakábelek kötik össze. [...]

Az egyenletes és modern intonációnak megfelelő sűrített levegő tárolására és szabályozására a két orgonatestben összesen 5 fűvő nyer elhelyezést: a főfűvő, melyet a villamos fűjtatóberendezés közvetlenül táplál, 3 m² alapterületű, ezen kívül az egyes művek számára külön-külön szabályozó-fűvők épülnek, 1,6 – 2 m² alapterülettel. Utóbbiak a szelet közvetlenül a főfűvőből nyerik, megfelelő szabályozószervezet és szelepek közbeiktatásával.

A régi orgonaszekrényt letisztítjuk és lakkozunk.

A játszóasztal burkolata tölgyfából készül enyhén pácolva és fényezve.

Az orgona fűvőit villamos fűjtatóberendezés táplálja, mely percenként 55 m³, 120 m/m vízoszlopnymású levegőt szállít. A motor és ventillátor közös tengelyre van szerelve és erre ugyancsak közvetlenül kapcsolódik a villamos vezérlőberendezés áramszükségletét szolgáltatató egyenáramú generátor is.

A motor adatai: 3 × 380 Volt 50 periódus, 2,6 LE. Rövidre zárt típus. A generátor adatai: 15 Volt, 30 amper.

A berendezést ellátjuk a szükséges biztosítékokkal, automatikus csillagháromszög-kapcsolóval és csatornával, szabályozó- és ellenszeleppel és erős falú, belül tűzálló burkolatszokorba helyezzük.

A fent leírt új orgona ára a régi leszerelésével, az új orgona csomagolásával, az összes vasúti szállításokkal, a Pécssett teljesítendő kocsi fuvarokkal, a mű helyszíni felszerelésével, művészi intonálásával és hangolásával, a szerelők útiköltségeivel – a villamos gépekkel együtt: 41.750 ar.

P, azaz negyvenegyezerhétyszázötven aranypengő, mely összeg egyharmada az orgona megrendelésekor fizetendő, egyharmada az átadáskor és az utolsó harmadrész az átadástól számított 3 hónapon belül törleszthető a Magyar Nemzeti Bank mindenkori váltóleszámitolási kamatlába + 3% kamat megtérítés mellett. Amennyiben ezen utolsó harmadrész is az átadáskor nyer készpénzben kiegyenlítést, az utolsó részletből 2% pénztári engedményt nyújtunk.

A régi orgonában levő fémsíp-anyag értékét a vállalati összeg megállapításánál figyelembe vettük és így az tulajdonunkba megy át."

A gyár a szállítási időt a szerződéskötéstől mintegy 10 hónapra vállalta. Jótállási időnek öt évet ajánlott. A költségvetésben a gyár kitért a kis játszóasztalra is:

„Légnymatú játszóasztal köznapi használatra.

Az egy billentyű sorral rendelkező játszóasztal a Főművel kapcsolódik és a következő regiszterekkel, ill. játszássegítőkkal bír:

Manuál: 58 billentyű		Pedál: 30 billentyű	
1. Burdon	16'	9. Subbass	16'
2. Principal	8'	10. Oktáv bass	8'
3. Csúcsfuvola	8'	11. Fedettbass	8'
4. Zergekürt	4'	12. Éjjikürt	4'
5. Felsőbb oktáva	2'		
6. Kornet 3-5 sor	8'		
7. Mixtura 5 sor	1½'		
8. Trombita	8'		

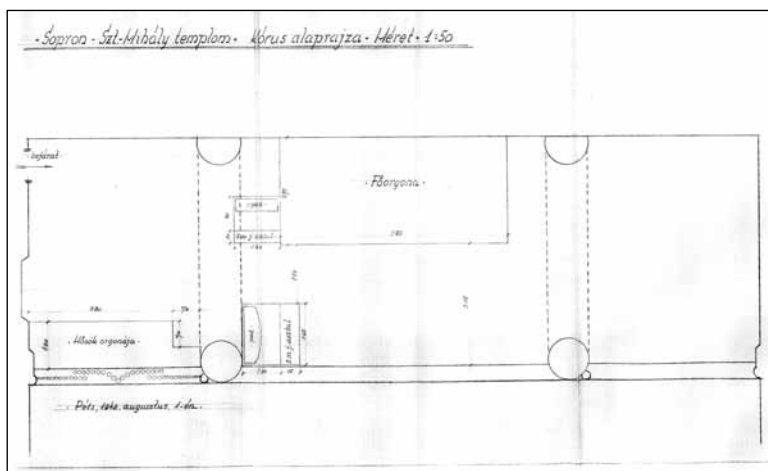
Játszássegítők:

regiszterbillenők: Pedálkopula, Tutti

nyomógombok: Piano, Mezzoforte, Forte, Kiváltó

A játszóasztal bekapcsolására a Főmű váltó állomását és a Pedálmű elágazó állomását kettős működésűre /villamos, légnymatú/ képezzük ki. – Ezeket összesen kb. 400 folyóméter ólomcső köti a játszóasztalhoz. – A Főmű külön fúvóját szivattyúval látjuk el és lábnyomásra berendezzük.

Ezen légnymatú játszóasztal ára az összes mellékköltségekkel 2.400 ar. P, azaz Kettőezernégyszáz aranypengő."

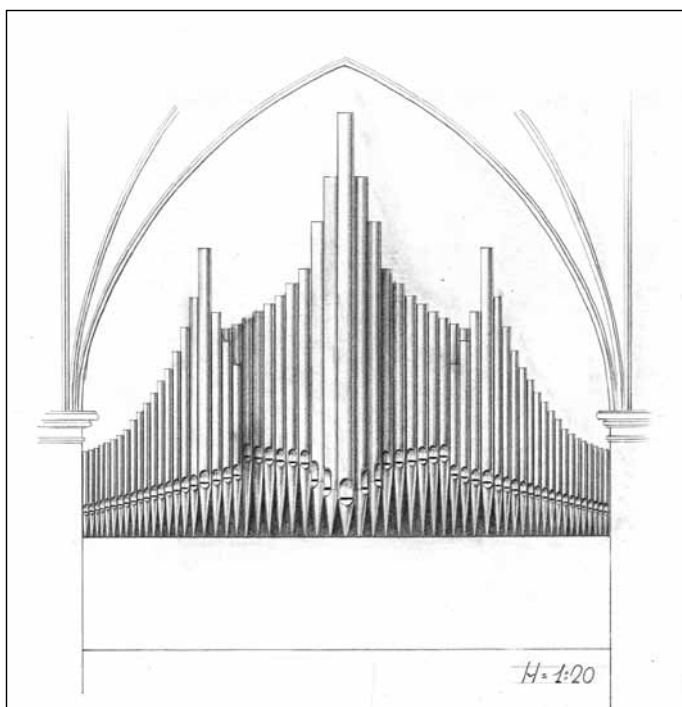
13. kép. Karzatalrajz az Angster-gyár 1942. augusztus 1-jei tervéhez. Balra a mellvéden a homlokzati sípok vetülete. MNL BML XI.6. Levelezések.

Az Angster-gyár a tervhez felvázolta az orgonát a kóruson. A hárommanuális játszóasztalt a cég közvetlenül a mellvéd mögé tervezte merőleges helyzetben, középen nagy helyet hagyva a karnagynak, énekkarnak. A kis játszóasztal helye a tervben az orgonaszekrény mellett volt. Természetesen a 38 regiszteres orgona berendezése a 34 szóló regiszternek épített orgonaházon kívül is helyet kívánt. Ezért a II. manuálművet „Hősök orgonájának” nevezve a szekrényen kívül, a templomot teljes szélességében átívelő karzat epistolai szakaszába tervezte a gyár, közvetlenül a mellvéd mögé, homlokzatával a mellvéd (13. kép).

A „Hősök orgonájának” a homlokzatát is megtervezte a gyár (feltehetőleg Angster József) szabadon álló sípokkal (14. kép). A szimmetria kedvéért a karzat túlsó végére is javasolta a cég a homlokzat megismétlését néma sípokból 450 pengőért. A „Hősök orgonája” eszméjét a gyárnak bizonyára az évente méltóan megrendezett „Hősök Napja” ihlette.⁵⁰ Néhány „Hősök orgonája” volt is már az országban.⁵¹

⁵⁰ Az 1924. évi XIV. törvény rendelkezett a Hősök emléknapijéről, a nemzet I. világháborúban elhunyt hősi halottainak a kegyeletteljes megemlékezéséről. Egy 1942. április 25-én kelt körrendelet kiterjesztette a tiszteletet az 1938 óta elhunyt hősökre is. Ezekben a háborús években a Hősök Napja a helyőrségek, a polgári hatóságok és az egyházak méltó közös emlékünnepe lett évente május utolsó vasárnapján. Sopronban a polgármester küldte szét a meghívókat a 1942. május 31-i, illetve az 1943. május 30-i Hősök Napjára. KKL 1942. év iratai sz. n. és 119/1943.

⁵¹ Az I. világháborúban elesett hősök emlékére az első „Hősök orgonáját” a Cecei Református Egyházközség építtette az Angster-gyárral 1935-ben. Zeneközlöny. 10. (1935) 10. sz. 15. A Tarpai Református Egyházközség presbitériuma 1936-ban határozott „Hősök orgonája” építtetéséről. Tarpai Református Egyházközség Levéltára. Presbiteri jegyzőkönyv. 1936. augusztus 30.

14. kép. Az Angster-gyár homlokzati terve az oldalkarzatokra. 1942. július 29.
MNL BML XI.6. Rajzok. O-S mappa. 356.

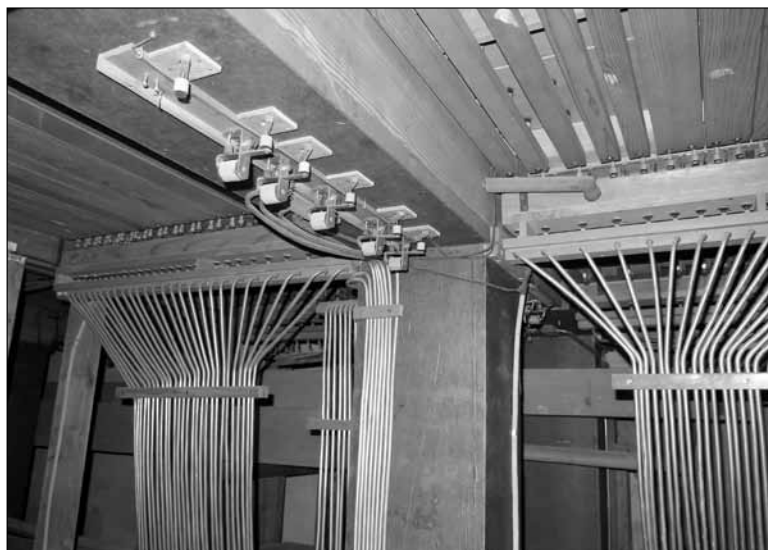
Az 1943. évi Rieger-orgona

A Rieger-gyártól is beérkezett egy ajánlat. Az olcsóbb ár és a kedvezőbb fizetési feltételek miatt az Orgonabizottság is, majd a konvent közgyűlése is a Rieger-költségvetés mellett foglalt állást. Az Angster-gyár ajánlata ugyanis bontással, hét szakmunkás hét heti ellátásával, stb. 45 000, a Rieger-gyáré pedig mindössze 38 000 pengőt mutatott. Angsterék előlegként egyharmad árat kértek, Rieger mindössze öt százalékot.⁵²

Amminger Kálmán nagyon sajnálta, hogy a „hősi orgona” eszméje nem diadalmaszkodott.⁵³ A Konvent magára vállalta az ár egyharmadának, vagyis 15 000 pengőnek a fizetését. A szeptember eleji konventülésen az új Rieger-orgonáról elhangzott: „A játszóasztal teljesen modern lesz. A 36 változaton kívül mint játszótechnikai segítőeszköz még 36 különféle billenőlap lesz. A hangszerben 1.638 ónból, 507 horganyból, 173 fából készült síp és 234 nyelvsíp lesz, azon kívül fel lesz használva 311 régi síp, összesen tehát 2.863 sípja lesz az új orgonának. Az orgonamű teljesen villany-rendszerben fog készülni, ami azt jelenti, hogy

⁵² A Soproni Katolikus Konvent Orgonabizottságának 1942. augusztus 12-i jegyzőkönyve. KKL 230/1942. Klafszy az Orgonabizottságon belül az Angster-gyár pályázatát támogatta.

⁵³ Az Angster-gyár három százalék tervezési díjat felajánlott Ammingernek.

15. kép. Az elektro-pneumatikus traktúra részlete. Fotó: a szerző, 2003. július 19.

nemcsak a fűjtetés történik villanymotor által, hanem a billentyűk is elektromos árammal működnek. Ez a rendszer a legmegbízhatóbb és a legtökéletesebb, amire ma emberi munka képes (15. kép).⁵⁴

Papp Kálmán pápai prelátus, városplébános szeptember 9-én megrendelte a Rieger Ottó gyártól az orgonát a kis kiségitő játékasztallal. Párhuzamosan a Szentlélek templom papírsípjainak cseréjét is megrendelte, amit kedvezményesen ígért a cég. A harmadik egyharmadért a konvent dr. Kamenszky Árpád polgármesterhez fordult.⁵⁵ Az orgona lebontása és Budapestre szállítása november 12-én kezdődött meg. A polgármester a 15 000 pengős segély utalásának szándékát felterjesztette a belügyminiszterhez, mivel a támogatást a város 3 éven belüli törlesztéssel kölcsönből kívánta fedezni. A belügyminiszter hozzájárult a kölcsönfelvételhez.⁵⁶ Az orgona árának hiányzó egyharmadát a plébánia teremtette elő.⁵⁷

A Szent Mihály-templom új orgonája 1943. augusztusban készült el (16. kép). Klafszky Henrik elnök az orgonabizottsági ülésen előadta, hogy a Rieger Ottó orgonaépítő

⁵⁴ A Soproni Katolikus Konvent 1942. szeptember 9-i jegyzőkönyve. KKL 307/1942. A sípok száma túl magas, talán Klafszky a kis játszóasztal regisztereit is önálló sípsoroknak feltételezte. A sípanyag vizsgálata szerint végül 120-nál kevesebb Hesse-síp lett beépítve.

⁵⁵ A konvent levele a polgármesterhez. 1942. szeptember 9. KKL 246/1942.

⁵⁶ Polgármesteri véghatározat. 1943. június 30. MNL GyMSMSL IV.b.1404.b. 33/1942.

⁵⁷ Az Orgonabizottság eredetileg a tehetősebb katolikus polgárokat kívánta felkérni egy-egy síp költségének a vállalására, akiknek a nevét bevették volna a sípba. Ez az akció bizonyára elmaradt végül. Szintén terv volt az orgonaaavató hangversenyjegyek bevételéből egy orgonakarbantartási alap létrehozása.

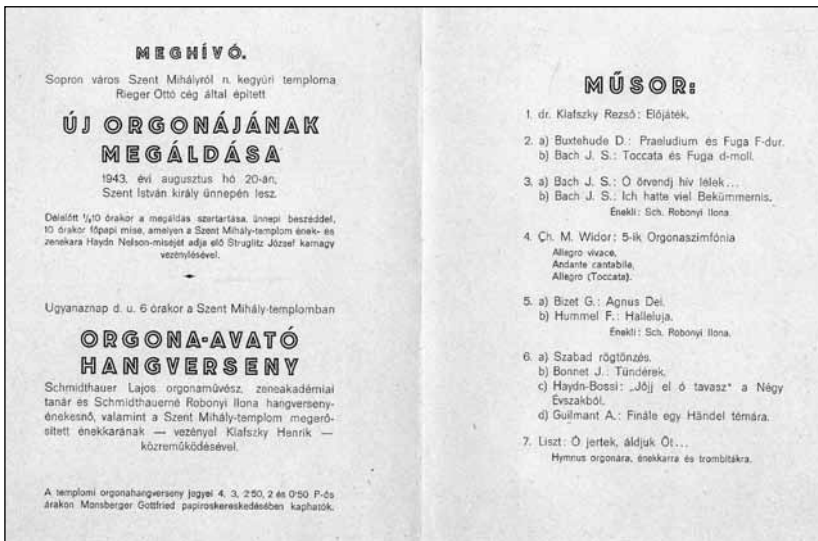
16. kép. Az orgona látványa az 1943-as Rieger-átalakítás után. Diebold Károly felvétele. Soproni Múzeum. Fényképgyűjtemény. 25.015.

gyár kifogástalan munkát végzett a Szent Mihály-templom orgonaátépítési, a Szentlélek-templom orgonahelyreállítás és a Szent György-templom orgonajavítási munkájával. Különösen jól sikerült a Szent Mihály-templomi orgona, ami „*az egész Dunántúl legmodernebb ilyenmű hangszere lett.*”⁵⁸

Az orgona augusztus 19-i bemutatására és átvételére a város hivatalos személyei, a Soproni Katolikus Konvent vezetősége és szakemberek kaptak meghívást.⁵⁹ A megáldására Szent István ünnepén, 20-án celebrált főpapi mise előtt, ünnepi beszéd kíséretében került sor (17. kép). A templom énekkara Struglitz József karnagy vezetésével Haydn Nelson-miséjét adta elő. Aznap délután Schmidthauer Lajos (1882–1956), az országos

⁵⁸ A Soproni Katolikus Konvent Orgonabizottságának 1943. augusztus 16-i jegyzőkönyve. VPL 214/1943.

⁵⁹ Új Sopronvármegye. 1943. augusztus 17. 5. évf. 185. sz. 3.

17. kép. Az orgonaavató meghívója. VPL 19. doboz. Új orgona iratai.

hírú budapesti orgonaművész, zeneakadémiai tanár adott hangversenyt. A belépőjegyes koncerten a Szent Mihály-templom megerősített énekkara is fellépett Klafszy Henrik karnagy közreműködésével.⁶⁰

Az *Új Sopronvármegye* a másnapi számban Csatkai Endre (1896–1970) tollából foglalta össze az élményt. „A templom hajóit megtöltötte a közönség és elragadtatással hallgatta a nagy művészt és a kitünő hangszeret. A megszentelt hely nem engedte meg a hangos tetszésnyilvánítást, de az elragadtatás ott tükröződött az átszellemült arcokon.”⁶¹

Az eredeti Rieger-szerződés nem maradt fenn, de Halmos Alajos (1901-ig Herold, 1882–1941 u.) soproni zeneszerző, egyházzenesz a Katolikus Kántor 1943. októberi számában⁶² ismertette a két játszózásztalos orgonát:

„Az egyházi zenének dicső múltját hirdető Hesse-féle orgona helyébe a Rieger Ottó orgonaépítő neves cég által épített 36 változatú, 3 manuállal rendelkező, magas művészeti igényeket is kielégítő mestermű került a soproni Szent Mihály templom kórusára (18. kép).

A Rieger-cég az orgonaépítő valóságos remekét varázsolta a 13. századból maradt gótikus templom 1489-ből való orgonájának karzatára. A műnek tökéletessége, anyagának finomsága, ízléses kivitele, sípjainak tiszta intonálása, hanghatásainak megfelelő jellegzetessége, mind csak a mesterművet dicsérik. A villanyorgona változatai:

⁶⁰ Orgelweihe am St. Stefanstag in der Stadtpfarrkirche. Oedenburger Zeitung. 1943. augusztus 16. 76. évf. 184. sz. 1. és az Orgonaavató műsorának nyomtatványa. VPL 19. doboz. Új orgona iratai.

⁶¹ Cs. E.: Orgonaavató hangverseny a Szent Mihály templomban. *Új Sopronvármegye*. 1943. augusztus 21. 5. évf. 188. sz. 3.

⁶² Halmos Alajos: Orgonaavató Sopronban. In: *Katolikus Kántor* 31. (1943) 10. sz. 79–80.

18. kép. A Rieger-orgona hárommanuális játszóasztala. A cégtáblán: „KÉSZITETTE: RIEGER OTTÓ KIR. UDV. ORGONAGYÁR BUDAPEST 1943” Fotó: a szerző, 2003. július 19.

<i>I. manuál</i>		<i>II. manuál</i>	
Födött pásztorsíp	16'	Födött	8'
Principal	8'	Dulciana	8'
Csöves fuvola	8'	Principal	4'
Zergekürt	4'	Orsósíp	4'
Quintfuvola	2½'	Sesquialtera	2½', 1½'
Octáva	2'	Harántfuvola	2'
Kis kornet	3 sor 2½'	Akuta	4 sor 1½'
Trombita	8'	Görbe kürt	8'
I.+II., I.+III., Sub I.+ III., Super I.+ III.		II+ III	
		Tremolo II. Man.	
<i>III. manuál</i>		<i>Pedál</i>	
Principal fuvola	8'	Principal bass	16'
Födött éjkürt	8'	Kontrabass	16'
Csúcsos gamba	8'	Subbass	16'
Aeol hárfa	2 sor 8'+8'	Octava	8'
Olasz oktáva	4'	Födött fuvola	8'
Erdei fuvola	4'	Quinta	5½'
Cölöp fuvola	2'	Orosz kürt	4'
Quint cimbel	2 sor ½'	Zúgósíp	3 sor 4'
Mixtura	5 sor 2'	Harsona	16'

Angol kürt
Tremolo III. Man.

8'

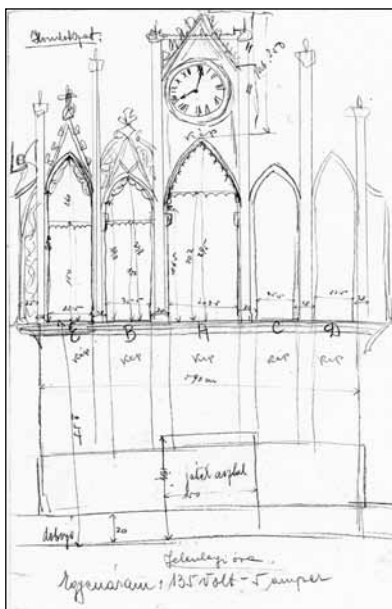
Trombita
Ped+I, Ped+II, Ped+III,
Super Ped+III.

Lábemelyűk:

[Kopulákon kívül] Nyelvesek el, Ped. 16' el, Kop. cresc. el, Cresc. el, Szabad kombináció, Összes Prep., Ped. prep., I. Man. prep., II. man. prep. III. man. prep, Alapok, Plenum, Tutti

Az orgonaszekrény melletti kis játékasztalon az I. Manuál sípjainak bekapcsolásával lehet játszani.”

A Rieger-orgona is nagyobb számú regisztert tartalmaz a Hesse-orgonánál. Az Angster-gyár a nagyobb orgonát egy különálló egységben képzelte el (a „Hősök orgonájaként”) drágább összegért, ezzel szemben a Rieger-cég az eredeti Storno-orgonaházat bővítette ki. Mégpedig a szekrény homlokzatának arányaihoz jól igazodó, teljes középső függőleges vimpergás részt kiemelte, megszüntette (19. kép), és egy szélesebb, a neogótikus formavilágot nélkülöző, szerény díszítésű betétet helyezett be. A középső síptükröt összefogó pántra ekkor Sopron város címere és faragott betűs felirat került: CIVITAS FIDELISSIMA.⁶³ Ennek a középső szakasznak az alsó részét beljebb helyezte a Rieger-gyár, hogy az énekkari pulpitus és a játszóasztal között tér maradjon a közlekedésre (20. kép).

19. kép. Éry László 1926. augusztusban készített vázlata még a teljes orgonaházat mutatja. MNL BML XI.6. Levelezések.

⁶³ „A leghűségesebb város.” Utalás az 1921. decemberi népszavazásra, amikor Sopron lakosságának többsége Magyarország fennhatóságát választotta Ausztriáival szemben.

A hárommanuális Rieger-orgona máig megőrizte elektropneumatikus szerkezetét és második, pneumatikus kis játszóasztalát eredeti állapotban. Gazdag, neobarokkos hangszínvilágával, erőteljes intonációjával a művészien faragott, ha kissé át is alakított Storno-szekerényben — a magyarországi orgonaállomány egy jelentős hangszere.

20. kép. A Storno-szekerény eredeti középső szakasza megszűnt az 1943-as bővítéskor.

Fotó: Szabó András, 2013. augusztus 1.

Függelék

Angster Emil sípmű-felmérése [1926. október 15. előtt]:⁶⁴

I. Manual 54 billentyű

1. Hohlflöte	8'	24 fa C = 75/85 × 65/50	30 ón c' = 47 mm c'' = 28 mm	64. hang ⁶⁵
2. Nachthorn	4'	54 ón nyitott	C = 52 mm c' = 28 mm	61. hang vonós
3. Mixtura 4 sor	2' 1½'		C 2' = 45 mm	65. hang
	1' ⅔'			
4. Trompet	8'	új Giesecke-féle		
5. Bourdon	16'	24 fa 87/70 × 110/90	30 ón c' = 59 mm fődött	70. hang
6. Octav	4'	54 ón	C 2' 45 mm	65. hang
7. Superoctav	2'	54 ón	C 2' = 45 mm	65. hang

⁶⁴ MNL BML XI.6. Levelezések.

⁶⁵ Töpfer II. menzúratáblázat szerint.

8. Cornet 3 sor		2 sor, c'-től 3 sor 2' 1½ ^{hód} 2/3'	2' C = 40 mm	68. hang
9. Salicional	8'	7 homl. 47 ón	c' = 32 mm	73. hang
10. Gedackt	8'	54 ón	c' = 36 mm	70. hang
11. Flauta	2½'	54 ón	C = 35/70 hegyes	59. hang
12. Principal	8'	6 homl. 38 ón	c' = 47 mm	64. hang
13. Terzian	3½'	g-től	c' (e) = 15/34 hegyes	56. hang
14. Flauta	4'	54 ón	c' = 17/40 hegyes	56. hang

II. Manual

1. Geig. Princ.	8'	12 fa 42 ón	c' = 32 mm	73. hang
2. Viola	8'	12 fa 42 ón	c' = 30 mm	75. hang
3. Gedeckt	8'	12 fa 42 ón	c' = 37 mm	70. hang
4. Octav	4'	54 ón	C = 38 mm	69. hang
5. Fl. trav	8'	24 fa, 30 hegyes ón	c' = 27/55	60. hang
6. Undamaris	8'	30 síp c'-től	c' = 30 mm	75. hang
7. Fugara	4'	54 ón	c = 30 mm	75. hang
8. Superoctav	2'	54 ón	c = 22 mm	70. hang
9. Fagott	16'	ócska rossz		
10. Flauta 4'	4'	54 ón	c = 22/55 hegyes	60. hang

Pedal 25 billentyű

1. Principal	16'	25 fa	c' 130/11 × 160/140	50. hang
2. Violon	16'	25 fa	c' = 57/50 × 75/70	68. hang
3. Subbass	16'	25 fa	c' = 75/65 × 97/87	62. hang
4. Posaune	16'	új Giesecke-féle		
5. Nasard	10½'	25 fa	c' = 44/34 × 58/49	70. hang
6. Principal	8'	D-d# homl.	h = 50 mm	63. hang
7. Octav	4'	25 fa	c = 44/38 × 57/52	62. hang
8. Quint	5½'	25 fa	c = 45/35 × 60/55	69. hang
9. Cello	8'	25 fa	c = 59/51 × 80/70	67. hang
10. Trompet	8'	új Giesecke-féle		

Normál hangolás, hangoló rések nincsenek.

A fa részek a szű által megtámadva, a fúvóban is van szű, a fa sípok jók, a fém sípok elég jók.

Póda Endrének, Sopron nagyhírű városplébánosának, a katolikusok vezéralakjának gazdag és eredményes közéleti munkássága leírásával többen is foglalkoztak, sajtótevékenysége azonban alig ismert. Különböző forrásokban csupán néhány adatot találunk. Egy halála után röviddel megjelent bibliográfiai könyvsorozat kötetében például szűkszavúan csak ennyit: „Több alkalmi cikket írt a hírlapokba.”¹ Lexikonok sem tartalmazzak bővebb anyagot, gyakran sajtótevékenységét egy lapalapítással kapcsolatban említik meg.² Bán János Póda születésének századik évfordulójára kiadott méltató írásában foglalkozik Póda publikációval is, de sajtótevékenységét nem részletezi.³ A halálának centenáriuma alkalmából Sopronban rendezett emlékülés előadásai között sem szerepelt ez a téma.⁴ Jelen írás sem arra vállalkozik, hogy Póda sajtótevékenységét a teljesség igényével dolgozza fel, de arra igen, hogy annak egy lapalapítással kezdődő fontos, mintegy hét évig tartó szakaszáról részletesen, mint Póda sajtóküzdemeiről számoljon be. Az a bizonyos lapalapítási akció, ugyanis kemény küzdelmet hozott számára, amely nemcsak körülötte zajlott, de belső világában is.

Póda életrajzáról

Póda Endre halálakor az *Oedenburger Zeitung* (a továbbiakban: OeZ.) vezércikkében az elhunyt összefoglaló biográfiai adatait is közölte. Eszerint Póda Endre 1840. december 11-én született Pozsony vármegye Felsőszeli községében, ahol apja a helység jegyzője volt, s akinek korai halála után (1842) a rokonság gondoskodott a gyermek neveléséről. Elemi iskoláit Sárffőn és Pozsonyban kezdte el. Itt a gimnázium első hat osztályát is abszolválta, majd a hetedik és nyolcadik osztályt már Győrött a kisszemináriumban végezte el. Ezt követően a nagyszemináriumban teológiai és papi képzést kapott. 1864. július 31-én szentelte pappá Simor János püspök. Ezután Póda több helyen (Nagyhöflány, Széleskút, Loretto, Kisboldogasszony, Szarazvám, Kismarton) mint káplán és adminisztrátor működött „[...] bis zum 17. Dezember 1867; von dieser Zeit an aber 4 Jahre hindurch als Domkaplan in

¹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 10. köt. Budapest, 1905. 1265–1266.

² A Pallas nagy lexikona. 14. köt. Budapest, 1897. 55. Tévésen állítja: „Megalapította (1893) a hetenkint 3-szor megjelenő *Westungarisches Volksblatt c. lapot*.” Ez később több téves közlés forrása lett.

³ Bán János: 100 évvel ezelőtt született pódafai Póda Endre városplébános. Különnyomat a Soproni Hírlap 1940. dec. 13–19-ig megjelent számából. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (Röviden: MNL GyMSMSL.) T8/65.

⁴ Soproni Füzetek 2002. Szerk.: Sarkady Sándor. 265–280.

Oedenburg.” (1867. december 17-éig, de ettől az időtől kezdve négy éven át mint dómkáplán Sopronban).⁵ 1871-ben Zalka püspök kinevezte a soproni Katolikus Tanítóképző rendes tanárának. 1876. október 14-én megválasztották városplebánosának. XIII. Leó pápa 1900-ban pápai prelatússá nevezte ki. 1902. február 2-án halt meg. (Az 1. képen ifjúkori portréja, a 2. képen a halála emlékére kiadott képeslapon már időskori, ősz hajú kép-mása látható.)

Ez az OeZ.-ban megjelent életrajz most azért fontos számunkra, mert pontosítja Póda soproni működésének kezdetét, miközben erre sem a győri püspöki körlevelekben,⁶ sem a haláláról szóló közlemény rövid életrajzi leírásában nem találunk adatot.⁷ Az a kevésszámú biográfiai adat pedig, ami Pódáról ismert, Sopronba kerülésének évét általában 1871-ben adja meg. Póda azonban a hivatkozott cikk szerint már 1867 végén Sopronban működött mint dómkáplán. Kovács József László (pontosabb utalás nélkül) így ír erről: „*Szinte egész élete Sopron városához kötődik, már 1867-től, a kiegyezéstől a soproni Káptalan karkáplánja.*”⁸ A soproni Szent György-templom honlapján megtalálhatjuk ennek igazolását is, mert a káplánok között felsorolva ott látjuk Pódát 1867-től 1871-ig feltüntetve.⁹ Ez a tény pedig Póda jobb megismerése és megértése szempontjából fontos elem. Ugyanis közvetlen káplán elődjei között a Szent György-templomban ott van az a tüzes szavú „Domprediger” Hummel Vilmos, akit Simor János püspök 1859-ben azért hívott a rottenburgi egyházmegegyéből Sopronba, hogy a város hitéletét megújítsa.

Hummel hamar felismerte a város hatalmi és vallási viszonyait és benne a katolikusok helyzetét, ezért igen aktív tevékenységbe kezdett. Németországi tapasztalatai alapján a hitélet és a katolikusok közéleti szerepének fellendítésén fáradozott. A hitélet élénkítésére ő vezette be a Dómtemplomban (a Szent György-templomban) a májusi ájtatosságokat és a nagybőjti beszédeket. Prédikáció alatt mindig zsúfolásig megtelt a templom. Több hitbuzgalmi és karitatív egyesület alapított. A katolikus közélet fellendítésére pedig ő alapította meg 1865-ben a Soproni Katolikus Olvasó Egyletet (a továbbiakban: olvasóegylet).¹⁰ Valószínűsíthető, bár nincs nyoma, hogy Póda és Hummel találkoztak. Az viszont tény, hogy Póda 1868-ban már az olvasóegylet titkára volt, majd 1877-től¹¹ haláláig elnöke. Ezzel Póda az alapítói szándék, a katolikusok közéleti szerepe fellendítésének „egyenes ági örököse” lett, az olvasóegylet pedig tevékenységének, közöttük a bennünket most közelebbről érdeklő sajtóküzdelmének fontos színterévé vált.

⁵ Abt-Stadtpfarrer Andreas Póda v. Pódafa †. *Oedenburger Zeitung* (továbbiakban: OeZ.) 35. (1902) 28. 1-2.

⁶ Pódát utolsó diszpozíciója szerint 1867. július 29-én Szarazvámról Kismartonba helyezték át. Győri Püspöki Körlevél. 1867. 81.

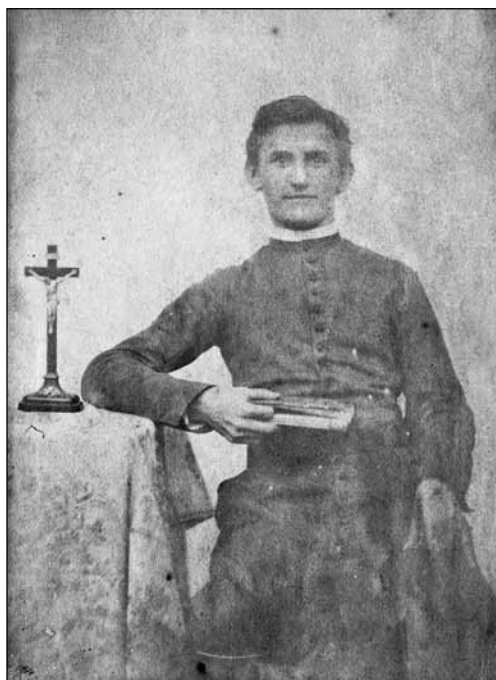
⁷ Győri Püspöki Körlevél. 1902. 13. Nr 531.

⁸ *Kovács József László*: Póda Endre emlékezete. Soproni Füzetek 2002, 267.

⁹ Káplánok 49. <http://www.domsopron.hu/lpasztor-kaplanok> (Letöltés: 2018. 03. 03.)

¹⁰ *Huber János dr.*: Pastor bonus – Hummel Vilmos emlékezetére. In: Soproni Katolikus Köri Almanach 1. (1930) Szerk.: Gábor Géza. Sopron, 1930, 39–47.

¹¹ Zum fünfundzwanzigsten Priester-Jubiläum unseres Stadtpfarrers. OeZ. 22. (1889) 175. 3.

1. kép. Póda Endre ifjúkori fényképe. Győri Egyházmegyei Könyvtár és Kincstár, Mayrhofer-album. Megjelent: Perger Gyula (közreadja): Mayrhofer József. Győr első fényképésze. Szerkesztette: Arató György – Csillag Dóra – Nemes Gábor. Győr 2017. 119.o. 156. sz. (A képet Tanai Csaba Taca retusálta)

2. kép. Póda Endre pálmaágas, gyászszalagos portréja halála emlékére kiadott Szt. Mihály-templom Sopronban feliratú képeslapon. (MNL GyMSMSL, XV. 24.145.)

Írott előzmények

Póda sajtótevékenységét, mint fentebb említettem, kevés nyomtatott munka tárgyalja. Először még életében, egy tanártársa írt róla rövid méltatást.¹² A katolikus sajtómozgalomról szóló, 2013-ban megjelent nagy ívű művében Klestenitz Tibor az előzmények leírása közben tesz említést a soproni városplébános ez irányú tevékenységéről.¹³ Póda egyéniségét és sajtóküzdelmét azonban csak az olvasóegyletben harminchárom éven át – nyolc évig jegyzőként, majd huszonöt évig elnökként – kifejtett gazdag tevékenysége ismeretében lehet a maga teljességében megismerni és megérteni. Póda működése ugyanis az olvasóegylet életében is sajátos nyomokat hagyott. Ezért itt most elsősorban az olvasóegyletnek a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában megőrzött dokumentumaiból,¹⁴ Póda kiadványaiból és újságcikkeiből, valamint egyéb írásokból származó kép alapján dolgozom fel a témát. Ennek során feltárom Póda személyes szerepét, motivációit, valamint megkísérelem e sajtóküzdelem pénzügyi vonatkozásainak tisztázását is.

Póda sajtóküzdelemének történeti előzményei

Az olvasóegylet 1865-ben azzal a céllal alakult meg, hogy „a soproni katolikusoknak legyen helyük, ahol a templomon kívül is találkozhatnak, és a katolikus ügyeket megbeszélhessék.”¹⁵ Póda közéleti tevékenysége számára ez nemcsak mint az olvasóegylet elnökének, de mint a város kegyúri plébánosának, a Konvent elnökhelyettesének, a városi közgyűlés, valamint számos más testület vezetőségi tagjának azt a terepet kínálta, ahol az olvasóegylet tagjai között tanártársaival, városi tisztségviselőkkel, orvosokkal, ügyvédekkel, tehetősebb kereskedőkkel és mesteremberekkel, vagy, ahogy akkoriban mondták, a város katolikus intelligenciájával találkozhatott, építhetett ki baráti, szövetséges kapcsolatokat. Az olvasóegylet jegyzőkönyvei tanúskodnak róla, hogy Póda igazán itt érezte otthon magát, céljai eléréséhez itt keresett társakat és talált megértést, támogatást.¹⁶

Sajtóval kapcsolatos tevékenysége kezdetben azonban még csupán abban merült ki, hogy szigorúan ügyelt a nyomtatott írások, könyvek, különösen pedig a bennünket most közelebről érdeklő újságok esetében, az olvasóegylet szabályzatában szereplő „erkölcsi

¹² Pódafai Póda Endre pápai prelátus életpályája, tettei. In: A soproni róm. kath. belvárosi elemi fiúiskola értesítője az 1899–1900. tanévről. (Továbbiakban: *Értesítő*) Szerk.: Rohn Nándor igazgató. Sopron, 1900, 9–10.

¹³ *Klestenitz Tibor*: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Budapest, 2013. (a továbbiakban *Klestenitz* 2013)

¹⁴ Soproni Katolikus Kör iratai. MNL GyMSMSL. X. 246–247.

¹⁵ *Ns. J.*: A „Soproni Katolikus Kör” 70 éve. In: Soproni Katolikus Almanach 1935. Szerk.: Gábor Géza. Sopron, 1935, 10. (A továbbiakban *Ns. J.*; *Ns. J.* = Nagysolymosi József, írói álnév = Gábor Géza dr.)

¹⁶ Jó példa erre a Póda nekrológiájában felidézett, 1875-ben történt eset (pedig akkor még csak titkára volt az olvasóegyletnek): „[...] különösen nagy buzgóságot a kath. olvasókörben fejtett ki. Itt indította meg azt a mozgalmat, amely 1875-ben vezetett sikerre, a midőn [...] a kath. konventnek önkormányzati alapon való szervezését híveitől támogatva keresztül vitte.” Póda Endre. In: Sopron, 33. (1902.) 28. 1.

iratok olvasása” (azaz katolikus szellemiségnek megfelelő kiadványok olvasása) célkitűzés betartására. Felfogása a klérus nagy részéhez hasonlóan konzervatív volt. Úgy vélte, hogy mivel nincs igazi katolikus sajtó, a korabeli hírlapok úgy ahogy van általában rosszak, „az ateizmus és a liberalizmus mérgét csöpögtetik a katolikusok gyermeki lelkületébe.” Póda és a sajtó viszonyának ez a kiindulópontja.

Az igazi katolikus lap hiányát gyakorlatból jól ismerte, hiszen az olvasóegylet minden évben felülvizsgálta újságrendeléseit, hogy kiszűrje a „destruktív” lapokat, és változtattak, ha találtak egy jobb, megfelelőbb újságot. Ennél sokkal többre először 1875-ben nyílt lehetőség, amikor az egyházközségi nagygyűlésen elfogadtak egy katolikus hetilap alapításáról szóló határozatot.¹⁷ Póda ekkor még a felfogása szerinti legfontosabb kérdések felé fordulva inkább csak a katolikus autonómia, a Konvent megszervezésén és a katolikus iskolák ügyén fáradozott. Ezután egy hosszabb időszak következett, amely alatt Póda értékelése szerint a rosszul értelmezett felekezeti béke érdekében megszűnt a katolikusok harcos kiállása, mert „[...] a kath. papságnak és a világi elemnek nagy többsége [...] annyira elszegénykedett és elszegényesedett, hogy az éveken át hangoztatott kat. sajtó szükségét nem érezte [...]”¹⁸, így a lapalapítás elmaradt.

Érdekes módon mégis éppen ebben az időszakban veszi kezdetét Póda sajtótevékenysége. Az indíttatás mélyen személyes jellegű, mégpedig az országosan elhíresült ügynevezett elkeresztelési ügye, melynek részletes leírására itt most nincs mód, de Póda írásaiból is jól megismerhető. Póda magára vállalja káplánja ellen egy vegyes házasságból született gyermek megkeresztelése miatt 1880-ban tett feljelentésben a felelősséget, és így az ügy másodrendű vádlottjaként bíróság elé kerül. Pódát ekkor ennek az ügynek egyházpoltikai kihatása arra készteti, hogy tollat ragadjon, és írásának kinyomtatásával álljon a nyilvánosság elé. Ezzel színes közéleti palettáján megjelenik egy új elem, a katolikus közíró. Sopronban, talán mert nem talált arra méltó újságot, két röpiratot adott ki,¹⁹ míg országos szinten a *Magyar Állam* című egyházpoltikai napilapban jelentetett meg egy cikket.²⁰

Ezekben az írásokban felvázolja az ügyet, elemzi és értelmezi a bonyolult jogi helyzetet, de egyben megragadja a lehetőséget arra is, hogy a katolikus egyház jogainak védelmére keljen. Végül is ez az egyházáért való harcos kiállítás lesz később sajtóküzdelmének alapmotivációja. Pódát a bíróság felmenti, elkeresztelési ügye pedig bekerül a magyar egyházpoltika történetébe, mert 1881. április 2-án a képviselőházban is vita témája lett. „Ez volt az első eset, hogy ügynevezett elkeresztelési ügy a törvényszék, illetőleg a nyilvánosság fóruma elé került.” S bár ennek a vitának további következményei nem voltak: „Mégis volt a korszaknak egy epizódja [...] mely nagyjelentőségű esemény volt az egyházpoltikai erőpróbák történetében.”²¹

¹⁷ Bán János: A Soproni Katolikus Konvent története. Sopron, 2000. 39.

¹⁸ Póda Endre: Soproni reminiscenciák. Sopron, 1890. 3.

¹⁹ Póda Endre: Emlékirat az 1879. évi 40. tkc. 53§-a értelmezése érdekében. In: Sopron. 1880. nov. 30.; Póda Endre: Vádbeszédem. In: Sopron. 1880. dec. 5.

²⁰ Póda Endre: Az 1879. évi 40. tkc. s a kath. lelkész helyzete Magyarországon. (Az első szépséges papzaklatás esete!) Sopron, 1880. nov. 24. In: Soproni reminiscenciák. Sopron, 1890. 11–14.

²¹ K. Török Mihály Miklós: A magyar egyházpoltikai harc története. Az 1847–48-as pozsonyi országgyűléstől

Póda tíz évvel később, amikor Magyarországon igazán beindultak az egyházpolitikai küzdelmek, közírói tevékenysége következő állomásaként kiadja ismert művét, a *Soproni reminiscenciákat*. Ebben feleleveníti elkeresztelési ügyét, közli a fentebb tárgyalt írásait, az ügyvel kapcsolatos reflexiókat és az újabb fejleményeket, majd felteszi a kérdést: „*Quid nunc?*” Mit tegyünk? A Bibliára hivatkozva válaszol is rá: „[...] *a kultur vagy kultusz harc kerülendő ugyan: mi azonban az apostolok elvéhez ragaszkodunk: 'obedire oportet Deo magis quam hominibus!'*”,²² azaz: inkább kell engedelmeskednünk Istennek, mint az embereknek.²³ Ebben a mondatban megfogalmazta azt az alapelvét, melyhez eddig is ragaszkodott, s amely mellett a hamarosan bekövetkező sajtóküzdelmében is kitart majd. Pódának ez a kor nagy politikai kihívására (állam és egyház szétválasztása, szekularizáció) adott válasza a klérus többségéhez hasonlóan konzervatív. Ugyanakkor felfogása attól sajátos, hogy nem mereven elutasító reakciós, vagy bigott, ami cselekvéseiben megbénították volna. Differenciált, megkülönböztetni és összhangot teremteni szándékozó gondolkodásáról árulkodik továbbá egy gyakran használt²⁴ Ciceró idézete: „*Salus rei publicae suprema lex esto* – A legfőbb törvény az állam üdve legyen.” Pódánál tehát nem válik külön az egyház és az állam (azaz országa és benne szűkebb pátriájának) szolgálata.²⁵ Végül is Pódának ez a személyes felfogása volt sikeres és kudarcos küzdelmeinek, köztük sajtóküzdelmének is az ideológiai alapja.

Póda küzdelme egy katolikus lap indítása és megtartása során

Ilyen előzmények után következett el az 1893-as év, amely mozgalmas eseményeivel együtt az olvasóegylet lapalapítási akciója nyomán megnyitotta Póda sajtóküzdelmének időszakát. Ez a lapalapítás belső vívódással járt számára, mert fütötte ugyan az egyházáért való harcos kiállás, és felismerte a sajtót mint lehetséges eszközt az egyházpolitikai harcokban és a katolikus közéletiség megteremtésében, de rossz tapasztalata és konzervativizmusa még megfontolásra készítette.

A küzdelem kezdetének helyszíne az olvasóegylet, ahol a folyamatot elindító események lezajlanak, az ellenfél pedig a „destruktív” sajtó és a helyi képviselőjének tartott OeZ. Póda jobb megértése és megismerése érdekében a történések részletes leírásától most nem

1895-ig. Budapest. 1932. 34–35.

²² Póda *Endre*: Soproni reminiscenciák. Sopron, 1890. 42.

²³ Póda jobb megértése érdekében szükséges lehet ennek a bibliai mondatnak az értelmezése. Olyan történelmi helyzetben hangzott el, amikor a feltámadás után az apostolok elkezdték hirdetni Jeruzsálemben Jézus tanait és a zsidó vezetők el akarták őket hallgattatni. Ekkor monda Péter apostol: „*Inkább kell engedelmeskednünk Istennek, mint az embereknek.*” Ap. csel. 5, 29. b.

²⁴ Értesítő i. m. 9.

²⁵ Póda a magyar katolikus férfi helyes gondolkodását olyannak látja a soproni nagygyűlésen elhangzott beszédében: „[...] *mely az egyház és a haza iránt való töretlen hűségben [...] a pápa és az apostoli királyunk iránti [...] ragaszkodásban és hódolatban, s mely az egyházi és világi hatóságok iránti tiszteletben és engedelmisségben [...]*” nyilvánul meg. Egyházi tudósítások. Sopron, február 20. A katolikus nagygyűlésről. In: Religio 52. (1893. 1. félév) 15. sz. 116.

lehet eltekinteni. Szerencsénkre, ettől az időtől kezdve már bőséges forrást jelentenek az olvasóegylet megmaradt jegyzőkönyvei.²⁶ Innen tudjuk például azt is, hogy az 1893-as évre a következő lapok megrendelése mellett döntöttek: *Magyar Állam, Religio, Budapesti Hírlap, Egri Népszövetség, Magyar Szemle, Magyar Sion, Sopron, Vaterland, Neuigkeits Weltblatt, Westungarischer Grenzboten, Oedenburger Zeitung, St. Norbertus-Blatt.*

A sorban tehát ott van az OeZ. is, mely mint a város legjelentősebb napilapja, mindaddig az olvasóegylet állandóan megrendelt újságai közé tartozott. Ez a lap általában igyekezett tárgyilagosan beszámolni a helyi eseményekről, köztük az olvasóegyletben zajlókról éppen úgy, mint Póda szerzteágazó közéleti szerepléséről. A helyzet akkor kezdett megváltozni, amikor a liberális egyházpolitikai törvénykezés a klerikusok konzervatív részének ellenállását kiváltva, beindított egyfajta „kulturharcot.” Póda ekkor igen erősen reagálva a már tárgyalt elkeresztelési ügyével magára vonta országos szinten is a sajtó támadásait, ultramontán²⁷ és reakciós vádjait. Az OeZ. Póda szerint „színtelen” volt, azaz nem vallott színt, és ezzel a liberálisok oldalára állt. Állítása annyiban megalapozottnak tekinthető, hogy amikor a helyi liberális párt sajtóorgánumot keresett, úgy vélték, az OeZ. erre „im Sinne der liberalen Partei” alkalmas lenne, csak az volt a gondjuk, hogy német nyelvű.²⁸

Az OeZ. tehát már nem tartozott az egyesület kedvelt újságai közé, amikor bekövetkeztek azok a napok, melyeket Póda utólag visszaemlékezve egy újságcikkének címében „emlékezetes napoknak” nevezett.²⁹ 1893. február 20-án ugyanis, éppen az olvasóegylet hatékony közreműködésével lezajlott Sopronban az első magyarországi regionális katolikus nagygyűlés, melynek részletes leírására itt most nincs lehetőség, de más forrásból jól megismerhető.³⁰ A gyűlés jelentőségét az adja, hogy szinte a legelső nagy megmozdulás volt a Katolikus Néppárt megalakulásának folyamatában. Póda volt az esemény helyi főszervezője, az előkészítő bizottság elnöke, majd a gyűlés egyházi elnöke, aki az egyik köszöntő beszédet mondta. A Tornacsarnokban 2500 meghívott résztvevővel tartott nagyszabású rendezvény hatásos lebonyolításával, az előre egyeztetett témában elhangzott előadásaival³¹ és a katolikus autonómia, a katolikus oktatás, az egyházpolitikai reformtervek visszavonása, valamint katolikus lap alapítása témákban hozott határozataival méltán váltott ki nagy sajtóvisszhangot.

²⁶ Az olvasóegylet 1893. előtti jegyzőkönyvei a Tanácsköztársaság idején „feltüzelődtek.” *Ns. J.: i. m. 14.*

²⁷ A politikai katolicizmusnak a pápaság tekintélyét és az Egyház érdekeit és függetlenségét az állam érdekei elé helyező irányzata az 1850 és 1950 közötti időszakban. A kifejezés szó szerinti fordítása: „hegyeken túli” – Róma helyzetére utal az Alpoktól északra fekvő területekről nézve. A politikai katolicizmus kibontakozásában fontos szerepet játszott XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott híres *Rerum Novarum* c. enciklikája, amely az Egyház modern kori társadalmi szerepvállalását tárgyalja. *(A szerk.)*

²⁸ Von der hiesigen liberalen Partei. In: OeZ. 18. (1895) 13. 3.

²⁹ *Póda Endre: Denkwürdige Tage!* In: *Westungarisches Volksblatt.* 8. (1900) 21. 1–2.

³⁰ *Klestenitz Tibor: Az első regionális katolikus nagygyűlés Magyarországon: Sopron, 1893.* In: *Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára.* Szerk.: Arató György, Nemes Gábor, Vajk Ádám. 2016. 225–242. (a továbbiakban: *Klestenitz* 2016).

³¹ A katolikus sajtó és lapalapítás témájáról Gyürky Ödön (1863–1938) író, újságíró, a Magyar Állam munkatársa, a Budapesti Katolikus Kör titkára beszélt.

A Religio már az előkészületekről is több cikkben ad hírt, és így lelkesedik: „A soproniaké az országos érdem. Ezt a példa elsőbbséget, a kat. köztevékenységben való úttörés érdemét tőlük többé elvenni nem lehet. Magyarország katolikus vallási életének történetében egy fényes lapot írnak tele.”³² A nagygyűlésről is részletesen beszámol,³³ mint ahogy több más fővárosi lap (Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Magyar Állam) is megteszi azt. Az OeZ. február 22-én E. M.³⁴ szignóval ellátott vezércikkében kemény, kritikus és liberális hangvétellel tárgyalta az eseményt. Az akciót elsietett, meggondolatlan, vakbuzgó (blinder Eifer) jelzőkkel illette. A meghirdetett programról pedig általános jellemzésként így írt: „[...] ist nämlich so sehr gegen die freisinnige Einrichtung des ungarischen Staates gerichtet, daß kein Politiker, der den kulturellen Fortschritt und die Achtung der persönlichen Freiheit in Ungarn schätzt, es akzeptieren kann.” Azaz: „ugyanis annyira a magyar állam szabadelvű berendezkedése ellen irányul, hogy azt egyetlen politikus sem fogadhatja el, aki a kulturális haladás és a személyes szabadság tiszteletét Magyarországon becsben tartja.” Természetesen a nagygyűlés sajtóra vonatkozó határozatát is élesen támadta, mert az szerinte a szabad és előítélet-mentes sajtót rossz hírbe hozta. Különösen pedig azt kifogásolta, hogy a nagygyűlés az OeZ. megfogalmazása szerint arra szólítja fel a katolikusokat, hogy: „[...] jede Unterstützung versagen und nur die Blätter ultramontaner Tendenz halten sollen.” Vagyis: „minden támogatást tagadjanak meg és csak ultramontán irányzatú lapokat tartsanak”³⁵

Persze az is természetes, hogy ezt a vezércikket meg az olvasóegylet veszi ellenük és általában a katolikusok elleni támadásnak. Haller József titkár ezért az olvasóegylet „Óhajok és panaszok” könyvébe³⁶ írt négy pontos bejegyzésével javaslatot tesz az ellenlépésekre: az OeZ. legyen kitiltva, a tagok se támogassák előfizetéssel, katolikus lapalapításról legyen tanácskozás, és ebben az ügyben hívjanak össze rendkívüli közgyűlést. E javaslat megtárgyalására február 25-én választmányi gyűlésen került sor. Ezen hosszas vita után Póda határozatban kimondta: „[...] ámbár az indítványokat helyesnek találja [...] mégis a jelen viszonyok között először felszólítja az OeZ. szerkesztőségét, hogy a kath mozgalom ellen való piszkálódásait hagyja abba [...]”,³⁷ és a tiltakozó jegyzék megírását magára vállalta. Póda ezek szerint tudatosan kereste a lehetőségét annak, hogy a lapalapítást és a vele járó komolyabb konfrontációt elkerülhessék.

³² Egyházi tudósítások. Sopron, január 25. Előkészületek a sopronmegyei katolikus nagygyűlésre. In: Religio, 52. (1893. 1. félév) 8. sz. 63.

³³ Egyházi tudósítások. Sopron, február 20. A katolikus nagygyűlésről. In: Religio 52 (1893. 1. félév) 15. sz. 116–118.

³⁴ E.M.= Ernst Marbach az OeZ. főszerkesztője.

³⁵ Die Komplikation der kirchenpolitischen Verhältnisse. OeZ. 26. (1893) 44. 1-2. p Ennek az írásnak egyik mondatába rejtett vád „...da blinder Eifer immer schadet...” (mivel a vakbuzgóság mindig káros.) mély nyomot hagy Póda lelkében, mert hét év után is e hamis vád alól kér felmentést, ahogy azt lentebb látjuk majd.

³⁶ Óhajok és panaszok könyve. MNL GyMSM SL X. 246–247. 8. d. Vegyes iratok. Ennek a könyvnek a bejegyzéseit az olvasóegylet szabályzata szerint a vezetőség köteles volt megfelelő intézkedéssel figyelembe venni.

³⁷ Választmányi gyűlés jk. 1893. 02. 25. MNL GyMSM SL X/246–247. 2. k.

A rendkívüli közgyűlés összehívása elől azonban nem lehet kitérni, s az március 5-én sorra is kerül mintegy 80 tag részvételével. Ezen Póda felvázolta az OeZ.-nak a nagygyűléssel, és az olvasóegylettel kapcsolatos támadásait, majd elmondta, hogy: „*Mi, katolikusok, senkit nem bántottunk, és mégis, mióta ez az egyesület fennáll, sok-sok keserűséget kellett az egyesületnek tapasztalnia az OeZ. részéről.*”³⁸ Ezután Bella Lajos választmányi tag felsorolva az OeZ. „gyalázatosságait”, javasolja, alapítsanak katolikus lapot és erre a célra állítsanak fel egy bizottságot. Wälder József választmányi tag ekkor hosszas, lelkes beszédbe kezd katolikus szervezkedés és párt szükségességéről, majd a lapalapítással kapcsolatban részvények kibocsátását javasolta, ő maga 10 db-ot jegyezne. Erre Póda, aki inkább a konzervatív klérus azon csoportjához tartozik, akik társadalmi akciók (egyesületek alapítása, nagygyűlések) hívei, ráadásul egyetért a soproni nagygyűlésen Gyürky előadásában elhangzott egyik állítással, miszerint: „*Hasztalan beszélünk kat. sajtóról, ha nincsen kat. társadalom, mely azt támogassa.*”³⁹ igen jellemzően reagált. A lelkes tagságot óvatosságra intve megemlítette: „*[...] hogy 1875 április 18-án volt a maihoz hasonló gyűlés, mely egy kath. lap alapítását határozta, de a határozat még sincs végrehajtva, mert a katolikusok önzésén minden kísérlet hajótörést szenvedett.*”⁴⁰ Póda ezzel a már említett 1875-ös katolikus közgyűlés határozatára utalt. Majd, mint jó pedagógus és tapasztalt közösségi vezető, aki tudja, hogy a lelkesedéstől a kitartást követelő tettekig buktatókkal teli az út, még mindig nem volt meggyőződve a lapindítás szükségességéről, de nem akart kerékkötő lenni, ezért így folytatta: „*Nem igen bízunk az eredményben, de ha részvényekre alapítatik az új lap 10 részvényt ő is jegyezne.*” Ennek nála azonban feltételei voltak: menjen tiltakozó jegyzék az OeZ. szerkesztőségének, hogy „*[...] beszéljen tisztességesebb hangon a mi kath. ügyeinkről, és ha a főlészóltítás eredménytelen lenne, akkor minden egyes kath. előfizető szólíttassék föl a lap visszaküldésére, és erre az esetre hozzájárul Bella Lajos úr indítványához.*”⁴¹ azaz még nem a lapalapításhoz, hanem csupán egy arra a céljára felállítandó bizottság létrehozásához.

Póda tehát továbbra is ragaszkodott a tiltakozó jegyzék küldéséhez. Mindezzel változatlanul kerülni szeretne volna a lapalapítást és a vele járó nyílt összeütközést, mert jól tudja, olyan ügyről van szó, melynek jelentős erkölcsi és anyagi kockázata van, ezért garanciákat szeretne kapni, elsősorban hívei, a katolikusok részéről. Kérdéseit még döntés előtt a tagság elé terjesztette, a tagságtól pedig radikális választ kapott. Az OeZ.-nek küldendő tiltakozó jegyzéket leszavazták, de a bojkott ügyében egyhangú válasz alapján döntöttek. Az olvasóegyletből kitiltották az OeZ.-t és 19 tag (névsoruk ott a jegyzőkönyvben) lemondta privát előfizetését is. A lapalapítás mellett ugyancsak egyhangúan foglaltak állást, sőt a lapindítás előzetes költségeire gyűjtést is rendeztek, 24 ft⁴² jött össze. Döntés azonban nem született, mert Póda, akinek a kompromisszumos javaslatát leszavazták, a döntést taktikusan az olva-

³⁸ Rendkívüli közgyűlés jk. 1893. 03. 05. MNL GyMSM SL X/246–247. 2. k.

³⁹ Klestenitz 2016, 234.

⁴⁰ Rendkívüli közgyűlés jk. 1893. 03. 05. MNL GyMSM SL. X/246–247. 2. k.

⁴¹ Uo.

⁴² ft = forint. A kiegyezés után bevezetett osztrák-magyar forint. (Német szövegben fl = Florin.)

sóegylet vezetőségére bízva határozatként kimondatjt: „a legközelebbi teendőkkkel az egyesületnek igazgató bizottmánya bizassék meg.”⁴³

Az úgy ezzel kényszerpályára került, az események pedig felgyorsultak. Két nap múlva ülésezett is a vezetőség a lapalapítás ügyében. Ezen Póda már, alkalmazkodva a rendkívüli közgyűlésen kialakult és a vezetőségre is kötelező helyzethez, elmondta, „*hogy az alapítandó hírlapra nézve nem akarta egyedül magára vállalni a felelősséget*”,⁴⁴ ezért hívta össze a vezetőséget. Bejelentette, hogy „*megbízásból elkészítette a közönséghez intézendő felhívás szövegét*”,⁴⁵ mellyel annak felolvasása után a bizottság egyetértett. Megvitatták a német nyelv használatának és az újság nevének kérdését, majd: „*Az elnök úr vázolván a hírlap létezésének anyagi föltételeit*⁴⁶ *indítványozza, hogy 100 db 50 forintos részvény bocsájtsák ki.*” A vezetőség az elhangzott javaslatokkal egyetértve újság alapítása mellett dönt, és „[...] az elnök úr magára vállalja a további teendőket.”⁴⁷, a lapalapítás adminisztratív és anyagi ügyeinek intézését. Lezajlott tehát az olvasóegylet szabályzatának mindenben megfelelő döntéshozó eljárása, melynek részletes leírása alapján láthatjuk, Póda mennyire megfontoltan járt el, nehogy az OeZ. ismét „vakbuzgó” meggondolatlansággal vádolhassa. A lapot sem ő, hanem az olvasóegylet alapította meg.⁴⁸ Az első szám pedig március 19-én Oedenburger Volksblatt (röviden OeV.) címen már meg is jelent (3. kép).

Az újság megjelenéséről a *Religio* így adott hírt: „*Sopronban új katolikus politikai lap jelent meg német nyelven: 'Oedenburger Volksblatt' címmel. Tulajdonosa a soproni Kath. Olvasókör, felelős szerkesztője Haller József.*”⁴⁹ Az új lap első számában „Akció-bizottság egy Sopronban alapítandó napilapért” aláírással megjelenő „Gott zum Gruß” című vezércikkben sérelmeiket felsorolva azzal vádolják az OeZ.-ot, hogy az különösen 1875 óta „[...] a liberalizmus cégére alatt következetesen ellenségeink oldalára állt.” Ezért „[...] mi katolikusok megtanultuk ebben a 18 esztendőben, hogy a színtelen helyi sajtó az ellenségünk!” Leközlük az olvasóegylet három pontos határozatát, melyek alapján felszólítják a katolikusokat az OeZ. bojkottjára, majd kéri tőlük az OeV. támogatást előfizetések, ill. részvények vásárlása formájában.⁵⁰ A helyi piacot uraló OeZ. már másnap, megakadályozandó egy ideológiai alapon is konkurens újság megerősödését, vezércikkében heves támadást indított, sorra cáfolva a szerintük „rosszindulatú” és „álnok” vádakat. Különösen azt kritizálták, hogy az

⁴³ Rendkívüli közgyűlés jk. 1893. 03. 05. MNL GyMSM SL X/246-247. 2. k.

⁴⁴ Bizottsági gyűlés jk. 1893. 03. 07. MNL GyMSM SL X/246-247. 2. k

⁴⁵ Ez lesz némi kiegészítéssel az első számban megjelentetett „Gott zum Gruß” című cikk

⁴⁶ A sajtótörvény szerint újság alapításához kaució lefizetése szükség. Ennek mértéke nem napilapok esetében 5000 ft.

⁴⁷ Bizottsági gyűlés jk. 1893. 03. 07. MNL GyMSM SL X/246-247. 2. k.

⁴⁸ Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert gyakran Póda lapjaként emlegetik, pedig sem tulajdonosa, sem szerkesztője nem volt. Az más kérdés, hogy az így megszületett újság karakterére és fennmaradására erőteljes hatást kívánt gyakorolni. Végül is ez eredményezte sajtóküzdelmét.

⁴⁹ Vegyesek. *Religio*. 52. (1893 1. félév) 28. 232. p

⁵⁰ A teljes cikk németül és magyarul: *Hárs József: Soproni olvasókönyv II. Sopron, 2005. 78. URL: <https://sopronanno.hu/sites/default/files/dokutar/soproni-olvasokonyv-ii.sopronanno-dokutar.pdf> Letöltés: 2019. 02. 12.*

3. kép. Oedenburger Volksblatt első számának fejléce. (MNI GyMSMSL TF/40)

OeV. a katolikusokat az OeZ. bojkottjára szólította fel. Támadásuknak személyes éle is volt, hiszen sokszor emlegetik Póda nevét, őt téve felelőssé, hogy hivatásával ellentétben, a városban békétlenséget szított. Majd hozzátették, zúduljon csak rájuk ez a vihar, azt egyelőre utálattal, egy kis szócskával: „fuj” hárítják el.⁵¹

Ezzel a két újság közötti, nem túl szerencsés pengeváltással indult útjára az olvasóegylet lapja. De egyéb körülmények sem alakultak kedvezően. Az OeV. nem tudott sem részvényeseket, sem kellő számú előfizetőt szerezni. Közben a szerkesztéssel megbízott köri titkár Haller József, a katolikus tanítóképző tanára, intézetével együtt Győrbe költözött. Emiatt az augusztusban tartott választmányi gyűlésen így panaszkodott Póda: „Haller távozásával az egyesület lapja is elárvul.”⁵² A szerkesztést Krieglér Mihály vette át. A decemberi közgyűlés jegyzőkönyvében pedig már azt olvashatjuk, hogy Póda az olvasóegylet lapját említve: „[...] constatálja, hogy az sehol lábra nem kapott [...]”, majd rezignáltan hozzáfűzte: „Segítség nem jött sehonnan, összesen két részvény kelt el. Ő, Haller és Krieglér megtették a kötelességüket, azonkívül veszít néhány száz forintot, de azért nem fog gyűjteni. Tartotta a lapot, ameddig bírta, de attól tart, hogy az egész ügynek 1–2 hét alatt katasztrófa lesz a vége.” Majd feltett egy költői kérdést, kell-e a lap, vagy sem?⁵³ Választ nem vár, mert hiszen ismeri az eseményeket. Nagyon rövid idő alatt a lappal kapcsolatos általános és olvasóegyleti lelkes hangulat külső nyomásra (ultramontán, klerikális, reakciós és hasonló vádak miatt) drasztikus változáson ment át. Ez a potenciális részvényjegyzőket (köztük pl. Wälder Józsefet is), valamint az előfizetőket, megfontolásra készítette, hiszen jórészüik állásukat féltő állami alkalmazott, vagy megrendelések, vásárlások elmaradása miatt aggódó vállalkozó, kereskedő volt.

Pódát azonban az ultramontanizmus és a klerikalizmus vádjával nem lehetett megfélemlíteni, sőt benne éppen ellenkező hatást váltottak ki azok. Hiszen egy évvel korábban véleményét ebben a kérdésben világosan leírta: ő az „ultramontánok” táborához tartozik.

⁵¹ Gegen Böswilligkeit und Verlogenheit. In: OeZ. 26 (1893) 66. 1–2.

⁵² Választmányi gyűlés jk 1893. 08. 27. MNL GyMSM SL X/246–247. 2. k Póda eszerint Hallert tekinti a lap „atyjának,” hiszen az Óhajok és panaszok könyvébe tett bejegyzésével ő indította el a lapalapítás folyamatát.

⁵³ Közgyűlés jk. 1893. 12. 08. MNL GyMSM SL X/246–247. 2. k.

Azt is kifejti, mit ért ez alatt az idézőjelbe tett fogalom alatt. Érdekes módon ezt az 1875-ös katolikus közgyűlésre emlékezve, harcostársával, a Konvent első elnökével kapcsolatban teszi meg. „Dr. Schwartz Miklós soha sem tartozott mi hozzánk, az úgynevezett 'ultramontánok' táborához, ő is a szabadelvűség theoriájának hódolt, de praktikus szabadelvűsége a tősgyökeres becsületességben, a férfiás jellemben, s a kath. vallásos érzületben nyilvánult, s ma már ő is tudja, hogy a katolikus ember a legigazságosabban kezelheti a szabadelvűségnek józan elveit, s hogy a kath. férfinak nem kell irtóznia az 'ultramontán' s a 'clericalis' jelzőktől, melyek 'Judaeis quidem scandalum, Genitibus autem stilitia.'”⁵⁴ A latin idézet: „[...] zsidóknak ugyan botrány, a pogányoknak meg balgaság [...]” (1 Kor. 1, 23 b.) bibliai értelmezésben Krisztus megváltó keresztdozatára vonatkozik. Póda itt, amikor párhuzamot vont, azt állította, amint Krisztus keresztre, ugyanúgy az ellenfelei által ultramontán meg klerikális jelzővel illetett magatartás botrány a zsidók számára, a pogányoknak meg balgaság. A zsidó szó használata itt nem etnikai vagy vallási közösségre utal, mert ebben a szövegkörnyezetben az ultramontánok értelmezése szerint annak liberális jelentése van. Ugyanakkor éppen egy jól ismert közéleti személy, dr. Schwartz Miklós példáján mutatta be, hogy a katolikus embernek nem kell félnie az ultramontanizmus és klerikalizmus vádjától. Így hát Pódát ellenfelei jól ismervén tudták, hogy nála ilyen módon nem érnek el semmit, ezért a nyomásgyakorlás más módszerét választották: névtelen inzultáló leveleket kaptak.⁵⁵

A lapgyártás azonban már beindult, a nyomdagépek dolgoztak, a folyamatot nem lehetett leállítani. Ez ekkor már nem is állhatott Póda szándékában, mert időközben XIII. Leó pápa szeptember 2-án kiadott *Constanti Hungarorum* című, magyar püspököknek írt körlevele ebben a most már bevállalt sajtóküzdelmében megerősítette, folytatásra és kitarításra készítette. Pódának ugyan ismernie kellett XIII. Leó pápának a sajtóval kapcsolatos évekkorábbi megnyilatkozásait is, de ismerte a hazai klérusnak a sajátos magyar viszonyok között ezzel kapcsolatos felemás reagálását,⁵⁶ sőt az 1880-as években indított katolikus lapok iránti érdeklődés hiánya miatt azok többnyire rövid fennállását is.⁵⁷ Továbbá benne még fájdalmas tapasztalatként él az 1875-ös soproni katolikus közgyűlés sajtóhatározatának kudarca, a katolikus hívek harcos, támogató kiállásának hiánya. Ezért érthető, hogy az olvasóegylet lapjának megteremtésében kezdetben meglehetősen óvatos, tartózkodó magatartást mutatott. Most azonban, nem kevésbé az őt ért támadások hatására, feladta ezt az álláspontját, hogy eleget tegyen egyrészt az olvasóegyletben felvállalt feladatának, másrészt a pápának most már közvetlenül a magyar klérushoz intézett felszólításának. Körlevelében a pápa ugyanis a katolikus egyház jogait sértő és szabadságát korlátozó, a katolikus hitnek ártalmas törvények kifogásolása mellett ismét szükségesnek tartja megemlíteni a katolikus

⁵⁴ *Pódafai Póda Endre*: A soproni „Kat. Parochia” és a „Soproni Kath. Hitközség” története. Sopron, 1892. 107.

⁵⁵ *Andreas v. Póda*: Offene Bitte an meine Freunde. Oedenburger Volksblatt (Röviden: OeV.) 1. (1893) 2. Id. *Klestenitz* 2016, 239.

⁵⁶ *Klestenitz Tibor*: Prohászka Ottokár sajtószervező tevékenysége. In: Magyar egyháztörténeti vázlatok 21. (2009/1–4.) 210.

⁵⁷ *Cziklay Lajos*: A katolikus hírlapirodalom. In: A katolikus Magyarország. Szerk. Kiss János, Sziklai János. I. köt. Budapest, 1902. 507–509. Id. *Klestenitz* 2013, 35.

sajtó és hírlapirodalom megalkotását és támogatását. „Lássák be végre a ti embereitek is, – írta a pápa a magyar püspököknek – hogy itt az ideje valami nagyobbat kezdeni ezen a téren is s minden módon rajta lenni azon, hogy az iratokkal szemben iratokat állítsatok, amelyek megfelelnek a harc, a küzdelem fontosságának s a bajok ellen alkalmas gyógyszerrel szolgáltatassanak.”⁵⁸

Póda megfogadta az intelmeket és mentőakcióba kezdett. 1894 februárjában sajtóbizottságot alakított huszonkét aláíró taggal *Katholisches Press-Comité für Oedenburger Volksblatt* néven, megkísérelve ezzel magányos sajtóküzdelmének társadalmi kiszélesítését. A levéltárban megtalálható meghívók alapján háromszor üléseztek, de jegyzőkönyvek nem maradtak fenn.⁵⁹ Működésükről így nem tudunk semmit, de egyébként is ez a megkésített akció gyorsan okafogyottá vált. Kilencvennyolc megjelent szám után a lapot egy bécsi kereskedő, Hermann Reininger vette át, aki már az utolsó számok szerkesztője is volt. Hermann Reininger még 1893 decemberében, amikor csődbe jutott az *Oedenburger Post* (röviden OeP.), megvette azt és beolvasztotta az OeV.-ba,⁶⁰ 1894. március 18-tól kezdve pedig, megcélozva egy területileg is nagyobb olvasóközönséget, *Westungarisches Volksblatt* néven (a továbbiakban WV.) jelentette meg azt. Ezzel aztán az újság lassan kikerült az olvasóegylet kezéből, de hogy ez a változás a tulajdonos kérdésében mit jelentett, azt nehéz tisztázni. Kezdetben a WV. tulajdonosaként az újság fejlécén egyértelműen Hermann Reininger neve volt feltüntetve (4. kép), de hamarosan lekerült róla. Egy magyar időszakos sajtóbibliográfia szerint viszont az „Alapító egyesület” marad „1895. szept. 10.?”-ig (így, kérdőjellel) a tulajdonos,⁶¹ miközben egy másik 1900-as forrás szerint pedig „... tul. az alapítók.”⁶² Az 1902-es nagy német sajtókézikönyv azonban csak egy nevet adott meg, a Berghofer & Weiss nyomdát, mint a WV. tulajdonosát.⁶³ A bennünket közelebről érdeklő kezdeti időszak tulajdonosai egy sajtótörténeti cikk alapján megközelítően így adhatók meg: 1894. Hermann Reininger; 1897. Paul Binder; 1899. Berghofer und Weiss.⁶⁴

A tulajdonlásnak ez a tisztázatlansága azt sejteti, hogy az eredetileg sem volt rendezett. Azt azonban biztosan tudjuk, hogy a tulajdonosváltásnak alapvetően pénzügyi oka volt: az előfizetők alacsony száma miatt egy tisztán katolikus lap önfenntartásának anyagi háttérét az olvasóegyletnek nem sikerült megteremtenie. A lap indításakor azt tervezték, 800 előfizető elegendő lesz az önfenntartáshoz. Azonban 1893 őszén az OeV.-nak Sopron és Moson vármegye esperes kerületeiben összesen csupán 373 előfizetője volt, az ottani katolikusok kevesebb, mint 0,2 %-a. A legtöbb, 211 előfizetőt adó Sopron városi esperes kerületben is

⁵⁸ A Szentatya körlevele a magyar főpásztorokhoz. Magyar Sion 7. (1893) 647.

⁵⁹ Levelezés 1882–1902. MNL GyMSM SL X/246–247. 8. d.

⁶⁰ Bertalan Judit: A soproni német nyelvű sajtó történetéből. In: Soproni Szemle 50. (1996/1) 33.

⁶¹ Győr-Moson-Sopron Megye időszaki sajtójának bibliográfiája. Szerk.: dr. Horváth József. Győr, 2000. 878. Oedenburger Volksblatt 580–581.

⁶² A hazai nem magyar nyelvű hírlapirodalom Kereszty István-tól. Magyar Könyvszemle. 8. új évf. (1900/1–4) II. Melléklet. 44.

⁶³ Joseph Kürschner: Handbuch der Presse. 1902. 183.

⁶⁴ Bertalan Judit: i. m. 33.

4. kép. Westungarisches Volksblatt fejléce. (Soproni Múzeum, A.2006.196.1)

csak 1,4 %.⁶⁵ A támogatottságnak ez a hiánya azonban egyáltalán nem egyedi eset, mert az a korabeli magyar sajtós társadalmi helyzet következménye, szubvenció nélkül nem lehetett sikeres katolikus lapot indítani. 1893 elején a püspöki kar foglalkozott a lapalapítási javaslattal, mely a támogatás szükségességét indokolva nem tartotta remélhetőnek, hogy: „[...] egy tisztán katolikus irányú magyar napilap egyenlőre egyedül a közönség által megnyilvánuló támogatottság révén megélhessen.” Sajnos mire ez a megállapítás nyilvánosságra kerül a Religio egyik szeptemberi számában,⁶⁶ addigra az Póda számára már gyakorlatból is megismert tény lesz.

Póda ilyen körülmények között lassan kénytelen volt lemondani az újság karakterének irányításáról. Küzdelmét azonban nem adta fel, mert az országos szinten is zajló egyfajta „kulturharc” terén újfent megjelenik. Póda „kulturharca” nem új keletű, már 1880-ban így nyilatkozott az elhíresült elkeresztelési ügyben kiadott röpiratában: „[...] tudom, hogy hivatásomat nem szabad megtagadnom! Nem is fogom, ha talán egy darab 'kultur-harc' is támadna, melyet nem kívánok, de melytől nem is félek [...]”.⁶⁷ Az 1894. januári budapesti katolikus nagygyűlésen „Mi a katolikus egyház?” című előadásával ott volt a meghívott előadók között. Előadásában így beszélt egy bibliai idézetre hivatkozva: „[...] vannak körülmények, melyek bennünket a súlyos parancs teljesítésére intenek: 'az Istennek inkább kell engedelmeskedni, mint az embereknek.' (Ap. cselek. 5. 29.)”⁶⁸ Majd erre a soproni katolikus nagygyűlésben játszott személyes példáját felhozva, ezt mondja: „S ha mi Magyarország nyugati határszélén majdnem egy évvel ezelőtt a férjias jellem parancsolta módon nyilván tettünk katolikus hitval-

⁶⁵ Klestenitz I: Mellékletek I, 1. melléklet: Az Oedenburger Volksblatt előfizetőinek száma a Sopron és Moson vármegye esperesi kerületeiben, 1893.

⁶⁶ Két új középponti katolikus lap alapításáról hazánkban. In: Religio 52. (1893. 2. félév) 29. 225–226.

⁶⁷ Póda Endre: Emlékirat az 1879. évi 40. tck. 53. §-a értelmezése érdekében. 1880. Sopron. o. n.

⁶⁸ Ezt az akcióját azért is érdemes itt megemlíteni, mert jól mutatja, hogy Póda álláspontja sziklaszilárd. Ugyanazt az elvet hirdeti, mint amit már évekkel korábban vallott: „[...] a kultur vagy kultusz harc kerülendő ugyan: mi azonban az apostolok elvéhez ragaszkodunk: 'obedire oportet Deo magis quam hominibus!'” (Inkább kell engedelmeskednünk Istennek, mint az embereknek). Póda Endre: Soproni reminiscenciák. Sopron, 1890. 42.

lást az ország színe előtt, nyilván soroltuk fel sérelmeinket, nyilván panasztoltuk el bajainkat, nem tettük-e azt az országos törvények védőpajzsai alatt, mint a magyar hazánknak szabad polgárai[...].⁶⁹ Póda tehát küzdelmének elvi alapjait morálisan és jogilag is helyesnek tartja. Egyéni motivációját pedig változatlanul XIII. Leó pápa intelmei adják: a katolikus érdekek védelmében az írás ellen írást kell állítani. Póda ezért, ezt az írás erejére alapozott küzdelmét szűkebb pátriájában tovább folytatja. Erről az időszakról írja kortársa: „A hírlapírás terén meg éppen önfeláldozó munkásságot folytat Póda E. az utóbbi években. Ő Szentsége XIII. Leó pápa intelmét *'Scriptis, scripta oppanantur'* megszívélve [...] egy alkalmat sem mulaszt el arra nézve, hogy [...] a kath. öntudatot fel ne ébressze. Éles, de [...] mindig igazságos tollal ostromozza azon katolikusok elvtelenségét, akik [...] nem állják [...] az egyház, a kereszténység elleneseit szóval és tettel is támogatni. Egy száma sincs [...] az ő megfizethetetlen szellemi, nemkülönben tetemes anyagi áldozata által is fenntartott *'Westungarisches Volksblatt'*-nak mely ne hozna az ő kipróbált tollából folyó vezércikket, vagy más, [...] a lap programját élesen kidomborító cikket.”⁷⁰

Póda küzdelme egy katolikus sajtóegyesület megalapításáért

Póda sajtótevékenységének fő színtere ekkor a WV. Minden erejével azért küzd, hogy a lap eredeti karakterét megtartsa. Amikor azonban látja, hogy ez a lap már korántsem olyan, amilyennek ő azt szeretné, mert elvesztette kezdeti tisztán katolikus és pártatlan jellegét, és a Katolikus Néppárt politikai lapja lett,⁷¹ taktikát vált. Teszi ezt annak ellenére, hogy ő maga is „*Oszlopos tagja volt az országos néppártnak.*”⁷² Miközben „[...] *félelmetes szónoki erejével és alkotási tüzével lassankint a várospolitikai vezérévé vált. A politika kevéssé kötötte le [...]*”⁷³ Így érthető, hogy bár ez az újabb akciója még a WV. támogatása érdekében indult,⁷⁴ de valójában Póda ekkor már nem csupán egy újságért akar sorompóba szállni, hanem magáért az elképzelése szerinti ideális katolikus sajtóért. Ezért sajtóküzdelmét társadalmi szerveződés formájában intézményesítve egy egyesület keretében, olyan területen kívánta tovább folytatni, ahol otthonosabban érzi magát. Valami hasonló gondolat már korábban, 1894-ben is foglalkoztathatta, mert, ahogy fentebb láttuk, az OeV. megmentésére akkor egy sajtóbizottságot (*Katholisches Press-Comite für Oedenburger Volksblatt*) hozott létre. Ennek a rövidéletű bizottságnak a sikertelensége azonban nem vette el kedvét, sőt most még merészebbet gondol. Nekilát egy *Oedenburger Katholischer Pressverein* nevű, de a vármegye szélesebb németnyelvű területére kiterjedő sajtóegyesület létrehozásához, mely már a katolikus sajtó és irodalom támogatását és terjesztését célozta meg. Ennek érdeké-

⁶⁹ Póda Endre előadása. In: Pesti Napló. 45. (1894) 17. 18–19.

⁷⁰ Értesítő, 9.

⁷¹ Bertalan i. m. 34.

⁷² Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. 10. köt. Budapest, 1905. 1265–1266.

⁷³ Bán János: 100 évvel ezelőtt született pódafai Póda Endre városlébanos. Különnyomat a Soproni Hírlap 1940. dec. 13–19-ig megjelent számából. 9. (MNL GyMSM SL T8/65)

⁷⁴ Közgyűlés jk. 1896. 12. 08. MNL GyMSM SL X/246–247. 2. k.

ben neve alatt, sajtóküzdelmének mintegy utolsó erőfeszítéseként, *Jahrbuch des projektirten Oedenburger katholischen Pressvereins* címen, nyomdatechnikailag is igen igényes kivitelű évkönyvet adott ki, melynek három évfjára (1898; 1899; 1900) jelent meg Paul Binder nyomdájában (5. kép).⁷⁵ A tervezett katolikus sajtóegyesületnek ezen évkönyvei az aktuális évi kalendárium, számos katolikus olvasmány és sok hasznos információ mellett közlik az egyesület tervezett szabályzatát, a tagdíj mértékét, a jelentkezők névsorát. A tervezet szerint az egyesület célja: a katolikus családok köréből az egyház és hitellenes tendenciát mutató újságok és könyvek kiszorítása, és helyettesítése olyanokkal, „[...] *die im Geiste der katholischen Kirche und der ungarischen Constitution verfaßt sind* [...]” (melyeket a katolikus egyház és a magyar alkotmány szellemében írtak). Mindezekkel pedig városban és vidéken: „[...] *den entchristlichenden Bestrebungen entgegenzuwirken*”⁷⁶, azaz: ellene hatni az elkereszténytelenítő törekvéseknek. Ez a célkitűzés az első évkönyv megjelenésekor azonnal heves reakciót váltott ki a helyi politikában, mert interpellációval fordultak a polgármesterhez, aki sajnálatát fejezte ki a dolgok miatt. Az ügy még a belügyminiszterhez is eljutott, akinek, bár hazafias szempontból kifogásolhatónak tartotta a dolgot, jogilag mégsem állt módjában fellépni ellene.⁷⁷ Póda tehát nem művelt jogtalan dolgokat, de ellenfelei megint hazafiatlan, reakciós bélyeget sütöttek rá. Hogy ilyen körülmények között mégis mi lehetett Póda személyes motivációja ebben a harcban, arra is ezekből az évkönyvekből ismerhetünk meg egy markáns vonást. Az évkönyvek ajánlásában ugyanis a sajtóegyesület létrehozását egy olyan elszánt kísérletnek (unverdrossener Versuch) nevezi, melyre az elérni kívánt jó érdekében Pál apostol felhívása bátorította: „*Halte an, es sei gelegen oder ungelegen*”⁷⁸, vagyis: „*állj vele elő, akár alkalmas, akár alkalmatlan.*”⁷⁹

Bármilyen elszánt volt is lelkiileg Póda, a sajtóegyesület létrehozásának pénzügyi alapját itt sem sikerült megteremteni. Ugyanis az utolsó, már igen rövidre méretezett évkönyvben a több száz bejelentkezett tag névsora után ezt olvashatjuk: „*Der Jahresbeitrag für das Jahr 1898 und 1899 ist nur von einzelnen Wenigen eingezahlt worden.*”⁸⁰ „Az 1898. és 1899. évi tagdíjat csak néhányan fizették be.”

Ezek után érthető, hogy a következő, negyedik évkönyv már meg sem jelent, az egyesület nem alakult meg. Az utolsó évkönyv utolsó oldalain Póda még egy rövid beszámolót írt az előző évi budapesti katolikus kongresszusról. Megemlítve, hogy milyen sok szépet, jót, felemelőt látott, hallott ezen a kongresszuson is, egy megjegyzést tett. Ebben, a konkrét eseten túlmutatva, maga vonja le sajtóküzdelmének keserű következtetését: „*Merkwürdig bleibt es, daß das lebende Wort tief ins Gemüth dringt, während der Buchstabe, die Schrift zumeist ein 'todter Buchstabe' bleibt.*” „Figyelemre méltó, hogy az élő szó mélyen az érzelmre hat,

⁷⁵ Ezeket az évkönyveket olvasva kaphatunk képet arról, Póda mit is érthetett egy konzervatív tisztán katolikus nyomdatermék alatt.

⁷⁶ *Andreas v. Póda: Jahrbuch des projektirten Oedenburger katholischen Pressvereins.* 1899. 158.

⁷⁷ MNL OL K 149. 22. cs. t. VII. 11. sz. Sopron főispánja a belügyminiszternek 1898. dec. 30. Válasz 1899. febr. 15. Id. *Klestenitz 1*, 39.

⁷⁸ *Andreas v. Póda: Jahrbuch des projektirten Oedenburger katholischen Pressvereins pro 1899.* II. Jg 158.

⁷⁹ Biblia. 2 Tim 4, 2b.

⁸⁰ *Andreas v. Póda: Jahrbuch des projektirten Oedenburger katholischen Pressvereins pro 1900.* III. Jg. 16.

5. kép. Jahrbuch des projektirten Oedenburger katholischen Pressvereines. 1899. címlapja.
(Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, Digitális Könyvtár, Győr)

miközben a betű, az írás többnyire 'írott malaszt' marad." Utolsó mondatában pedig azért, hogy mégis írásra adta a fejét, így kér bocsánatot: „*Mag mir der geduldige Leser diesen meinen 'blinden Eifer' verzeihen.*” „Kérem, bocsássa meg nekem a türelmes olvasó ezt a 'vakbuzgóságomat’”⁸¹ Póda sajtóküzdelmé itt aztán véget is ért, mert úgy döntött, vagy sorsa hozta úgy, de ez lett a katolikus sajtó megteremtése ügyében nyomtatásban megjelent utolsó mondata.

Póda ebben a mondatban az idézőjelbe tett vakbuzgóság alatt tulajdonképpen egy régi, hamis vád alól kér felmentést, jelezve, nem tehetett mást, vállalnia kellett a sajtóküzdelmet és vele az írást, még úgy is, ha az többnyire „írott malaszt” maradt. Egy erősen átalakuló magyar társadalomban az uralomra törő liberális áramlatok ellenében konzervatív, megalkuvást nem ismerő, éles tollal írt, a katolikusok elvtelenségét ostorozó sajtófellépése egyszerűen nem találhatott társadalmi elfogadtatásra. Póda ezt maga is belátta, amikor megemlítette, ha mégis vette a fáradságot, hogy írjon: „[...] so that ich dies in der Voraussetzung, daß diese hie und da gelesen und irgend einen Nutzen bringen werden.” „azt azzal a feltételezéssel tette, hogy itt-ott elolvassák és az valamilyen hasznot fog hozni”⁸² Helyi közönsége számára is jelezte, hogy feladta küzdelmét. A WV.-ban 1900 februárjában megjelentetett cikkében visszaemlékezve az elmúlt hét évre, (ez sajtóküzdelmének időszaka) azt keserű

⁸¹ Uo. 32.

⁸² Uo.

csalódások, megaláztatások, hitmegtagadások, stb. sorozatával jellemezte. Befejezőként pedig így zárta mondanivalóját: „[...] so manche sind aus dem Leben und so manche aus unserer Kampfesreihe getreten, nur Wenige sind wir noch da von der alten Garde...” „jó néhányan kiléptek az élők sorából és jó néhányan harcosaink közül, csak kevesen vagyunk még jelen az öreg gárdából”⁸³ Póda úgy érezte, magára maradt. Ekkor már hatvanéves, ősz hajú, megfáradt ember, ahogyan a 2. képen láthatjuk. Egészségi állapotáról nincs sok adatunk. 1899 tavaszán megbetegedett. Az *Alkotmány* így adott hírt erről: „Póda Endre [...] húsvét óta betegen fekszik s állapota aggasztó módon annyira rosszabbra fordult, hogy tegnap feladták neki, saját kívánságára, a haldoklók Szentségét.”⁸⁴ Egyik nekrológiájában pedig ezt olvashatjuk: „Már több év előtt szélütés érte, melyből azonban erős szervezete őt ismét a munka mezejére állította.”⁸⁵ Híres teherbírását jelzi, hogy az olvasóegylet, a konvent, a városi tanács gyűlésein ezután is mindig megjelent. S bár jelzés értékű kortársa megállapítása, hogy: „[...] 3 év óta egészségi okokból ritkán, vagy egyáltalán nem szólal fel a köztörvényhatósági gyűléseken[...]”⁸⁶ mégis Póda szinte szó szerint az utolsó leheletéig szolgált. Halála előtti napon még temetett⁸⁷ és „Még élete utolsó napján is czikk jelent meg tőle [...]”⁸⁸

A küzdelem mérlege

Póda sajtóküzdelmével, mint ahogy más tevékenységeivel is, jóval megelőzte korát. Halálát hírül adva a *Religio* így vélekedik erről: „Mint úttörő a kath. sajtó, a kath. szervezkedés, a kath. társadalmi és politikai élet terén igazán párját ritkította.”⁸⁹ Póda ebben az úttörő munkában gyakorlatilag egy ma is aktuális elv szerint járt el: „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan.” Jól látta egyháza és az ország globális gondjait, köztük a katolikus sajtó hiányának problémáját, és saját portáján (a városban, plébániáján, az olvasóegyletben, a konventben) lokálisan cselekedett. Póda sajtóküzdelve több volt, mint bábáskodás egy katolikus lap megalapításánál és erőfeszítések annak fenntartásánál, mert kényszerű tapasztalatból ismerte fel azt a sajátos magyar helyzetből fakadó „ördögi kört”, hogy a katolikus sajtó megteremtése érdekében anyagi támogatásra van szükség, miközben egyúttal olvasótábort is szerezni kell. Ezért küzdelmét egy számára kezelhetőbbnek vélt területen, főleg németajkúak bevonásával működő sajtóegyesület tervével, az *Oedenburger Katholischer Pressverein* létrehozásával társadalmi mozgalommá szerette volna kiteljesíteni. Póda ezzel a tervével azonban annyira megelőzte korát, hogy az eleve kudarcra volt ítélve. Hiszen éppen ebben az időben az országosan beinduló katolikus sajtómozgalomnak majd csak 1907-ben sikerül létrehoznia egy olyan intézményt, a „Katolikus Sajtó Egyesületet”, melynek már kifejezett

⁸³ Denkwürdige Tage! In: Westungarisches Volksblatt. 8. (1900) 21. 1–2.

⁸⁴ Alkotmány 4. (1899) 92. 7.

⁸⁵ Egyházi tudósítások. Budapest, febr. 5. † Póda Endre halála. In: Religio, 61. (1902. 1. félév) 11. 132.

⁸⁶ Értesítő, 8.

⁸⁷ Gyászrovat. In: Alkotmány 7. (1902) 29. 7.

⁸⁸ Egyházi tudósítások. Budapest, febr. 5. † Póda Endre halála. In: Religio, 61. (1902. 1. félév) 11. 132.

⁸⁹ Uo.

célja egyszerre anyagi támogatást és olvasótábort teremteni.⁹⁰ Póda pedig, amikor látja, hogy kísérlete eredménytelen, hogy sajtóküzdelmében mennyire magára maradt, hogy erői megfogyatkoztak, végleg feladja azt.

Ez azonban nem jelentette egyben, hogy sajtótevékenysége is befejeződött volna. Még ezután is gyakran jelennek meg írásai a WV.-ban. Póda ezekben visszatér régi témáihoz. A közírói tollat is csak a halál tudta kiragadni kezéből, ahogy azt fentebb láttuk. Egyébként, ha vizsgálni akarnánk írói tevékenységét és megnézzük publikációs teljesítményét, láthatjuk, hogy Pódának hasznos írott művei vannak. Sőt az Alkotmány újságírói tevékenységét is elismeri akkor, amikor így értékeli: „Őn is katolikus újságíró, mi is azok vagyunk...”,⁹¹ vagy a *Religio*, mely Póda prelátsi kinevezéséhez gratulálva a *Dunántúli Hírlap*ból ezt idézi: „[...] sok esztendő óta serényen forgatja az újságírói tollat, kitüntetésének fényéből jut egy sugár a katolikus zsurnalisztikára is.”⁹² Mindezek ellenére, vagy mellett Póda igazából mégsem a nyomtatott betűk embere volt. Mint pap, aki az Igében él a szószéken, mint pedagógus a katedrán, mint közéleti szereplő a különböző szervezetek élén inkább szónoki erejére támaszkodott. Már kortársa is ezt látta legfőbb képességének,⁹³ még az OeZ. is.⁹⁴ Életművét ismerve ez, és nem sajtótevékenysége, tette őt oly hasznossá és sikeressé. Ugyanakkor Póda sajtóküzdelmével olyan bátor, embert próbáló, sok nehézséggel járó, számára is szokatlan és teljesen új, úttörő feladatra vállalkozott, mely tanulságaival, kudarcaival és eredményeivel együtt a további fejlődésben kibontakozó katolikus sajtómozgalomnak nyújtott személyes példát, nyitott utat, amiért méltó elismerést érdemel.

Póda sajtóküzdelmének anyagi háttere

A történesek leírása, valamint Póda szerepének és motivációinak elemzése után, most térjünk vissza a fentebb leírt sajtóküzdelem pénzügyi hátterének feltárása kísérlete érdekében ahhoz az 1893. március 7-én tartott választmányi gyűléshez, melyen Póda vázolta „a hírlap létezésének anyagi föltételeit” (tulajdonképpen a kaució szükségességét) és a tagság javaslatára indítványozta, hogy „100 db 50 forintos részvény bocsájtassék ki.” A vezetőség ekkor abban a reményben dönt a lapalapítás mellett, hogy sikerülni fog részvényekből előteremteni a kauciót, Póda pedig magára vállalta a további teendőket. Az 5000 ft-os kaució befizetésének meg hamarosan meg is kellett történnie, hiszen a lap március 18-án már megjelenhetett. Mivel az év végén december 8-án tartott közgyűlésen a pénztáros éves beszámolójában meg semmi nyoma sincs kaució kifizetésének, ezért ez a pénzügyi manőver nem az olvasóegylet pénztárán keresztül bonyolódott.

⁹⁰ Klesténitz 2013, 80.

⁹¹ Krónika. Póda Endre. In: Alkotmány 5. (1900), 120. 5.

⁹² A győri egyházmegyéből. In: *Religio* 60. (1900. 1. félév), 41. 356.

⁹³ Értesítő i. m. 4.

⁹⁴ A Póda halálát hírül adó vezércikkében az OeZ. főszerkesztője méltató sorokban erről (az írói képességeket meg sem említve) így ír, az elhunyt: „[...] befaßt ein unvergleichliches Rednertalent,...”, azaz: páratlan szónoki tehetséggel bírt. In: OeZ. 35. (1902) 28. 1.

Ugyanakkor, más szempontból is érdemes Grünwald József pénztárosnak erre a beszámolójára felfigyelni, mert nagyon beszédes, mi az ő legnagyobb gondja. Bejelentette, hogy az éves mérlegben a bevétel a tagdíjból ugyan 29 ft 50 kr-ral nőtt, meg eladtak egy biliárdasztalt 100 ft-ért, sőt a takarékból is ki kellett venni 100 ft-ot, de még így is hiány van. Erre Póda nagyon különös módon reagált és igen rejtélyes kijelentéseket tett, amit a jegyzőkönyv így rögzített: „A különbözetet fedezni fogja, de nem mondhatja meg kiéből, de mindig is fedezni fogja. Kijelenti továbbá, hogy az egyesületi házra van vagy 5500 ft-ja. Végül pedig megemlékezik néhai Bomler Jánosról és felhívja az egybegyűlteket, hogy kegyeletüket ezen nagy kath. jótevő iránt felállással dokumentálják.”⁹⁵ Hogyan? Póda márciusban kifizette az 5000 ft kauciót, decemberben meg volt újabb 5500 ft-ja? Vagy talán a lap megszűnése esetén jog szerint kamatostól visszajáró kaucióra gondolt, hiszen a lap ekkor már Hermann Reininger kezében volt? Csupa kérdés. Ráadásul még az is kérdéseket vet fel, hogy vajon az 5500 ft-ról és a nagy katolikus jótevőről⁹⁶ szóló mondat csupán a haláleset bejelentésének aktualitásából került egymás mellé, vagy Póda (és a jegyzőkönyvvezető, meg a tagok) fejében itt logikai összefüggés is volt.

A legmeglepőbb azonban mégis az, hogy a jegyzőkönyvben itt az 5500 ft-ot tartalmazó sornál a margón található egy utólagos, nem tudni mikor keletkezett, de az írásmódból láthatóan jóval későbbi, más kézírású bejegyzés: „Póda elúsztatta.”⁹⁷ Bár Pódát név szerint nem említve, de hasonlót állít Gábor Géza dr.⁹⁸ a *Soproni Katolikus Szemlében*,⁹⁹ majd Ns. J. szignó alatt a *Soproni Katolikus Almanach*ban is szó szerint megismételve azt: „Az újság megbukott, de elbukott vele a Katolikus Ház megszerzésére irányuló törekvés is, és elúszott az erre a célra gyűjtött 5500 forintnyi alap is.”¹⁰⁰ Az értelmező szótárt segítségül hívva ez a mondat, hozzávéve a jegyzőkönyvi utólagos beírást is, tényként azt jelenti, hogy a jelzett összeg az újságalapítással kapcsolatos haszontalan költekezés miatt Póda kezén elfogyott. Mi viszont a jegyzőkönyvi beírásról és Gábor Gézától idézett mondatról azt is tudjuk, hogy az jóval később fogalmazódott meg, ezért úgy tekinthetjük, mint egy utólagosan alkotott véleményt. Mert hiszen az olvasóegylet tagsága és vezetősége a lapindítását jó, szükséges és hasznos dolognak tartotta. Az újság megjelenését hírül adó *Religio* is így gondolta: „A soproni katolikusoknak hitvallásuk érdekében vívott harcuk sikere végett erre a lapra szükségük volt.”¹⁰¹ A pénzügyi értelemben vett hasznosság kérdésében azonban tévedtek. Ezt Póda is kénytelen volt hamar belátni, amikor „constatálja,” hogy részvényekből nem sikerült az olvasóegyletnek megteremteni a szükséges pénzalapot, sőt az előfizetők hiánya miatt a lap-számok önfenntartását sem.

⁹⁵ Közgyűlés jk. 1893. 12. 08. MNL GyMSM SL X/246–247. 2. k.

⁹⁶ Bomler János 1893 májusában bekövetkezett halálával a korábban elhunyt feleségének a Konventnél letétbe helyezett jelentős hagyatéka is hozzáférhetővé vált, de az olvasóegylet nincs az adományozottak között.

⁹⁷ A szerzőt ez az utólagos bejegyzés készítette arra, hogy az állítás tényszerűségének utána nézzen.

⁹⁸ Dr. Gábor Géza magyar–latin szakos tanár, író, a Soproni Katolikus Kör főtítkára.

⁹⁹ Gábor Géza dr.: A Katolikus Kör története és hivatása. In: Soproni Katolikus Szemle 1. (1926/1–2), 7–8.

¹⁰⁰ Ns. J.: i. m. 11.

¹⁰¹ Vegyesek. In: *Religio*, 52. (1893. 1. félév) 28. 232.

Az „5500 forintnyi alap” eredetét azonban az olvasóegylet dokumentumai között kutakodva nem könnyű kideríteni. Ugyanis a közgyűlési jegyzőkönyvekhez ekkor még külön csatolt részletes, éves, írásos pénztári jelentések közül éppen ebből az időszakból alig maradt fenn egy-egy példány. Néhány tény azonban megállapítható. Az olvasóegylet iratai között található egy 1887-ben keltezett levél, mely a ház vételére a tagok között gyűjtést indítványozna 2 ft/fő mértékben. Ezzel „*évente bejönne 202 ft*”,¹⁰² ami jól mutatja, a fenti összeg összegyűjtéséhez milyen sok évre lenne szükség. Márpedig a levéltárban fellelhető 1888. és 1889. évről szóló pénztári jelentésekben gyűjtésnek semmi nyoma nincsen. Sőt az olvasóegylet 1891. évi közgyűléséről szóló újságcikkben¹⁰³ a pénztáros főbb adatokat tartalmazó beszámolójában sincs adat házvásárlásra gyűjtött összegről. (Majd csak évekkel később, 1898-ban nyitnak egy takarékbetétet, melyen már kifejezetten a ház számára gyűjtik a megtakarításokat.) Ezek alapján az 5500 fr eredetéből a pénzgyűjtés esetét igazi dokumentumok hiányában kihagyhatjuk. Úgy tűnik, mintha itt egy olyan összegről lenne szó – és Póda fentebb idézett rejtélyes kijelentései is mintha erre utalnának –, melynek felhasználására szabad keze volt. Ennek a szabadkezésnek a mibenléte, éppen úgy, mint az összeg forrása, dokumentumok hiányában azonban nehezen tisztázható. Az olvasóegylet irataiból is csak néhány tény állapítható meg. A kaució befizetését Póda bonyolította, mikor a lapindítással kapcsolatban „magára vállalja a további teendőket.” Ez a pénzügyi akció azonban nem az olvasóegylet pénztárán keresztül történt, mert az 1893-as évszám számadásban ennek semmi nyoma. Ugyanakkor a következő évi számadásban mégis megjelenik egy 5000 ft-os tőke, mint olvasóegyleti vagyon. Erről az összegről ez olvasható a jegyzőkönyvben: „*Die 5000 fl erliegen auf der Druckerei der Herren Berghofer und Weiß.*” „Az 5000 ft Berghofer és Weiß urak nyomdájára terhelve.”¹⁰⁴ Miután a lap kikerült az olvasóegylet kezéből, ettől a nyomdától várják a kaució megtérítését. 1897-ben pedig már Paul Binder nyomdájával szemben támasztott követelményként látjuk ezt az összeget, mert most meg ez áll a jegyzőkönyvben: „*Der Herr Präses berichtet, daß Herr Paul Binder hiesiger Druckereibesitzer mit den Interessen der auf der Druckerei erliegenden 5000 fl in Rückstand sei.*” Azaz „Elnök úr bejelenti, hogy Binder Pál helyi nyomdatulajdonos a nyomdára terhelt 5000 ft tekintetében hátralékban van.” Határozatként pedig ezt olvassuk: „*Herr Paul Binder schriftlich aufzufordern die fälligen Zinsen längstens 1. November 1897 zu bezahlen und diese Angelegenheit überzeugt notariell Ordnung zu wollen.*” „Binder Pál úr írásban szólítassék fel az esedékes kamat legkésőbb 1897. november 1-ig történő befizetésére, és ez az ügy legyen meggyőző módon jegyzőileg rendezve.”¹⁰⁵ Hogy valójában mi történt ebben az ügyben, annak az olvasóegylet jegyzőkönyveiben már nincs nyoma, de még 1899-ben is megjelenik ez az összeg az elszámolásban, ezúttal minden kommentár nélkül.¹⁰⁶

¹⁰² Vegyes iratok, levelezés 1882–1902. MNL GyMSM SL X/246–247. 8. d.

¹⁰³ Generalversammlung des kath. Lesevereines. OeZ. 24. (1891) 283. 3. p

¹⁰⁴ Közgyűlés jk. 1894. 12. 08. SL. X/246–247. 2. k.

¹⁰⁵ Választmányi gyűlés jk. 1897. 09. 27. SL. X/246–247. 2. k

¹⁰⁶ Közgyűlés jk. 1899. 12. 08. SL. X/246–247. 2. k.

A követelés érvényesítése nem is lehetett egyszerű dolog, mert hiszen fentebb már láthattuk, mennyire tisztázatlan volt a lap tulajdonlásának kérdése, miközben ugyanez a helyzet a nyomdával kapcsolatban is. Az OeV. Karl Litfaß várkerületi nyomdájában készült, míg a WV. abban a Széchenyi tér 21.-ben lévő nyomdában, melyre az egyesület az 5000 ft-os követelésüket terhelte. Ez a nyomda korábban Friedrich Rónay tulajdonában volt, itt nyomták a rövidéletű OeP.-ot. Hermann Reininger, egy Bécsből jött üzletelő, már az OeV. szerkesztője, amikor 1893. december 31-én ezt a nyomdát a csődbe jutott OeP. újsággal együtt megveszi,¹⁰⁷ majd 1894. március 18-tól ebben a nyomdában elkészítve jelenteti meg az OeV. utódjaként a WV.-ot. 1896-ban azonban ő is megválnak ettől a nyomdától, és visszavonul Bécsbe. Ekkor Paul Binder kezdi működtetni.¹⁰⁸ Utólag egy furcsa per során azonban, melyről az OeZ. cikkben adott hírt,¹⁰⁹ kiderült, hogy Reiningerrel látszatszerződést (Scheinvertrag) kötöttek, mert a nyomda „de facto” tulajdonosa az olvasóegylet! A hivatkozott cikk szerint ugyanis a nyomdáért Póda és az akkori domonkos prior Graf Ruhen fizettek Reininger nevében 800 - 800 fl-t a tulajdonos Rónaynak. (Póda ezzel az akciójával már a tervezett sajtóegyesületnek kívánt nyomdát szerezni. Itt is készültek a Póda kiadásában megjelenő évkönyvek, ld. 5. kép.) Az azonban nehezen értelmezhető, milyen útonmódon volt „de facto” tulajdonos az olvasóegylet, azért mert Póda és Ruhen azt megvették, vagy, mert, miután az egylet lapja az OeV. új tulajdonos kezébe került, a kaució visszafizetését ennek nyomdájára terheltek. Ebben a visszafizetési ügyben felmerült másik néven Berghofer tulajdonában van ugyan egy nyomda a Várkerület 68. alatt, de Josef Berghofer és Andreas Weiß könyvnyomdászok Széchenyi tér 21. címen bejelentkezve 1899-ben itt kaptak ipari engedélyt.¹¹⁰

Mindezek alapján úgy tűnik, ebben a szövevényes ügyben nemcsak ma, de a történesek idején sem volt könnyű tiszta képet alkotni. Azt azonban jól láthatjuk, hogy az olvasóegylet mindent elkövetett az 5000 ft megszerzéséért. Ennek a vagyonelemnek azonban a vázolt nehézségek miatt, soha sem kerültek birtokába. Ráadásul előállt a klasszikus szituáció: a Berghofer & Weiss nyomda csődbe jutott, elárverezték, de mivel vagyona nem volt, még az olvasóegylettől bérelt helység lakbérhátralékát sem tudták behajtani rajta.¹¹¹ Ilyen körülmények között „úszhatott el” az a bizonyos 5500 ft. Végül ez a meglehetősen furcsa pénzügyi helyzet 1901-ben jut nyugvópontra, mégpedig a december 8-án tartott éves közgyűlésen, még Póda elnöksége mellett elfogadott jegyzőkönyv alapján. Ebből kiderül, hogy Pódanak mégiscsak volt valamiféle elszámolni valója, melyet most itt az olvasóegylet pénztáránál teljesít, hiszen annak német nyelvű pénztári jelentésében a bevételeknél külön soron „Hochwürden Herrn Preases Vereinersparniß” „főtisztelendő elnök úr egyleti megtakarítása” megnevezéssel egy 600 koronáról¹¹² szóló tétel van. Ezt a jelentést

¹⁰⁷ Bertalan i. m. 33.

¹⁰⁸ Geschäftswechsel. In: OeZ. 29. (1896) 226. 3.

¹⁰⁹ Die P.P. Dominikaner contra Buchdrucker Binder. In: OeZ. 32. (1899) 78. 3.

¹¹⁰ Gewerbeanmeldung. In: OeZ. 32. (1899) 103. 3.

¹¹¹ Választmányi gyűlés jk. 1902.11. 22. MNL GyMSM SL X/246–247. 2. k

¹¹² Osztrák-magyar korona. Rövidítésben K. Átszámítás 1 K = ½ ft.

Raimund Günner pénztáros és Ignaz Hübner ellenőr írták alá.¹¹³ Ugyanez a tétel rendkívüli módon belekerült még az 1902. november 22-én tartott választmányi gyűlés magyar nyelvű jegyzőkönyvébe is, mert Póda váratlan halála után szükségesnek találták, az anyagi helyzetet tisztázandó, az előző évi pénztári jelentést a vezetőség elé tární. A jegyzőkönyv 4. pontjában ugyanis ezt olvashatjuk: „Pénztáros úr bejelenti a számvizsgálók által átvizsgált és helyesnek talált 1901. évi zár-számadást.” Majd a bevételi tételek között külön soron: „[...] elnök úrtól abból, amit az olvasóegylet részére megtakarított 600 K [...]” A jegyzőkönyvet Lehner Mihály jegyző és Táló István alelnök mellett még Maár rendőrbiztos is aláírta: „Hatósági szemle alkalmával láttam észrevétel nélkül.”¹¹⁴

Van tehát két dokumentum egybehangzó állítással (egyik ráadásul hatósági megerősítéssel), mely egyértelműen arra utal, Póda kezében kellett lennie valamekkora összegnek, hogy belőle megtakarítás származzon. A dokumentumok aláírói, meg a választmányi bizottság tagjai még bizonyára pontosan tudták, hogy itt miről is van szó. Számunkra pedig, önmagában véve a megtakarítás tényét, ez a fenti okfejtést látszik igazolni. Azaz, abból a jelenleg még pontosan ki nem derített eredetű összegből, melyről Póda maga állította „az egyesületi házra van vagy 5500 ft-ja”, fedezte az olvasóegylet katolikus lap alapítását célzó akcióját, majd a megmaradt összeget (már új pénznemben) 600 koronát átadja a pénztárnak. Most éppen jókor is jön ez a pénz, mert a kimutatások szerint a győri püspökségtől bérelt otthonuk (Püspökház, Új u. 28.) belső átalakítására fordítják azt.

Póda sajtóküzdeme, nemcsak lelki, fizikai, de anyagi áldozatokkal is járt. Ebből az anyagi áldozatból Póda is kivehette részét, hiszen ahogy fentebb már olvashattuk, maga mondja az olvasóegylet lapjának sikertelensége láttán: „veszít néhány száz forintot, de azért nem fog gyűjteni.” Kortársa pedig a WV.-ot Póda „megfizethetetlen szellemi, nemkülönben tetemes anyagi áldozata által is fenntartott” újságnak nevezi. Teljesen természetes, hogy Pódának ez a közössége érdekében kifejtett sajtóküzdeme az olvasóegylettől is anyagi áldozatot követelt. Azt is láthattuk, hogy ennek az anyagi áldozatnak a kockázatát miként vállalta fel az olvasóegylet közössége, amikor lapalapítás mellett döntött. Ezért Póda nem vádolható azzal, hogy „elúsztatta,” azaz haszontalan költsékezéssel használta volna fel azt a bizonyos egyleti házra szánt 5500 ft-ot. Még akkor sem, ha az egylet későbbi történetében egy saját tulajdonú ház nagyon előnyös lett volna. Gábor Géza, amikor évtizedekkel később a Katolikus Kör nevet felvett egylet főtitkáraként e felett sajnálkozva az elúsztatás vádját megfogalmazta, nem vette figyelembe, hogy ő már egy kialakult polgári társadalomban, éppen egy keresztény-nemzeti eszme által vezetett országban élt, ahol a katolikus sajtómozgalomnak már működő intézményrendszere volt, melyet az elődök harca, köztük Póda úttörő sajtóküzdeme tett lehetővé.

¹¹³ Pénztári jelentés 1900. dec. – 1901. dec. MNL GyMSM SL X/246–247. 4. d

¹¹⁴ Választmányi gyűlés jk. 1902. 11. 22. MNL GyMSM SL X/246–247. 2. k

SOPRONI ARCOK

Turbuly Éva

A szülőföld visszahúz. Horváth László
helytörténeti kutató emlékezete

(1931. március 14. – 2019. január 1.)¹

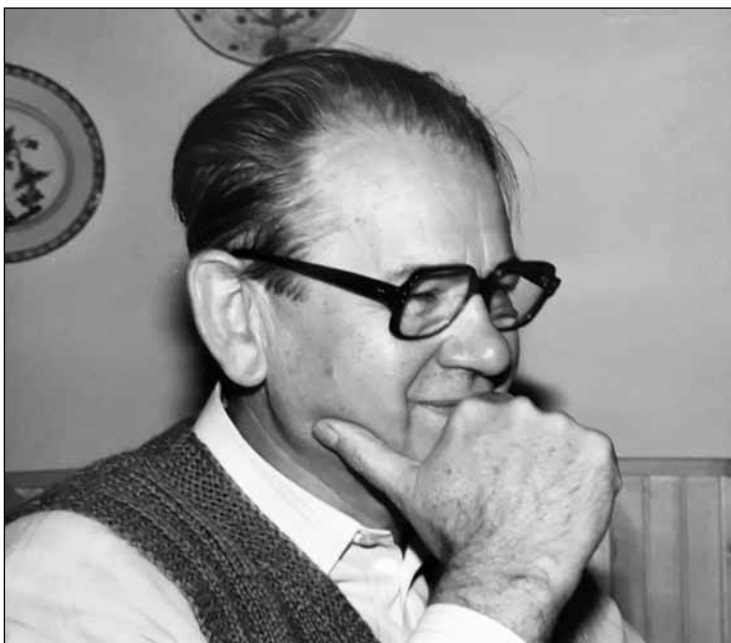
Horváth László fizikus Fertőszentmiklóson született, édesapja a falu főjegyzője volt. Középfokú tanulmányait Sopronban, a bencés gimnáziumban végezte. Itt szerezte meg a később oly hasznossá váló latin és német nyelvismeretet és ismerkedett meg a francia nyelv alapjaival. E tudását később, az egyetemi évek alatt tökéletesítette.

Műszaki érdeklődése hamar megmutatkozott. A háború alatt gyerekként barátjával a fákon ülve a felettük elhúzó repülőgép-típusokat azonosították. Édesanyja elbeszéléséből az is tudható, hogy a padláson rézhuzalokkal végzett kísérleteket. Építész szeretett volna lenni, végül matematika-fizika szakos tanárnak vették fel az Eötvös Loránd Tudományegyetemre. A családi visszaemlékezések szerint édesapja az illetékes helyi döntéshozó leitatásával érte el, hogy az aláírja a továbbtanuláshoz szükséges igazolást. A felvételi során azonban a népgazdasági érdekre hivatkozva a tanári pályára irányították. Az egyetemen ismerte meg feleségét, dr. Deák Margit geológust. A diploma megszerzését követően az Orion gyárban helyezkedett el, ahol fejlesztőmérnökként dolgozott. Néhány évvel később a Videoton budapesti laboratóriumába került, ahol részt vett a magyar gyártmányú színes televízió fejlesztési munkáiban. Az 1970-es években szakcikkei jelentek meg e témában a *Rádiótechnika* című folyóiratban. Az 1980-as évek elején a gyár több hónapra Marokkóba küldte, majd hazatérését követően másfél évre az akkori NSZK-ba, ahol újabb televízió-fejlesztési projektben vett részt.

Nyugdíjba vonulását követően az őt mindig is érdeklő helytörténeti kutatások felé fordult, szülőhelye, Fertőszentmiklós és tágabb vidéke történetét kutatta. Így írt erről 2010-ben: *Ma már több okból is sajnálom, hogy csak a műszaki pályán eltöltött aktív éveim után, – az immár jelentősen megnövekedett szabadidőm adta lehetőségek kihasználásával – kezdeztem el szülőfalum, Fertőszentmiklós és esetenként tágabb környezete krónikájának tanulmányozását, helytörténeti adatainak gyűjtését. Elsősorban olyan témaköröket igyekeztem alaposabban megismerni és esetenként ismertetni, amelyek Szalay Lajos iskolaigazgató úr és Rozsonits Géza tanár úr helytörténeti munkásságában ilyen részletezéssel – ismereteim szerint – írásos formában nem jelentek meg.*² Mérnöki alapossággal és precizitással látott munkához. Elmélyült a szakirodalomban, megismerkedett a kutatás módszertanával, a

¹ Az életrajzi adatok forrása Horváth László lánya, Horváth Katalin.

² *Horváth László: Szemelvények Fertőszentmiklós, Kapuvár és Rőjtökmuzsaj helytörténetéből* 2010. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMMSL), XV. 46. 292. sorszám.

gyakorlatban sajátította el a szükséges paleográfiai ismereteket. Heti rendszerességgel járt le a Soproni Levéltárba, illetve a Magyar Országos Levéltárban is felkutatta a szűkebb pátriájára vonatkozó, őt érdeklő, többnyire 16–18. századi forrásokat. Első közleménye 1999-ben jelent meg a *Soproni Szemlében*, amit a folyóiratban 2018-ig további 11 követte. Emellett a *Hidrológiai Közönyben* és az *Arrabonában* is publikált. A megismert forrásbázisra támaszkodva egyre komplexebb tematikában jelentek meg közleményei. Utolsó cikke a vármegye 17–18. századi hadiadó kötelezettségéről és a beszállásolt katonaság ellátásáról évtizedes kutatáson alapult. A kérdés bonyolultsága és összetettsége nehéz feladat elé állította, mégis hetente felült a Sopronba tartó vonatra, újabb és újabb forrásokat keresve. Meg nem jelent kézirateit a 2000-es évek végén kötetbe rendezte, aminek egy példányát az írásokat tartalmazó CD-vel együtt 2010 őszén a Soproni Levéltár kéziratgyűjteményének ajánlotta fel, amit a levéltár 292-es sorszámmal vett nyilvántartásba.

Személyében a levéltár munkatársai és a *Soproni Szemle* szerkesztői elhivatott, fegyelmezett, a kutatás és a publikálás szabályait magas szinten elsajátító kutatót ismerhettek meg, aki a hely- és a megyetörténet területén is jelentős eredményeket tudott felmutatni. Nagyra becsültük elszántságát és alaposságát, ahogy nyugdíjasként, nem szakmabeliként céltudatos és kitaró munkával beledolgozta magát a levéltári kutatásba és a publikálásba. Sikerral, ahogy a *Soproni Szemlében* megjelent cikkei is mutatják. Higgadt, művelt személyisége hiányozni fog!

Horváth László megjelent publikációi

1999–2018

1999

A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálati Szerdahely községben. (1767) In: Soproni Szemle (SSz.) 53. (1999) 4. sz. 403–406.

2000

Adatok Klaszekovics István 1596 előtti szentmiklósi prédikátorságáról.
In: SSz. 54. (2000) 4. sz. 420–425.

2001

Az Ikva és vízimalmai Fertőszentmiklósnál.
In: Hidrológiai Közöny 81.(2001) 2. sz. 111–117.

Egyházközségek és prédikátorok a „kapui tartományban” 1590-ben.
In: SSz. 55. (2001) 4. sz. 433–445.

Napóleon hadmérnökeinek magyarországi jelentései.
In: Arrabona Múzeumi Közlemények 39. (2001) 1–2. sz. 435–468.

2002

A Nádasdy földesurak (fertő)szentmiklósi inscripciók leveleiről.
In: SSz. 56. (2002) 3. sz. 239–255.

2004

A kapuvári uradalom az 1580-as évek végén. In: SSz. 58. (2004) 4. sz. 353–385.

2007

Panaszlevelek a kapuvári és a (fertő)szentmiklósi uradalom területéről. (1724-1800).
I–III. In: SSz. 61. (2007) 2. sz. 142-157., 3. sz. 272–288., 4. sz. 377–392.

Kísérlet egy kisebb település tisztviselői archontológiájának összeállítására.
In: Arrabona Múzeumi Közlemények 45. (2007) 2. sz. 194–204.

2008

Az 1850-es évek kataszteri felmérései mint helyismereti források.
In: SSz. 62. (2008) 4. sz. 406–408.

2011

Görög és zsidó szatócok Kapuvárott a 18. század középső harmadában.
In: SSz. 65. (2011) 1. sz. 42–46.

2015

A petőházi kápolna nyomában. In: SSz. 69. (2015) 3. sz. 289–292.

2018

Néhány adat Sopron megye hadiadó kötelezettségéről és a katonák téli kvártélyoztatásáról. (1648-1750). In: SSz. 72. (2018) 1. sz. 95–107.

Kéziratainak jegyzéke

- Iskolaház csereszerződés. (1767) 12 p.
- Tudós Hanzli, a természetgyógyász. (1732) 2 p.
- Hercegi vámhely. (1693–1912) 9 p.
- Szentmiklós és Szerdahely népösszeírási adatai 1811-ből. 4 p.
- A két világháború közötti földreform Fertőszentmiklóson. 6 p.
- Szentmiklói és szerdahelyi jobbágyok és zsellérek adatai 1767-ből. 18 p.
- Hogyan vált meg Szentmiklós a mezővárosi jogállásától. 6 p.
- Egy frontkatona I. világháborús levelezéséből. 4 p.
- Volt-e önálló elöljárósága Szerdahely községnek? 4 p.
- Szentmiklós/Szerdahely belterületi térképe és háztulajdonosi listája (1856) 12 p.
- Ragadványnevek Fertőszentmiklósról 24 p.
- Adatok (Fertő)szentmiklós szőlő- és borkultúrájáról. (1557–1905) 20 p.
- Francia rekvirálások Szentmiklóson 1809-ben. 4 p.
- Kékesi Mihály, Szentmiklós chyrurgusa. 4 p.
- Zádori Mihály plébános kuruc-kori közvetítói szerepvállalása. 8 p.
- Szentmiklós mezőváros polgármestereiről. (1653–1767) 4 p.
- Néhány adat a (fertő)szentmiklói tüzesetek, tűz elleni védekezés és a szervezett tűzoltóság krónikájából. (1897–1942) 14 p.
- Végrendeletek, hagyatéki leltárak, házassági szerződések. (1655–1916) 29 p.
- Közösségi panaszlevelek Szentmiklósról és szerdahelyről (1763–1800) 18 p.
- Fertőszentmiklói iparosok, kereskedők listája. (1900–1945) 6 p.
- Adalék a muzsaji vízimalom birtoklástörténetéhez. (1657 k.) 6 p.
- Görög kereskedők Kapuváron (1720–1764) 6 p.
- Külterületi földrajzi nevek (Fertő)szentmiklósról. (1324–1945) 18 p.
- (Fertő)szentmiklói házszámozásról, utcanevekről. (1597–1941)

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Csiszár Attila

Tompáné Simon Sarolta: Nemeskér múltidéző képeskönyve. Nemeskérért Alapítvány, Sopron, 2017. 298 p.
Tompá Lajos: Völceseji képeskönyve. Völceseji Község Önkormányzata, Sopron, 2018. 296 p.

2017-ben, illetve 2018-ban két újabb kötettel gazdagodott Sopron környékének helytörténeti irodalma. Közös ismertetésüket indokolja, hogy a szerző házaspár, Tompáné Simon Sarolta és Tompa Lajos, egyaránt szülőfalujáról, Nemeskéréről, illetve Völcesejről írt és szerkesztett fotókkal gazdagon illusztrált munkát. A köteteket szerzőik nem annyira a nagyközönség, inkább szűkebb pátriájuk olvasóinak szánták. Erre vallanak személyes hangvétellé, e műfajban kissé szokatlan, önéletrajz-szerű előszavaik.

A nemeskéri kötet Tompáné Simon Sarolta helytörténeti fénykép-gyűjteményből „nőtt ki”, amelyből 2014-ben a helyi kultúrházban kiállítást rendeztek. Az adatokban gazdag, egyes témákban talán további kutatásra is ösztönző kötet a Nemeskérért Alapítvány kiadásában látott napvilágot.

Nemeskér a történeti Sopron vármegye középső részén elterülő Nagyerdő nyugati peremén fekvő nagy múltú település. A falut az írott források 1237-ben említik először Quer néven. 1264-ben Keer alakban fordul elő. Az 1380-as években Pusztakérként emlegetik. A falu történetének meghatározó mérföldköveit a szerző az 1956-os eseményekig követi nyomon, nem feledkezve meg a második világháború után Balfra történt kiköltözésről sem, amely a német lakosság sajnálatos kitelepítése után lezajlott népmozgásokhoz szolgált értékes adatokat. A 16. századi hitújítás idején a falu lakossága evangélikussá lett. 1596-tól tudunk a gyülekezet saját prédikátoráról. Az ellenreformáció idején az evangélikus, nemesi jogállású lakosság ragaszkodott vallásához, amely alapvetően meghatározta és sajátossá tette a falu további történetét. Az 1681-es országgyűlés Sopron vármegyében két települést jelölt ki a protestánsok szabad vallásgyakorlása számára. Ezek egyike (a rábaközi Vadosfa mellett) a vármegye akkori székhelye, Nemeskér lett. Az evangélikus és a római katolikus felekezet történetéről, hitéletéről, 18. századi műemlék templomairól és az egykori vármegyházról szóló rész talán a legérdekesebben, legjobban megírt fejezete a könyvnek.

A céhes fejlődés során, különösen a vármegye nemesi községeiben, nagy jelentőségre tettek szert a viseleti iparágak, különösen a csizmadia mesterség. Nemeskéren is számos mester dolgozott. A nemeskéri csizmadiacéh és a mesterség emlékei nagy súllyal szerepelnek a könyvben.

A kötet szerkezetét, fejezetekre tagolását alapvetően az említett fotógyűjtemény határozta meg. Érdeemes lett volna ezt a tagolást kissé jobban átgondolva, logikusabbá, áttekinthetőbbé tenni. A falu néprajzát is érintő részek (esküvő, temetés, búcsú, gazdálkodás) szétszórva jelennek meg a könyvben.

Tompa Lajos egy szintén nemesi jogállású község, Völcsej történetéről szerkesztett „képeskönyvet”. Szülőfaluja történetét a levéltári források és a fontosabb szakirodalom alapján foglalta össze, a kezdetektől 1956-ig. Külön fejezet szól a katolikus vallású falu hitéletéről, ezen belül a templom történetéről, a kereskedelemről és a kisiparról. Az utóbbinak, akárcsak Nemeskéren, komoly szerepe volt a falu életében. A cipészek, csizmadiák és a takácsok 1803-tól céhprivilegiummal is rendelkeztek. Az egyesületek működése és a kulturális élet dokumentumai, fotói mellett kiemelendő a gazdálkodás, azon belül is a hegyközség megalakítását és működését tárgyaló, a szűkebb pátrián kívül nagyobb olvasóközönség érdeklődésére is számot tartó fejezet.

A fényképek tanúsága szerint a faluban a 20. század első felében még szép számmal álltak a népi építészet emlékei. A felső csonkakontyos lakóházak még egész utcasort alkottak. Sopron Vármegye Árvaszékének iratanyaga több, a 19. század második feléből és a 20. század elejéről származó völcseji végrendeletet és hagyatéki leltárt tartalmaz. Ezek elemzésével, a már összegyűjtött fotók, és további helyszíni adatgyűjtés segítségével a paraszti szinten élő kurialista nemesek életmódjának kutatására látok lehetőséget.

A nemeskérihez hasonlóan gazdag képanyagot, eredeti írásos dokumentumok és szóbeli visszaemlékezések szövegét közlő könyv kiadására Völcsej Község Önkormányzata vállalkozott.

Mindkét kötet, noha a szerzők szerényen képeskönyvnek titulálják, több egyszerű fotóalbumnál, az utóbbi évtizedekben megjelent falutörténeti munkák élvonalába tartoznak.

A magyar gondolkodás szövete történeti szálakkal igen gazdagon átszőtt matéria, szemlélete hagyományosan és erősen historizáló. A történeti relevanciájú közbeszéd egyik – ha nem legfontosabb – személyisége gróf Széchenyi István, akinek gyakorlati és gondolkodói életműve éppen úgy, mint misztifikált halála szünni nem akaró témát ad könnyű- és nehézsúlyú, amatőr és profi történészeknek, nem beszélve azokról, akik a legkülönbözőbb helyzetben és alkalomhoz előveszik és használják őt kútforrásként. A történelmi személyiség portréja a folytonos aktualizálás közben elveszíti a kontúrjait, a jellem és a gondolat sokrétűsége pedig a különböző „felhasználói szintek” elvárásaihoz egyszerűsödik. Így járt ezzel Széchenyi, de így áll a dolog – többek között – politikai partnerével és ellenfelével Kossuth Lajossal is. Ezért nem haszontalan, ha egy írás tisztán a történelmi karakter életpályáját rekonstruálja, rendet rak a számos, magyarázat és félre-magyarázás által benőtt elbeszélés között. Tekintettel arra, hogy a hosszú és forrásokkal gazdagon tűzdelt olvasmányokat (többek között olyanokat, mint amilyeneket Csorba is írt Széchenyiről) csak igen kevesen rágják végig, a tetszetős kiállítású, olvasmányos könyv nagyon alkalmas arra, hogy aki kézbe veszi, benyomásokat szerezzen a „legnagyobb magyar” életéről.

A Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára által kiadott és Sopron városa, valamint a Nemzeti Kulturális Alap által támogatott kötet gróf Széchenyi István születésének 225. évfordulójára készült el. Célja ezért elsősorban a tisztelgés és nem a legújabb, eddig publikálatlan kutatási eredmények közrebocsátása, vagy a meglévők újragondolása. A könyv nem túl hosszú, száztizetgynéhány oldal terjedelmével könnyen, egyvégtében elolvasható, redukció, melyben az egyéni és a köztörténeti elemek aránya egyértelműen az első komponens javára billen.

A szerző csak terjedelmi okok miatt szelektál, miközben időrendben végigvezeti az olvasót Széchenyi István családi és egyéni szocializálódásának ösvényén, érintve fontos karrierállomásait és életútjának mérföldköveit. Így kap önálló fejezetet egyebek között a családi örökség, a gyermekkor, a katonaevek időszaka és a szerelem. Az előzmények láncolatából logikusan következik a korszakindító Széchenyi-művek – közöttük a legfontosabb, a *Hitel* – megszületésének áttekintése, és a civilizátori teljesítmény bemutatása, jelentősebb terjedelemben a legemblematikusabbak: a Pestet Budával összekötő híd, a dunai út, és a vasúttal kapcsolatos tervek és vállalkozások története. Annak érdekében, hogy fényt derítsen Széchenyi közéleti habitusának, tetteinek indítóokaira, a szerző bemutatja a hőse működését körbefogó politikai és gondolati környezetet, az őt körülvevőkkel együtt. A szűk terjedelmi határok nem tették lehetővé, hogy részletekbe menően ismertesse,

mégis több bekezdést szán a leginkább vitatott, és legtöbbször felidézett két (vagy három) életrajzi elem, a Kossuthhoz fűződő kapcsolat és az öngyilkosság, illetve vele összefüggésben a lélek betegségének bemutatására.

Széchenyi reformműködésének lényegét úgy összegzi, hogy abban a részletek fontosságának és az összefüggések felismerésének képességére helyezi a hangsúlyt. „Nem volt olyan szeglete a magyar világnak, ahová ne ajánlott volna valami újat és nagyszerűt” – szűri le róla, megállapítva, hogy alkotásai a „legszorosabb kapcsolat-hálóban” erősítették egymást, és a bennük rejlő struktúra a hatékony és modern Magyarország szerkezetét rajzolta ki.

Annak dacára, hogy a könyv rövid pályaképet vázol, és nem csupán annak töredékével, az életrajz helyi vonatkozásaival foglalkozik, alkotója törekedett rá, hogy a gróf életének soproni, vagy a környékhez fűződő kapcsolatait rendre megemlítsse. A családi birtokokon és Nagycenken kívül fel-felbukkan Sopron megye és Sopron városa mint a gróf civilizatorikus reformjainak színterei és mint Széchenyi munkásságát méltató törvényhatóságok. Ugyanígy feltűnnek a Széchenyi életében kulcsszerepet játszó, vagy kevésbé meghatározó környékbeliek, Lunkányi (Liebenberg) János, Kis János, Felsőbüki Nagy Pál, Tolnai Antal. A helyi kapcsolatokat ráadásul nemcsak megemlíti, hanem illusztrálja is. A kötet élvezeti értékét növelő számos kép jelentős része két helyi közgyűjteményből, a Soproni Múzeum és a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum gyűjteményeiből való. A szöveg és a képanyag – értelemszerűen adódó, de mégis céltudatos – összekapcsolása Sopron és környéke Széchenyi-alkotásaival, emlékeivel és emlékezetével, jelentőssé teszi a kötetet helytörténeti szempontból is.

Csorba azok közé a szerzők (és előadók) közé tartozik, akik a szakmán túli körökben is elismertséget és népszerűséget vívtak ki maguknak. Számptalan egyetemi, tudományos, és népszerűsítő előadásában tesztelhette a közönség reakcióit, pontosan tudja tehát, mivel lehet lekötni a hallgatók és az olvasók figyelmét. Finom tollából igazi olvasmánnyá áll össze a szöveg, mely a tudományosság szabályait tiszteletben tartva (Kiss Melinda munkájának köszönhetően vonzó küllemével is) népszerűsít, és ahogy az előszóban is olvashatjuk, szakembereknek, a nagyközönségnek, nemkülönben pedig a fiatalságnak is szól. A kötethez dr. Fodor Tamás polgármester és dr. Dominkovits Péter levéltárigazgató írt beköszöntőt és kiadói előszót.

KÖZLEMÉNYEK

Józan Tibor

A Soproni Városszépítő Egyesület
elnökségének beszámolója az
Egyesület 2018 évi munkájáról

Közzszolgálati feladatok ellátása

Az Egyesület a közzszolgálati feladatokat a Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzatával korábban kötött megállapodás alapján végzi. Ez a megállapodás biztosítja azt, hogy az Egyesület elnöke külső tagként szavazati joggal részt vesz a Városfejlesztési Bizottság munkájában. Egyesületünk előzetesen véleményezi a bizottság elé kerülő javaslatokat és az elnök képviseli a tagság részéről felmerülő kérdéseket, észrevételeket, javaslatokat. Elnökünk egyúttal az önkormányzati alapítású Városfejlesztési KFT Felügyelő Bizottságának elnöke. Ez a funkció betekintést nyújt, javaslattevési lehetőséget biztosít a város fejlesztését segítő kérdésekben, többek között a Modern Városok Program megvalósításában.

Építészeti szakbizottságunk szakmai észrevételekkel, rendezési elképzelések véleményezésével folyamatosan eleget tesz a már idézett megállapodáson alapuló és az Egyesület közzszolgálati aktivitását bizonyító követelményeknek. Változatlanul támogattuk a *Soproni Szemle* szerkesztőségének és szerkesztőbizottságának munkáját és megszerveztük a lap terjesztését. Az Egyesület elnöksége a nemzeti ünnepek alkalmából rendezett ünnepségeken koszorúzott a tagság nevében. Az Egyesület részt vesz a város közösségfejlesztési pályázati rendszerének kidolgozásában.

Egyesületi tevékenység

Elvégeztük az alapszabályunkban rögzített tagsági viszony felülvizsgálatát és sajnálattal tapasztaltuk, hogy nyilvántartott tagságunk csökkent, részben elhalálozás, részben a két-éves tagdíj-hátralékok miatt. 2018 évben is megtartottuk az Egyesület közgyűlését, valamint a törvényesen előírt elnökségi üléseket. Ezeket áttekintettük a közgyűlési határozatok végrehajtását, a folyó ügyeket, és meghoztuk a szükséges határozatokat. Az elnökségi ülések jegyzőkönyvei és a határozatok az Egyesület honlapján (<http://varossezepitok.sopron.hu/>) olvashatóak. A civil társszervezetek rendezvényeinek támogatása céljából a tőlük kapott meghívókat interneten elküldtük tagjaink részére, valamint honlapunkon is ismertetjük.

2019-ben lesz Egyesületünk alapításának 150 éves évfordulója, erre megfelelő ünnepi programmal készülünk, ennek előkészületeit megkezdtük. A program során az Egyesü-

letről szóló kiadvánnyal, emlékkonferenciával és kiállítással jelentkeztünk. Kijelöltük ezek felelőseit és összeállítottuk a program kereteit. A megemlékezéssel kapcsolatos programok egész éven át tartanak majd.

A *Soproni Szemle* terjesztése a terjesztői díjak emelkedése miatt veszélybe került, ezért a vezetőség a négy lapszám terjesztését magára vállalta. A „Madarak és Fák Napja” alkalmából a Tanulmányi Erdőgazdaság (TAEG) Zrt-vel és a társszervezetekkel faültetéssel egybekötött közös akción vettünk részt. Szeptemberben ugyancsak a TAEG Zrt-vel közösen megtartottuk a Kilátók Napja ünnepséget a Károlymagaslati kilátónál. A soproni borászok hagyományos bemutatkozásán ezúttal a Lővér Pincészet szerepelt. Ebben az évben is folytatódott részvételünkkel a népszerű „Egészséges környezetért – a virágos Sopronért” sorozat.

Sopron Város Napja alkalmából az Építési Szakbizottságunk javaslatára Egyesületünk a 2018. évi Winkler Oszkár emléktáblát a Sopron, Lövész u. 6. szám alatt található családi háznak adományozta, annak példaszerű kivitelezéséért.

Peéry Rezső Ifjúsági szakbizottságunk több alkalommal „Te is legyél városszépítő” címmel gyermekprogramokat szervezett, melyeken Flandorffer Ignác munkásságát és a soproni városszépítés másfél évszázados történetét ismerhetik meg a résztvevők „utazó múzeumként” az általános iskolákban megtartott foglalkozásokon. Az „utazó múzeum” forma nem újdonság Sopronban, a városszépítő projekt már a harmadik bórönd-múzeumos kezdeményezés. A játékos módszer – az adott korosztályhoz, az adott osztály színvonalához igazított rugalmas információátadással – népszerű lett a gyerekek körében. A program 2019-ben is folytatódik.

A Soproni népszavazás emléknapja alkalmából tartott emlékülésen a Város Önkormányzata a 150 éves Városszépítő Egyesületet az eddigi munkájának elismeréseként „Civitas Fidelissima”-díjban részesítette.

2018. év folyamán az Egyesület jogtanácsosa, dr. Barkó Péter tisztsége alóli felmentését kérte, mivel új budapesti munkahelye miatt a feladatait az Egyesületben nem tudja ellátni. A közgyűlésen megválasztjuk utódját.

Gazdasági beszámoló

Egyesületünkben 2018-ban 406 fő fizetett tagdíjat. A tagoktól a Szemle előfizetésével együtt befolyt összeg 1.028.000 forint volt. Kiemelt támogatóinktól (TAEG Zrt, SMJV Önkormányzata, Elzett Felületkezelő Kft) az együttműködési megállapodások alapján ez évben 1.400.000 Ft támogatást kaptunk. Egyéni tagjaink 270.000 Ft-tal támogatták munkánkat.

Egyesületünk tagdíjbevételei működési költségeinket fedezi, amelyek évek óta mintegy 450-480.000 Ft szinten mozognak. Ezek közül a legjelentősebbek: posta- és telefonköltségek, könyvelési díjak, bankköltségek, a Szemle kézbesítési díjai. Jelenleg 14 millió Ft tartalékkal rendelkezünk, ami a későbbiekben a nagyobb léptékű felújí-

tási munkák élvégzésének, az Egyesület 150 éves évfordulójára tervezett programok megrendezésének és a *Soproni Szemle* további kiadásának fedezetéül szolgál. Egyesületünk pénzügyi helyzete stabil, a különféle hatósági előírásoknak rendben, határidőre eleget tettünk.

Az elnökség a 2018.12.15-én tartott ülésén elfogadott határozatával úgy döntött, hogy 2019. évre a tagdíjak az alábbiak szerint változnak:

- aktív munkavállalóknak 2.000.- Ft/év, Soproni Szemlével együtt összesen: 4.400.- Ft/év,
- nyugdíjas tagjainknak 1.000.- Ft/év, Soproni Szemlével együtt összesen: 3.400.- Ft/év.

Az elnökség köszönetet mond mindazoknak, akik 2017. évi személyi jövedelemadójuk 1 %-át 2018-ban Egyesületünk javára ajánlották fel. Ebből 59.828 Ft bevételünk származott, amivel rendezvényeink megvalósításához járultunk hozzá.

E számunk szerzői |

Benda Borbála történész, könyvtáros, Magyar Ferences Könyvtár - Budapest, II. Margit krt. 23.; benda.toth@gmail.com

Csiszár Attila néprajzkutató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68;
csiszati2@gmail.com

Dominkovitsné Szakács Anita főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1.
dominkovitsne.szakacs.anita@mnl.gov.hu

Hajdók Judit orgonaművész, orgona szakreferens, 1088 Budapest, Vas u. 18.;
hajdok.judit@gmail.com

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.
jozan.tibor@mailmax.hu

Kisbán Eszter professor emerita, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi kar, Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék, H-7624 Pécs, Ifjúság útja 6.;
ekisban2@yahoo.co.uk

Kollerits Beáta könyvtáros, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68;
kolleritsbeata@gmail.com

Kuti Klára néprajzkutató, Magyar Nemzeti Múzeum Főigazgatósága, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.; kuti.klara@mnm.hu

Osváthné Kramerhofer Szilvia közművelődési munkatárs, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68. kramerhofer.szilvia@gmail.com

Perger Gyula muzeológus, Győri Egyházmegye Püspöki Vagyonkezelő, Győr;
pergergyula61@gmail.com

Schöberl Miklós ny. egy. docens, NyME. FMK. drschoberlmiklos@t-online.hu

Tóth Imre történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68;
totim2@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői u. 13.; turbuly@googlemail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2019/2

ZUR KULTURGESCHICHTE DER ERNÄHRUNG

ESZTER KISBÁN: Über alte und neue Quellen zur Ernährungsgeschichte der Neuzeit ...	109
BORBÁLA BENDA: Speisengerichte in Kapuvár zwischen Juni 1661 und April 1662 ...	115
ANITA D. SZAKÁCS: Gasthäuser und Gastwirt-Dynastien in Sopron. Angaben und Aspekte zur Gesellschaftsgeschichte der Soproner Gastronomie in der Frühneuzeit	125
GYULA PERGER: Quellen zur Ernährungsgeschichte aus dem Ungarischen Spital von Győr (Raab), 1770–1870	141
BEÁTA KOLLERITS – SZILVIA KRAMMERHOFER OSVÁTH: Alte Soproner Kochbücher in der Museumsbibliothek und der „Storno-Küche“-Blog	162
KLÁRA KUTI: In letzter Minute. Das Kochbuch von Anna Bornemisza und das Ende einer Epoche	168

MITTEILUNGEN

JUDIT HAJDÓK: Orgelgeschichte der Soproner Sankt Michaelis-Kirche ab der Kirchenrestaurierung durchgeführt von der Familie Storno. Die Hesse- und Rieger-Orgel der Kirche	177
MIKLÓS SCHÖBERL: Pressekämpfe des Stadtpfarrers Endre Póda: Vorläufer der katholischen Pressebewegung und die Zeitung „Oedenburger Volksblatt“	207

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Die Heimat zieht zurück. Gedenken an László Horváth, Forscher der Lokalgeschichte (1931–2019)	230
--	-----

BÜCHERSCHAU

ATTILA CSISZÁR: Sarolta Simon Tompa: Historisches Bilderbuch von Nemeskér. Sopron, 2017. und Lajos Tompa: Bilderbuch von Völcsej. Sopron, 2018.	234
IMRE TÓTH: László Csorba: Der „Stern von Ungarn“ István Széchenyi. Der '48-er Abgeordnete des Bezirks von Sopronnyék (Neckenmarkt) wurde vor 225 Jahren geboren. Sopron, 2017.	236

MITTEILUNG DES SOPRONER STADTVERSCHÖNERUNGSVEREINES

TIBOR JÓZAN: Jahresbericht des Soproner Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2018	238
---	-----